KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 995

GÜNEY ASYA MÜSLÜMANLARININ BAĞIMSIZLIK DAVASI VE TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİ

THE BOND OF ISLAMIC UNITY

Doç.Dr. Mim Kemâl ÖKE

Sadece İncelemek İçindir
Ücretsiz Mektur
İnceledikten Sonra Siliniz Ve Bulursanız Satın Alınız.

Levent Şahverdi Arşivi

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 995

GÜNEY ASYA MÜSLÜMANLARI'NIN İSTİKLÂL DAVASI VE TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ "HİLÂFET HAREKETİ" (1919 - 1924)

Doç.Dr. Mim Kemâl ÖKE

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ: 127

Levent Şahverdi Arşivi

Kapak Düzeni: Saim ONAN

ISBN 975-17-0249-6
© Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988

Onay: 28.7.1988 tarih ve 928.1-3216 sayı
Birinci Baskı
Baskı Sayısı: 3.000
Semih Ofset – ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

İTHAF

Çağımızın güç ve çıkara dayalı milletlerarası münasebetlerinde ismiyle müsemma saf bir romantizmi ile tarihimizin en ümitsiz devresinde bizi yalnız bırakmayan, Türk sevgisinin hâlâ içtenlikle yaşadığı ve halkından gerçek dostluğun ne demek olduğunu öğrendiğim kardeş PAKİSTAN'a....

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IX

GİRİŞ
HİLÂFET HAREKETİ'NİN OLUŞTUĞU ORTAM, 1900-1918

I- Güney Asya'da İslâmcılık Cerayanını Hazırlayan Etkenler 1
II- Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sırasında Güney Asya Kamuoyunun İnfiâli 16
III- Cihâd İlânı ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan'daki Faaliyetleri 23

BİRİNCİ BÖLÜM
HİLÂFET HAREKETİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ 1919-1920

I- Türklere Daha İyi Barış Şartları Tanınması İçin İngiltere Nezdindeki Kulisler 46
II- Kuva-yı Milliye'nin Doğuşu ve Milli Mücâdele'deki İslâm Faktörü 54
III- Sevres Öncesinde Hilâfet Komitesi'nin Avrupa'daki Temasları 59
IV- "İslâm Uyanışı" Tehlikesine Karşı İngiltere'nin Yaklaşımı 69

İKİNCİ BÖLÜM
HİLÂFET HAREKETİ'NİN ZİRVESİ, 1921-1922

I- İstiklâl ve Hürriyet Yolunda Pasif Direnişten Şiddete 80

Levent Şahverdi Arşivi

II- Afganistan Olayları ve İngiltere'nin "Böl/Yönet" Tedbirleri 87
III- Vahdettin'in Kaçışı ve TBMM'nin Hilâfet'in "İstinâdgâhı" Oluşu 92
IV- Hind Müslümanları'nın M.Kemal Paşa'yı "Mücahid-i İslâm" Seçişleri 100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HİLÂFET HAREKETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ, 1923-1924

I- Emir Ali-Aga Han Mektubu'nun Yarattığı Zihin Bulanıklığı 123
II- Türkiye'de Hilâfet Neden ve Nasıl Kaldırıldı? 133
III- Hilâfet'in İlgasının Güney Asya'daki Karşılanışı . . . 152

SONSÖZ

I- Güney Asya Müslümanları'nın Milli Mücadele'ye Katkıları 173
II- Türk'ün Milli Hakimiyet Davasının Güney Asya'daki Akisleri 180

KAYNAKÇA 187

Levent Şahverdi Arşivi

KISALTMALAR

ATTB	:	Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
ASD	:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
AÜDTCF	:	Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
CAA	:	Cumhurbaşkanlığı, Atatürk Arşivi
DBFP	:	Documents on British Foreign Policy
DBHE	:	Dışişleri Bakanlığı, Hazine-i Evrâk
GCZ	:	Gizli Celse Zabıtları
Gn.kur.	:	Genelkurmay
IOR	:	India Office Records
İÜEF	:	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
NAMC	:	National Archives Microfilm Collection
PMA	:	Pakistan Milli Arşivi
PRO, FO.	:	Public Record Office, Foreign Office
SM, IM	:	Shan Muhammad, Indian Muslims
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
UL(C)	:	University Library (Cambridge)
ZC	:	Zabıt Ceridesi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

İlk bakışta XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Türkiye ve Hindistan, birbirlerinden öylesine uzak, kopuk, bir o kadar da irtibatsız gözükür ki; belki şu anda okuyucu Türk Milli Mücadelesi ile Güney Asya'daki hürriyet ve istiklâl davasının arasında nasıl bir münasebet kurabileceğimizi kuşkuyla sorgulamakta, en azından merakla beklemektedir.

Okuyucu haklıdır. O günlerde Hindistan bir İngiliz müstemlekesidir; Osmanlı Türkiye'si ise, Mısır'ı da hukuken katarsanız, üç kıtada halen hükümdarına hutbe okunan çok milletli bir imparatorluk!.. Ne var ki, biraz derinine inildiğinde, söz konusu dönemde, Anadolu'daki Türk ile Güney Asya'daki Müslümanın birbirine çok benzer iç ve dış şartlarla boğuştuğunu, hattâ milletlerarası platformdaki sıkıntıların aynı dış etkenlerden kaynaklandığını görürsünüz.

Şöyle ki, gerek Güney Asya'daki Müslüman, gerekse Osmanlı Türkiyesi'ndeki Türk, dıştan himâye gören unsurların tazyiki altında bir zamanlar "millet-i hâkime" olduğu ülkede —ülkesinde— çeşitli cefa ve eziyetlere katlanmaktadır. Türkiye'de Müslüman olmayan "anasır ' iktisadi gücü ele geçirmiş, siyasi emeller peşinde koşmakta, Türkiye topraklarını parçalamaya hazırlanmaktadır. Gazneliler'den beri Güney Asya'nın efendisi olmuş Müslüman ise Güney Asya'da, sömürgeci idareyle işbirliğinde Osmanlı azınlıklarını aratmayan, Hinduların becerikli köşekapmacası sonucu vatanında "ikinci sınıf vatandaşlığa" itilmekte, benliğini ve kültürünü kaybetme noktasına doğru süratle sürüklenmektedir. İlginç olan, her iki kıtada da bu gelişmelere yol açan "dış faktör" aynıdır: İngiltere!.. Britanya İmparatorluğu XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri Hindistan'ın resmen işgâlcisidir, Osmanlı İmparatorluğu'nun ise can düşmanı... Devletlerarası rekabet müsaade etse, Londra, Osmanlı'yı da "Hindistanlaştırmak" arzusundadır. Ama, Büyük Güçler'in Ortadoğu ihti-

Levent Şahverdi Arşivi

rası, bu arzunun aralarında paylaşmak mecburiyetini gerektirmektedir.

Böylece, Güney Asyalı Müslüman ile Anadolu'daki Müslüman Türk, bu dönemde aynı istiklâl ve hürriyet davasının mücahitleri olurlar. Bu mücadeleleri sırasında, aşağıda ayrıntılarıyla okuyacağınız gibi, karşılıklı ilişkiler kurulur, her iki kıtadaki gelişmeler, birbirlerinin davalarını etkiler ve bu iç-içelik, paralellik tarihin akışını değiştirir. Türkiye nin 1914'ten 1924'e akan yıllarda nereye geldiği malumunuzdur. Hindistan açısından da bu yıllar, uzmanların da belirttiği gibi, "istibdattan demokrasiye, esaretten istiklâle geçişin dönüm noktasıdır."(1)

Bu tarihi dönemde her iki ülke arasındaki bağlar "İslam" köprüsüyle kurulur. İslam, sadece bir ortak inanç ve kültür temeli olarak değil, somut bir mücadele hareketine ve teşkilatına vücut veren bir felsefe olarak Türkle Güney Asyalı Müslümanı birleştirir. Güney Asya'da da tesirini gösteren 'İslamcılık', "Hilâfet Hareketi"nde odaklaşmış ve bu kıtada bir yandan kendi hürriyet mücadelesini verirken, diğer yandan da Türk davasına sahiplenmiştir.

Elinizde tuttuğunuz bu çalışmada üzerine eğildiğimiz konuda kendi tarihçilerimiz pek sessizdirler. Sadece Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın yazarı*(2)*, Türklerle Güney Asya Müslümanları arasındaki ilişkileri "komplo" teorisiyle yorumlamaya çalışmaktadır:*

> *"İngilizler arasında, İslâm'ın beşiğinde kurulacak bir Arap İmparatorluğuna hilâfeti vermektense İstanbul'daki bir ruhani halifeliğin İngiliz İmparatorluğunun geleceği için daha yararlı olacağı fikrinde olanlar vardır. Osmanlı hâlifeliği Bolşevikliğe karşı, Türkiye'de doğabilecek bir ulusçuluğa karşı, Hint Müslümanlarının Hindu ulusçuluğuna katılmalarına karşı yararlı bir araç olabilirdi."*(3)

> *"... Hindistan'daki Müslüman ulusçuluğunu, Hilâfet adına sürdürmek hülyâsında olan Hint Hilâfet akımını, İngiltere çıkarlarına Gandi'nin Ulusal Kongre akımından ayırmak için..."*(4)

Berkes'in Atatürk ve Devrimler(5) *adlı kitabına da bakılırsa:*

Levent Şahverdi Arşivi

"Türkiye'deki mütâreke koşullarına karşı, savaşımın geliştiği sıralarda Hindistan'da hilâfet davası ile bir akım başladığını duyardık. Oradaki o akımın, Hind Müslümanlarının ulusal bağımsızlık amacı gütmediğini, asıl amacının bütün dünya Müslümanlarının ruhani bir hilâfet başkanlığı altında bir birlik kurmayı güttüğünü bilen pek azdı. Bu Hindistan halifecilerinin amacı, bir çeşit Müslüman Papalığı yaratmak ve bu Müslüman papalığını Britanya İmparatorluğu'nun etkisi altına sokmaktı."([6])

Türkiye dışında hocalık ettiği günlerde bir doktora öğrencisine Berkes, "Hilâfet Meselesi"ni şöyle vaaz eder: "... Hilâfet akımının bir ulusal bağımsızlık savaşı akımı olmadığını, onun tersine Müslüman halkı aldatacak bir teokrasi görüşü olduğunu anlattım."([7]) Berkes'in *bu görüşünü paylaşanlar vardır. Onlara göre, "Şark'ta ümmet siyaseti emperyalist bir siyasetin ifâdesi olmuştur."*([8]) *Hindu tarihçileri de aynı kanıdadırlar. Güney Asya'daki "Hilâfet Hareketi", Hindistan'ı hürriyete ve istiklâline kavuşturmak isteyen bir "milliyetçi dava" değildir. Bilakis, Osmanlı Halifesi'ni korumak gibi garip bir saplantıya, âdeta bir ham hayale kendini kaptırmış; esas hedefine ulaşacak yerde enerjisini İslam labirentlerinde israf etmiştir. Aslında, 'Hilâfet Hareketi" Hinduların sömürgecilere karşı başlattığı "anti-emperyalist" mücadeleyi sekteye uğratmak üzere "Böl ve Yönet" stratejisi uygulayan İngilizlerin, suni olarak yarattıkları bir köstek, komplodur!*([9])

İşte, bu çalışmamızda Güney Asya'daki([10]) *"Hilâfet Hareketi" üzerinde duracağız. Ancak, bu ilgimizin Türkiye ile kesiştiği noktalarda yoğunluk kazanacağı tabiidir. Esas olarak, Hilâfet Hareketi'nin Türkiye'ye etkileri ve Türkiye'deki gelişmelerin Güney Asya'daki akisleri inceleme sahamız içinde kalacaktır. Bu çerçeve içerisinde yeri geldikçe İslâm'ın, gerek Güney Asya'daki Müslümanların, gerekse Türklerin hürriyet ve istiklâl mücadelelerindeki yerine de (eğer varsa) temas edeceğiz. Böylece, yukarıda özetleyerek verdiğimiz Hind tarih tezi ile Berkes ve onun gibi düşünenlerin "yaklaşımlarını" belgelerle sınama imkânını bulmuş olacağız. Araştırmamızda, bibliyografyadan da görüleceği gibi, birinci elden kaynaklara özellikle ağırlık verilmiş; bu amaçla — yetkililerinin yardım ve desteklerini şükranla andığımız —*

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı; İngiltere'de Devlet (Public Record Office), Hindistan Müstemleke Nezareti ve Cambridge Üniversitesi; Pakistan arşivlerindeki belgeler incelenmiştir. Girişte, öncelikle Hilâfet Hareketi'nin oluştuğu ortama eğildik; Hilâfet Hareketi'nde somutlaşan "İslamcılık" akımının Güney Asya da filizlenmesini sağlayan iç ve dış sebepler ve tesirler üzerinde durduk. Devamla, okuyucu Hilâfet Hareketi nin doğuşu, gelişimi ve zirvesi ile çöküşüne giden yolu ilerideki sayfalarda bulacaktır. Tarihe ve vicdanlara katkısı olabilmesi ümidiyle...

İstanbul, 1988 **Mim Kemâl ÖKE**

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ'ÜN NOTLARI

1) P. Spear, **India: A Modern History** (Ann Harbor, 1961), s. 365. A Rumbold, **Watershed in India 1914-1922** (Londra, 1979), sah!.
2) İstanbul, 1978.
3) N. Berkes, a.g.e., s. 466.
4) Aynı eser, s. 505.
5) İstanbul, 1982.
6) Aynı eser, s. 187.
7) Aynı eser, s. 190.
8) S. Erten, "Türk İnkılâbının Esasları", **Laiklik** (İstanbul, 1954), C. I, s. 155.
9) Hind tarihçiliği için, bkz. : S.P. Sen (der.) **Historians and Historiography in Modern India** (Kalküta, 1973); M.N Das, **Indian National Congress versus the British, 1885-1918**, C. I (Delhi, 1978) bilhassa, s. 319-411. Bu döneme ilişkin İngiliz tarihçiliği de Müslümanların, Hindulara kıyasla geri ve daha önceki Türk sultanlıkları devrinin ise "despotik" olduklarını vurgulamakta hayli gayretkeştir: Meselâ, bkz.: H.M. Elliot/J. Dowson, **The History of India as Told By Its Own Historians: The Mohammedan Period** (New York, 1966) 8C; R.C. Majumdar, **Historiography in Modern India** (Bombay, 1970). Pakistan tarih tezi için ise bkz.: Muin ud-din Ahmad Khan (der.), **A Bibliographical Introduction to Modern Islamic Development in India and Pakistan 1700-1955** (Dakka, 1959). Bütün polemiklerin işlendiği bir çalışma için, bkz.: M. Yusuf Abbasi, "Imperialist Challenge to Muslims of South Asia in the Nineteenth Century and Their Response", 26-28. iii. 1986'da İslamabad'daki "Güney Asya' da İslam Tarih, Kültür ve Sanatı" ile ilgili milletlerarası sempozyumda verilen tebliğ-yayınlanmadı.
10) Okuyucu, araştırma boyunca bugün Hindistan, Pakistan ve Bengladeş devletlerinin konuşlandığı yöreyi "Güney Asya" olarak andığımızı görecektir. "Hind Altkıtası" veya "Hindistan" yörede Hintlileri hâkim kabul eden kelimeler olduğu için, tarafsız bulduğumuz "Güney Asya"da – Farmer'a uyarak – karar kıldık. B H Farmer, **An Introduction to South Asia** (Londra, 1933), s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

HİLÂFET HAREKETİ'NİN OLUŞTUĞU ORTAM 1900 - 1918

Bu bölümde Güney Asya'da Hilâfet Hareketi nasıl doğdu ve gelişti, bunun cevabı verilecektir. İlerideki sayfalarda İslamcılığın bu kıtadaki gelişim çizgisinde etkin olan çeşitli iç ve dış tesirler üzerinde durulacaktır. Hilafet'e yönelik hassasiyetin Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Türkiye'ye yönelik kamuoyunu oluşturması ve Güney Asyalı Müslümanlar'ın ilk lobicilik gayretlerinden söz edilecektir. 1914 ile Genel Savaş'a girilmesi ve akabinde Osmanlı'nın "Cihad" ilanı ile Güney Asya'da patlak veren karışıklıklar özetlenmeye çalışılacaktır. Ve, Savaş'ın sonunda kendilerini dünyada güçlerinin doruğunda sanan İngilizler'i kendi açılarından, tatsız sürprizler bekliyordu. XX. yüzyılın ilk onsekiz yılı, onlar için Güney Asya'da olsun, Türkiye'de olsun yeni, fakat bu defa pek kolay galebe çalamayacakları mücadelelerinin hazırlık yılları olmuştu. Gerek Hilâfet Hareketi'nin, gerekse Milli Mücadele'nin geliştiği bu ortamı aşağıda birlikte paylaşmakta yarar vardır.

I- Güney Asya'da İslâmcılık Cereyanını Hazırlayan Etkenler:

Güney Asya'ya İslâm'ı getiren Araplar olmuş; fakat Türkler yaymış, benimsetmiş ve sevdirmiştir. Güney Asya'ya ilk ayak basan Müslümanlar Hindu prenslerin himayesinde Malabar kıyısında bir koloni kuran Arap gemiciler ve tüccarlardı([1]). 660 yılında Hz. Ali'nin Sind'e bir akın yaptırdığı belirtilmekle birlikte, bu yörenin Müslümanlar'a geçmesi Emeviler zamanına rastlar. 711'

Levent Şahverdi Arşivi

de Muhammed bin Kasım'ın önderliğindeki ordunun zaferi ile Güney Asya'da bugüne kadar devam eden İslâm varlığı tesis edilecektir. Kıtadaki Arap-İslâm varlığı Abbasilerle de devam edecekse de, bu sadece kıyılarda ve Sind yöresinde sınırlı kalacaktı. Müslüman Türkler'in Hindistan a girmesi ise Gazneli Devleti'nin güneye doğru büyümesi ile başlamıştır. Dandanakan Savaşı'nda (1040) Selçuklular'dan ciddi bir darbe alan Gazneliler, dikkatlerini Güney Asya'ya çevirmek zorunda kalmışlar ve bugün Pakisan'ı oluşturan yöreye tamamiyle yerleşmişlerdir. Bazı yazarlar İslam'dan önce Türkler'in Güney Asya'ya geldiklerini, hattâ "Kanışka" (120-162) adıyla tanınan hükümdarın bu kıtada bir devletcik kurduğunu dahi ileri sürmüşlerse de([2]), Türkler'in burayı da kendilerine "vatan" kabul edip devamlı bir siyasi teşkilat kurmaları Gazneliler le başlamıştır. Orta Asya'dan Hindistan'a akın akın gelen Türk oymakları, öncelikle ordu ve yönetim kadrolarını doldurmuşlar ve giderek yerli halkla kaynaşmışlardır. Güney Asya'nın "İslâmlaşması" o dönemde yöreyi gezen Türk mutasavvıflarının başarılı ve sevecen çabaları ile gerçekleşmiştir([3]). Gazneliler'i, Gurlar takip etmiş; Delhi Türk Sultanlıklarının (1206-1451) yerini bugün Moğol İmparatorluğu olarak daha ziyade anılan, fakat Timur sülâlesinden Babürlü Devleti (1526-1856) almıştır. Bilhassa Babürlüler döneminde Batı Türkleri — Osmanlılar — ile Güney Asya'daki soydaşlarının kurduğu devletlerin kader çizgisi birbirine pek benzemiştir. Osmanlı doruğuna Kanuni (1520-1566) ile çıkarken, Güney Asya'da da Ekber (1556-1605) gücünün ve medeniyetinin zirvesindeydi. Pasarofça ile (1718) başlayan Osmanlı çöküşüne paralel olarak Güney Asya'daki Türk varlığı da Alemgir'in ölümüyle (1707) inişe geçecekti([4]).

Uzmanların da belirttiği gibi, Müslümanlar'dan önce Güney Asya'ya giren milletler — meselâ Hellen'ler — sahip oldukları daha düşük kültür ve medeniyet seviyesinin sonucu, bir süre sonra Hindu sistemi içinde eriyip, gitmişlerdi. İslâm, Güney Asya'ya kendinden daha emin, güçlü ve olgun bir yapı ve felsefe getiriyordu([5]). Böylece, İslam'ın kıtaya girişi ile, ülkede birbirleriyle bağdaşamayacak iki ayrı milletin ortaya çıktığı görüle-

Levent Şahverdi Arşivi

cektir: Hindu ve Müslüman... Sosyal yapı, kültürel örgüleri, inanış ve davranış normları birbirine aykırı iki toplumun derhal kompartmanlaştığı anlaşılacaktır([6]). Evet, İslâm'ın ilk bakışta, Güney Asya'da "bölücü olduğu düşünülürse de Türkler bilhassa Babürlüler, devlet olarak dini gruplar arasında ahengi, işbirliğini ve huzur içinde birarada yaşamayı titizlikle savunmuş ve uygulamışlardır. Sanat, bilim ve kültürde de oldukça yüksek bir seviyeye sahip olan Babürlüler, İslâm'dılar, sünniliğe bağlıydılar([7]). Şefik Ali Han, Güney Asya'daki Türk hakimiyetinin iktisadi hayatta refaha, bilimde ilerlemeye, sosyal sahada barışa ve siyasi sistemde de adalete ve toleransa dayandığını ifade etmektedir([8]) ki bu kanaat diğer araştırmacılarca da doğrulanmaktadır([9]). İslam'a uygun olarak, diğer din taraftarlarına — Hinduizm, Müslümanlarca semavi bir din olarak kabul edilmese dahi — ibadet özgürlüklerini tanımışlardı. Hattâ, Müslüman olmayanlardan alınan "cizye" vergisi dahi bir ara kaldırılmıştı. Babürlüler devrinde dini hoşgörü öylesine boyutlar kazanmıştı ki, Ekber bir ara hem Müslüman, hem de Hindular'ın takip edebilecekleri bir din yaratıp, onun önderi — bir yerde, tabir caizse, halifesi — olmayı bile düşünmüştü. Hinduizm'le İslâm'ın Güney Asya'da "sentezini" yaratarak tebaasından bir millet vücuda getirmek isteyerek; Ekber, bazı uzmanlara bakılırsa, hem dini hem de dünyevi otoriteyi kendi şahsiyetinde birleştirmek istiyordu([10]). Ancak, Hindularla Müslümanlar arasında, uygulamanın ötesinde teorik düzeyde de eşitlik yaratmak isteyen Ekber, "Din-i İlahisi" ni zorla benimsetmeye çalışmamıştı. Zaten, buna da gerek yoktu. Çünkü, Hindular, Müslüman-Türk hakimiyetinde, o dönemde herhangi bir dini azınlığın diyelim Avrupa'da sahip olduğu hakların ötesinde imtiyazlara haizdiler. Aynen Osmanlı'daki Müslüman olmayan unsurlar gibi.. Burada ilerideki konulara giriş teşkil etmesi açısından bir Hindistanlı yazarın kanaatine yer vermekte herhalde yarar vardır: " .. Türkiye'nin Hind halkının gözünde değer ve sevgi yüklü özel bir yeri vardır ve bu, özellikle, Hindistan'da Türk yönetiminin etkisi ve bıraktığı mirâstan ileri geliyordu..."([11]).

Aynı ifadeyi, İngilizler için kullanmak mümkün değildir([12]).

Levent Şahverdi Arşivi

Güney Asya'nın iktisadi zenginlikleri Portekiz, Hollandalı, Danimarkalı ve Fransız sömürgecilerin dikkatini çekmiş ve XVII. yüzyılda İngiltere, "Doğu Hindistan Şirketi" olarak tüccarlarını Tac'ın güvencesinde sıcak sulara göndermişti. Aşağı yukarı yarım asır boyunca sürdürülen mücadele sonucunda İngilizler, Fransızları da altederek, Güney Asya ile ekonomik ve ticari ilişkileri tekellerine almayı becermişlerdi. Şirket'in giderek artan gücüne artık son Babürlüler karşı çıkamıyorlardı([13]). Tüccarları misyonerler, onları da askerler izlemişti. 1757'deki Plassey Savaşı'yla Bengal'e hakim olan İngilizler, 1764'de Bakser Savaşı ile Bihar'a girdiler. 1803'de de Delhi'yi işgal ettiler. Babür sultanları Doğu Hindistan Şirketi'nin "pansiyonerleri" olmuşlardı! 1857 Sipahi Ayaklanması'ndan sonra ise Hindistan'ın hakimiyeti, Şirket'ten Devlet'e devredildi([14]). Londra'da Güney Asya'daki Genel Vali'nin (veya Kral Naibi) sorumlu olduğu bir bakanlık ihdas edildi: Hindistan Müstemleke Nezareti. . İşgal Hindular'dan ziyade, Müslümanlar'ı etkileyecekti. Hindular, yüzyıllar boyu zaten yabancı bir idare altında yaşamaya alışıktılar. Ancak, Müslümanlar, hükmeden bir millet olmaktan çıkmış, "hükmedilenler"e dahil olmuşlardı. Manevi açıdan böylesine bir değişimi yaşayan Müslümanlar, İngilizlerce 1857 Ayaklanması'nın ardında oldukları gerekçesiyle şüpheyle bakılıyor, baskı altında tutuluyorlardı. Müslümanlar, derhal ülke bürokrasisinden uzaklaştırılmışlardı. İngilizler bununla yetinmeyecek ve askeri tedbirlerini, kültürel asimilasyon politikasıyla takviye edeceklerdi. Güney Asya Müslümanlarınca kullanılan Farsça ve Urduca'nın eğitim ve yönetim mekanizmasında kullanımını yasaklayacak, yerine İngilizce'yi koyacaklardı. Şeriat, hukuk sistemi olmaktan çıkartılıp, İngiliz kanunları geçerli kılınacaktır. Vakıflar İngiliz idaresince kontrol altına alınacak, medreselerden maddi imkân esirgenirken, Hıristiyan misyonerlere geniş özgürlükler tanınacaktır.

Müslümanlar'ın sosyo-kültürel birliğini zedelemeye yönelik bu tedbirlerin ardından, geleneksel "Böl ve Yönet" stratejisi devreye sokulacaktı. Urduca'yı yasaklayan İngilizler nedense Hindi'nin kullanılmasını teşvik edeceklerdi. İleride kendilerine ciddi tehdit olabileceklerine inandıkları Müslümanlar'a karşı

Levent Şahverdi Arşivi

Hindular'ın çıkarılması bu sömürgeci siyasetin gereği değil miydi? Nitekim, zamanın Genel Valisi Lord Dufferin, Müslümanları dengelemek üzere Hinduları bir güç olarak bilinçlendirip, teşkilatlandırmayı düşünecektir. Emekli bir subay olan A.O. Hume'u Hindu toplumunun ileri gelenlerini "Kongre" adlı bir örgütte toplamasını ister. Hume, böylece, "güdümlü bir muhalefeti" örgütler. Halkın sokağa dökülmesini de engelleyebilecek bir "emniyet süpabı" olacaktır, Kongre([15])... Hume'a da bakılırsa, amaçları Kongre vasıtasıyla Ingiliz kültürünü Güney Asya'ya hakim kılıp, "Tac'ın İncisi"ni Britanya'ya ebedi olarak raptedecek manevi bağların kurulmasını sağlamaktır. Ne var ki, Hindular, Hume'un bu "idealini" paylaşmamışlardı ve zamanla Kongre "Hindular'ın kalesi" haline gelecektir. Bu da Müslümanları tabiatıyla endişelendiriyordu. Onlar için, Kongre'nin başarısı İngiliz hakimiyetinin Hindu egemenliğine tahvili demek olacaktı. İngilizler ise Hindular'ın gücü güvenliklerini tehdit edici boyutlara ulaşmadıkça, gidişten memnundular.

İngiliz hâkimiyetinin baskısı ve Hindular'ın değişime kendilerini adapte etmeleri, Müslümanlara haysiyetlerini hattâ varlıklarını koruyacak hedeflerini seçmeleri zamanının geldiğini hatırlatan ciddi işaretlerdi. İşte, bugünlerde Güney Asya'da bir tür "İslâm Uyanışı"nın tohumlarının atıldığını görüyoruz([16]). Bu çerçeve içerisinde kayda değer iki merkez derhal göze çarpacaktır: Deoband ve Aligarh. Farklı düşünce sistemlerinden hareket etmekle birlikte, bu iki merkezde atılan tohumların Güney Asya hürriyet ve istiklâl mücadelesine ne denli katkıda bulundukları ilerideki sayfalarda anlaşılacaktır. Deoband, bir medreseydi. 1867'de Şah Veliyullah'ın görüşleri doğrultusunda kurulmuştu. Kısaca belirtilecek olursa "Deoband Dar-ül-Ulum"unun amacı, İngiliz-Hıristiyan sömürgecilerinin tesis ettiği yönetimi reddederek, geleneğe, İslâm'a rücu etmekti. Dini eğitime ağırlık verilmişti. Deobandcılar, Türk dostuydular, Hindular'la işbirliğine dahi inanıyorlardı. Ancak, "geçmişi ihya" hülyasına dalarak, günün değişen şartlarında mücadele yöntemlerinin etkisiz kalacağını idrâk edemediler. Sir Seyyid Ahmet Han'ın Aligarh'da 1875'de tesis ettiği Müslüman Koleji'nde müfredat pozitif ilim-

Levent Şahverdi Arşivi

lere hasredilmişti. Çünkü, Sir Seyyid, İngilizleri altedebilmek için onların kurallarına göre oynamak gerektiğini düşünüyor; Batı'nın ilmini Güney Asya'ya taşıyıp, kendi soydaşlarını sömürgecilerin silahları ile dövüşecek bir seviyeye ulaştırması misyonuna inanıyordu. Siyasi açıdan ise Hindular'la işbirliğinin, Müslamanlar'a kendi kimlik ve kültürlerinden taviz vermek demek olacağını düşünen Seyyid Ahmet Han, İngilizler'le ilişkilerinde de pek temkinliydi. Artık 1857 Ayaklanması gibi gayretlerin hüsranla neticeleneceğine herkes kanaat getirmeliydi. İngiliz, silahı ile karşılarında olduğu sürece, Müslümanlar, amaçlarına ancak "işbirliği" ile ulaşabilirlerdi. Sir Seyyid Ahmet'in pragmatik yöntemi ve Tac'a sadakati daha heyecanlı dindaşları tarafından hayli eleştirilecek, "teslimiyetçi" bir tavır olarak aşağılanacaktır. Ancak, kendisinin bir "sömürge devrimin stratejisti" olmakla birlikte, onun Aligarh'ından yetişenler Güney Asya Müslümanları'nın istiklâl davasının bayraktarlığını yapacaklardır([17]).

Güney Asya Müslümanları'nın kaderi, bir yandan Deoband geleneğine sahip "ulema" ile, Aligarh'ın vermeye çalıştığı Jöntürk kalıbının imtizacından doğacak "sentez 'de düğümleniyordu. Güney Asya Müslüman cemaatindeki liderlik Sir Seyyid Ahmed Han gibi uzlaşmacı "tutucuların" elinden, Hindistan'daki sömürge sistemi ile mücadeleye azimli (ve dolayısıyla ülkedeki rejimi devirmeye ısrarlı) "Genç Müslüman" devrimcilerinin hakimiyetine devroluyordu. Ve, bu safhada Mevlana Muhammed ve Şevket Ali kardeşlerin yükselişi önlenemez görülüyordu. Aligarh' da İngilizce öğrenip, yüksek tahsillerini İngiltere'nin en güzide üniversitelerinde — Oxford ve Cambridge — tamamlayan bu iki genç, müstemlekecilerinin kültürü ile tanışmış, Mill'den hürriyet kavramını okumuş, Fransız İhtilâli'nin ilkelerini çalışmışlar, kısaca Batı'yı — düşmanlarını — güçleri ve zaaflarıyla öğrenmişlerdir. Avrupa ile ilişkilerinde, onun kültür potasında erimemiş; bilâkis kendi öz değerlerine sarılmışlardır. İşte, bu İslâm paydası Muhammed Ali ve onun gibi düşünen "Genç Müslümanlar"ın Kadirilerden Abdül Bari ve Mekkeli bir aileden gelen Mevlânâ Ebu'l Kelâm Azad'la aynı safta buluşmasına, ulema ile içiçe girmesine sebep olacaktır. Artık, bu gençler için uzun mücadele-

Levent Şahverdi Arşivi

lerinin ilk safhasında savaş yöntemi "kalem" olacak ve kendi cemaatleri içerisinde güçlü bir kamuoyu yaratmaya çalışacaklardır. Makaleleri konferanslar takip eder ve böylece "Hilâfet Hareketi"nin felsefi zemini hazırlanır([18]).

Mehmed Akif'in aşağıdaki mısraları sanki bir önceki paragraftaki tasvirimizi perçinlemek üzere yazılmıştır:

"Hind'i baştan başa gezmekti murâdım, lâkin,
Nerde olsam, beni tâkibi yüzünden polisin,
Tâkatım bitti de vazgeçmede muztar kaldım;
Kaldım ammâ yine her mahfile az çok daldım.
Besliyormuş bereket versin, o iklim-i kadim,
"Rahmetullâh"a muâdil daha yüzlerce hakim,
Ruh-u edyânı görür, hikmet-i Kur'ânı bilir
Ulemâ var ki: huzurunda bugün Garp eğilir.
Hele hayran kalır insan yetişen gençlere de;
Bunların birçoğu tahsil eder İngiltere'de;
Sonra dindaşlarının ruhu olur, kalbi olur;
Çünkü azminden, ölüm çıksa, o dönmez, sokulur.
Öyle, maymun gibi, taklide özenmek bilmez;
Hiss-i milliyeti sağlamdır onun, eksilmez.
Haydarâbâd'a giderken, beni teşyie gelen
Mizbânın ne hazin çıktı şu ses kalbinden:
"Ah biz hayra yarar unsur-u iman değiliz...
Hind'in İslâmını pek Türk'e kıyâs etmeyiniz.
Onların ruh-u şehâmetle coşan kanları var;
Bizde yok öyle samimi asabiyyet, o damar.
Bu ağır zillete ukbâya kadar mahkumuz...
Duymuyor çektiği husranları zirâ çoğumuz!
Varsa ümmidimiz: Osmanlı ların şevketidir,
Onu bir kerre işitsek... Bu saâdet yetişir."

Beni ağlattı herif. Lâkin onun genç oğlu,
Dedi: "Yok öyle değil; sine-i millette dolu,
Galeyân emrine âmâde, hamiyyetli yürek;
Şu kadar var ki henüz kendini göstermiyecek.
Geçiyor şimdi esaretle deyip eyyâmı,
Müslümanlar gibi mâzisi büyük bir kavmi,
Ebedi zillete mahkum edemem doğrusu ben.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha biçâre miyiz yoksa Mecusi'lerden?
Diyeceksin ki: asırlarca sefîlâne hayat,
Söndürür meyl-i meâliyi nihayet... Heyhât!
Göm yumulmakla kör olmaz; külün altında ateş,
Ne kadar kalsa bunalmaz; hele bir aç, hele eş!"([19]).

Mücadele için yurt çapında teşkilât da gerekti. Ne var ki, Müslümanlar, Sir Seyyid Ahmed'in siyaset konusundaki endişelerinden henüz kurtulamamışlardı. Dini nitelikli dernekler yok değildi. Bunlar içinde 1880'de kurulan "Encümen-i İslâm"ı ve 1877'de Emir Ali'nin önderliğinde ihdas edilen "Müslüman Cemiyeti"ni ve Nevab Vikar-ül Mülk'ün aynı addaki derneğini kayda değerler arasında sıralayabiliriz. Müslümanları siyasi açıdan "müesseseleşmeye" iten en önemli etkenlerden biri mutlaka ki, devrin Genel Valisi Curzon'un Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu Bengal'i 1905'te parçalayıp ayrı üniteler haline getirmesiydi([20]). Curzon, Kongre'nin ağırlıklı olduğu Kalküta'yı, Müslüman çoğunluğun olduğu Bengal'den ayırınca; Hindular İslâm düşmanlığını sokağa döktüler. Hindular, bu kararın Müslümanları kayırdığını düşünüyorlardı. Zaten, bir süre sonra bu karar geri alınacaktır. Ama, Müslümanlar — bir yandan Hindular, diğer yandan İngilizler — "çekiçle-örs" arasında kaldıklarını hissederek; hükumete kendi siyasi tercihlerini aktaracak bir örgüte şiddetle ihtiyaç duyduklarını anlamışlardı. Nitekim, 1905 Kasımında Lord Minto Genel Valiliğe atanmış; kısa bir süre sonra da Londra'da Muhafazakârlar'ın yerine Liberal bir hükumet gelmişti. Yeni hükumet Hindistan Müstemleke Nezareti'ne John Morley'i getirmişti. Böylece, Müslümanlar Hindistan'daki yeni yönetime anayasal beklentilerini iletmek isterler. Aligarh'ın, Sir Seyyid'den sonraki genel katibi Muhsin-ül-Mülk yanına arkadaşlarını da alarak, Genel Vali'yi, Simla'daki yazlık sarayında ziyaret eder. Ziyaret nezaket sınırlarını aşmadı. Müslümanlar, Hindu denizinde yutulmamak için Meclis seçimlerinde her iki unsura farklı bölgeler tahsis edilmesini istiyorlardı. Hindistan ve Pakistan'ın kuruluşuna kadar çözüme kavuşturulamayacak bu konuda makamdan kopardıkları sadece geleceğe yönelik vaaddi. Simla'dan dönüşte son gününde, hazır her yöreden

Levent Şahverdi Arşivi

gelen Müslüman cemaat temsilcileri birarada Dakka da toplanmışken, siyasi bir milli/İslâmi cemiyet kurmayı tasarlarlar. 30 Aralık 1906 günü "Bütün Hindistan Müslümanları Birliği'nin temeli atılır ve başkanlığına Ağa Han getirilir(*). Londra şubesi de Emir Ali'nin başkanlığına tevdi edilir. İleride Birliğin faaliyetlerini ve Genç Müslümanlar'ın bu örgüte nasıl hakim olduklarını ve onların da Hilâfet Komitesi'ni kurduklarını göreceğiz. Birliğin kurulması, artık Güney Asya da İngilizler için "sıcak yılların" başladığını da gösteriyordu.

Güney Asya Müslümanları dikkatlerini Hindistan'dan dünyaya çevirdiklerinde uluslararası çerçevenin — İslâm açısından — en az kendi ülkelerindeki kadar hazin manzarasını görecekler ve tabii, dolayısıyla, İslâmcılığın da, bu şartlar içerisinde sadece bu kıtada değil, global düzeyde de yegane kurtuluş ümidini taşıdığı kanaatine varacaklardı. Şöyle ki, Avrupa'nın sanayileşmiş Hıristiyan devletleri bir emperyalizm hummasına kapılmış, yeryüzünde işgal etmedik İslâm ülkesi bırakmamışlardı. Kuzey Afrika, Asya, Kafkaslar, Balkanlar hep bir Hıristiyan gücün sömürgesi haline gelmişlerdi. Dünyada yegâne müstakil İslâm devleti olarak Osmanlı kalmıştı. Ancak, bu cihangir devlet, hilâfetin merkezi de tarihteki Haçlı Seferleri'ni andırırcasına Batı'nın hışmına uğramaktaydı. "Düvel-i muazzama" bir yandan Osmanlı içindeki Müslüman olmayan unsurları Padişah-Halife'ye isyana kışkırtıyor, diğer yandan da onları bahane ederek, sözde insaniyetçilik maskesi altında, bir Müslüman devletin içişlerine müdahale ediyor, İslâm'ın bu kalesini içten yıkmaya çalışıyordu([21]). Garp, bununla da yetinmiyor ve, Güney Asya Müslümanları'na bakılırsa, Osmanlı'ya hâyâsızca saldırıyordu. 1876'da Balkanlar'daki Haçlı İttihadı, ardından 1877'de Ruslar hep Osmanlı mülkünü parçalayıp, paylaşma azmindeydiler. Bu gidişe, o güne kadar — Kırım Savaşı'nda örneğini gördükleri gibi — Osmanlı'nın ardında duran Britanya şimdi seyirci kalıyor; hattâ, geleneksel siyaseti ile çelişircesine, diyelim 1897'de, Yunanistan'ı destekliyordu. Acaba İngiltere de Osmanlı'yı çökertme projesinin içinde miydi? Acaba İngiltere de dünyada İslâm'ı esaret zincirine alma komplosunun aktörlerinden biri miydi? Bu sorular içinde boca-

Levent Şahverdi Arşivi

layan Güney Asya Müslümanları için Osmanlı'nın 1897'deki Yunan zaferi bir teselli imkânı yaratacaktır. Yine o günlerde başta Cemaleddin Efgani olmak üzere çeşitli İslam düşünürlerinin giderek azgınlaşan Haçlı saldırganlığına karşı "İslam ittihadı" fikrini savunmaları, Güney Asya Müslümanlarınca sevinçle karşılanacaktır(22). Bu arada Osmanlı Türkiyesi'nde II. Abdülhamid'in Hilâfet kurumuna işlerlik kazandırması, etrafına İslam alimlerini toplaması, çeşitli İslam ülkelerine 'tebliğcilerini" göndermesi "İslâmcılığın" artık milletlerarası siyaset sahasına çıktığını göstermiyor muydu?

Evet, II Abdülhamid, hem içte hem de dışta İslâm etkenine dayanmış; bir yandan ayrılıkçılık tohumlarının aralarında yeşermeye başladığı Türk olmayan Müslüman tebaasını Hilafet'in sadakat yörüngesine almak; diğer yandan da aynı unsuru İslam memleketlerini sömürgelerine katmış Büyük Güçler'e karşı bir nevi "tehdit" mekanizması olarak kullanmak istemiştir(23). Ancak, dışta sürdürülen İslâmcılık siyasetinde fevkalade temkinliydi. Kendisine 1880'lerde başvurarak Rusya ile işbirliğine girişip, İngiliz hakimiyetini yıkmayı düşleyen bazı radikal Hind Müslümanları'na cevaben, bu tasavvurdan hiç memnun kalmadığını, aslen İngiliz düşmanı olmadığını belirterek, onlara öncelikle Güney Asya'da Hindular'la birlik tesis etmelerini tavsiye edecektir(24). İngiltere de, XIX. yüzyılda İslâm ülkeleri üzerinde en büyük imparatorluğu kuran bir güç olarak, II. Abdülhamid'in "İslamcılık" stratejisini dikkatle izlemekteydi. Londra, bu stratejinin nasıl sınandığını Mısır'da patlak veren Arabi Paşa İsyanı ile de açıkça görecektir. Bilindiği gibi, Arabi Paşa II. Abdülhamid'in daha saltanatının başında aslında fiilen İngiliz hakimiyetine düşen Mısır'da halkı ayaklandıracaktır. İngiltere, bu isyanın, "hukuken" kendi yönetimi altında görünen Osmanlı'ya karşı da yöneldiğini ileri sürerek, Padişah'ın Arabi'yi bastırmasını ister. II. Abdülhamid için çok çelişkili bir durum yaratılmıştır. Padişah, ne Londra'nın tavsiyesine uyar, ne de Arabi'yi İngiliz e karşı destekler. Çekimser kalır, Arabi'ye sükunet tavsiye eder. Çünkü, II. Abdülhamid İslâm ülkelerinin asıl gayretinin içte huzuru, barışı ve refahı teminde olduğuna — belki de aynen Sir

Levent Şahverdi Arşivi

Seyyid Ahmed Han gibi — inanmaktadır. İslâmcılık diye dünya politikasında aşırı davranışlara kapılıp; Batı'nın gazabını üzerine çekerek, yegâne müstakil İslâm devletinin varlığını tehlikeye atmak istemez. İlginç olan onun bu siyasetinden, Büyük Savaş'la ileride cihad ilan edecek halefi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin de önce muhalefette, daha sonra da iktidarlarının ilk yıllarında ayrılmamış olmasıdır(25).

İstanbul'dan neşrolan mesajların Güney Asya'da algılanması veya II. Abdülhamid'in (veya daha sonra İttihadçıların) taraf olduğu somut olayların yorumlanması gerçek çerçevesinden farklı olabiliyordu. İngiliz sömürgesindeki Müslümanlar Türkiye'deki gelişmeleri kendi düşüncelerini pekiştirecek veya Hilâfet merkezinden ümitlerini, hattâ beklentilerini teyid edici bir "idrak mekanizmasından" veya "prizmasından" geçirerek takip ediyorlardı. Bu, II. Abdülhamid'in veya İttihadçıların İslâmcı olmadıkları demek değildir. Burada vurgulamak istediğimi aşağıdaki örnekler, sanırım, daha berraklıkla açıklayacaktır. Meselâ, II. Abdülhamid'in Japonya'ya gönderdiği Ertuğrul Fırkateyni, hazin akibetine rağmen, Güney Asya Müslümanlarınca Osmanlı Hilâfet propagandasının uluslararası düzeydeki gösterişi olarak anlaşılmıştı. Limanlarda halk, Halife'ye tezahürat yapıyor, üzerinde namaz kılabilmek için gemiye tırmanmakta birbiriyle yarışıyorlardı. Bu gezi, dahası, II. Abdülhamid'in Japonları İslâm'a daveti şeklinde de yorumlanacaktır. Müslümanlar'ın coşkusu tabiatıyla İngilizleri ve diğer İslâm sömürgecilerini endişelendirecekti. Aslında, bir başka sebeple de olsa, İngiltere, II. Abdülhamid'in İslâmcılığını, haklı endişelerinden kaynaklansa bile, abartıyordu. Abartıyordu, çünkü, abartmak işine geliyordu. XIX. yüzyılda hakimiyetine aldığı İslâm sömürgeleri ile Britanya İmparatorluğu, İslâm âleminde Osmanlı Devleti'nin prestiji ve nüfuzuna rakip olmuştu. İngiliz Dışişleri'nin Ortadoğu ve Orta Asya masaları, Hindistan Müstemleke Nezareti ve Sömürgeler Bakanlığı, İmparatorluğun İslâm âlemine tamamiyle hakim olabilmesi için "İslâmcı" siyaseti kendilerinin oynamaları gerektiğine Londra'daki diğer karar vericileri ikna etmek istiyorlardı. Bu uğurda sömürgelerde mahalli özerklik de tanınabilmeli,

Levent Şahverdi Arşivi

çeşitli vesilelerle İngiltere İslâm dünyasında sempatik hale getirilmelidir. Bu siyasetin savunucularının düşünce sistemlerindeki en uç nokta bir İngiliz Halifeliğiydi. II. Abdülhamid döneminde bir Arap Hilâfeti meselesi, sadece Arap milliyetçilerinin veya Jön Türkler'in Padişah'ı tehdit aracı değildi. İngiltere, II. Abdülhamid'in de kaydettiği gibi, Hilâfeti kendi güdümündeki Mısır'a getirmek, bu makamı Hidiv'e vermek istemiyor muydu?([26]). İslam tarihinde en güçlü İslam devleti, halifeliği hakketmiş deniliyorsa; bugün o güç Osmanlı değil, İngiltere idi. Dolayısıyla, Hilâfet ona yakışırdı. İşte, böyle düşünenler, II. Abdülhamid'in İslâmcılık siyasetini abartarak Londra'daki bakanlıklararası çekişmede koz olarak ileri sürüyorlardı. Onların bu tavrı, tabii ki, kamuoyuna ve sömürgelere de yansıyor ve II. Abdülhamid'in İslamcılığı Güney Asya Müslümanlar'ında büyük heyecan yaratıyordu.

Ne var ki, İngilizler kendi tuzaklarına düşmekte gecikmeyeceklerdi. Sömürge idarecilerinin abartıp metropole aktardığı İslam tehlikesi, Londra'daki karar vericileri tedirgin ederken; İstanbul'daki II. Abdülhamid'i de bu siyasetin etkili olabileceği düşüncesinde cesaretlendiriyordu. Böylece, Padişah'ın Hilâfet'in gücünü görüp, kuruma işlerlik kazandırmasıyla Güney Asya Müslümanlarının İslâmcılığı artıyor; bu da tabii ki İngilizleri giderek korkutuyordu. Önceleri aralarında, bu akımın endişeye mahal vermediğini düşünen Hindistan hükumeti yetkilileri, 1906 da İngiltere ile Osmanlı arasındaki patlak veren "Akabe Krizi" sırasında bu iki devletin karşı karşıya gelmesiyle ordudaki Müslümanlar arasında —aynen 1857'de olduğu gibi— huzursuzlukların başlayacağını, hatta Afgan sınırındaki kabilelerin silahlı bir çılgınlığa dahi kalkışabileceklerini kaydediyorlardı([27]).

Kendi cemaatlerindeki "Genç Müslümanlar"ın artık kontrollarından çıkıp, II. Abdülhamid'e fazla yanaştığını gören mesela Seyyid Ahmed Han gibi daha muhafazakâr liderler de endişeliydiler. Seyyid Ahmed Han da bir Türk hayranıydı. Fesi Aligarh öğrencilerinin üniformasına aksesuar yapmıştı. Türkiye lehine yazılar da yazıyordu. Fakat, İslâmcılık'ta "milletlerarası" boyut

Levent Şahverdi Arşivi

kazanmanın İngiltere ile ilişkilerini zedeleyeceğine inanıyordu. "Biz Britanya Hükumeti'nin sadık tebasıyız, II. Abdülhamid in değil.. Halife olarak üzerimizde manevi olsa dahi nüfuzu olamaz. Bu nüfuz kendi ülkesinin sınırları içerisinde geçerlidir."(28) Bir süre sonra Seyyid Ahmed Han'ın öğrencisi Muhsin-ül-Mülk de "Hilafet Meselesi"ne temas edecektir. Aligarh gazetesinde yazan Muhsin-ül-Mülk, Hilâfet veya Halife'nin yanıltıcı kelimeler olduğunu, aslında krallıkla eşanlamlı sayılması gerektiğini kaydeder. Türk Padişahı'na "Halife" diyen cemaatin Osmanlı tebası olan ve olmayanlar şeklinde iki gruba ayrılacağını, birincinin ona her alanda sadakatinin meşru olduğu halde aynı şartın ikincisinden beklenemeyeceğini savunur: "Mesela, biz Hind Müslümanları Padişah'a itaat etmek zorunda değiliz; Kâbe ve diğer mukaddes yerlerin hâkimi olduğu için hürmet ederiz, o kadar." Muhsin-ül-Mülk'e göre, "Halifelik bir onur etiketidir." Geçmişte de halifelik hükümdarın kendi hükümrânlık sahasıyla sınırlı bir kurum olmuştu. İşte, bunun için değil midir ki, İslâm dünyasında bazen birden çok halifeye rastlanabilmiştir. Veliyullah'dan alıntı yaparak, halifeliğin, esasta cihad yapan, adaletle yöneten, şeriatı koruyan her İslam devlet başkanının hakkı olduğunu belirten Muhsin-ül-Mülk, netice olarak; II. Abdülhamid'in veya herhangi bir Türk hükümdarının Hind Müslümanları'nın halifesi sayılamayacağını vurgular. Yine de her Güney Asyalı Müslüman Padişah Halife'yi sevip, saymakta kusur etmemelidir. Ve hepsi, Britanya ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin dostça olmasına dua etmelidirler. Ancak, dini bağların gerektirdiği itibar ile siyasi işbirliği ayrı konulardır. Padişah-Halife'ye bağlılık, İngiliz Hükumeti'ne sadakatsizliği gerektirmez. Aynı şekilde Tac'a itaat, diğer Müslüman milletlerin kaderine ilgisiz kalmayı da gerektirmez. Bunu hem Hind Müslümanları, hem de İngiliz idarecileri anlamalıdırlar. Muhsin-ül-Mülk, makalesinin sonunda en hayati konuya parmak basmaktan kaçınmaz: "Allah korusun, ama, eğer Türkiye ile İngiltere arasında bir savaş çıkarsa, bizler, üzülsek de Kral'ın yanında yer almaya mecburuz."(29) Anlaşılan gerek Seyyid Ahmed Han, gerekse Muhsin-ül-Mülk, İngiliz idarecileri teskin etme zaruretini hissetmişlerdi. II. Abdülhamid'in "İslâmcılık"

Levent Şahverdi Arşivi

bayrağını açması ile Hindistan'da İslâmi-siyasi cemiyetlerin kurulması arasında bir irtibat olduğu intibaını vermekten kaçındıkları belli oluyordu.

Her ne kadar İngiliz idarecilerini teskin etmek amacıyla yapılırsa yapılsın, Muhsin-ül-Mülk'ün hilafet hakkındaki yayını Güney Asya Müslümanları tarafından kınanacaktı. "Genç Müslüman" yayınları onu hedef alarak, "milli davaya ihanetle ' suçladılar. Hattâ, bazıları olayın arkasında "İngiliz parmağı" dahi aradılar. İngilizler, Güney Asya'daki gelişmelerden kuşkulanmakta haklıydılar. Otuz sene önce halifenin kim olduğunu bilmeyen, hatta hiç ilgilenmeyenler; şimdi Akabe Meselesi dolayısıyla İngiltere'yi sıkıştırmaya çalışıyorlardı. Gladstone'un Türk aleyhtarı kampanyasını kınıyorlar, hattâ Mısır'ı işgali dolayısıyla İngiltere'ye çatıyorlardı. Belgelere bakılırsa, II. Abdülhamid'in Güney Asya'daki Müslümanlar arasındaki nüfuzu giderek artıyordu. Bazı Müslümanlar onu dünyanın "manevi kutbu" olarak görmeye başlamışlardı. II. Abdülhamid'le ilgili hikayeler abartılarak mitoloji haline getirildi. Artık Padişah, "Ulu Hakan" olacaktı!([30]).

İlk bakışta, II. Abdülhamid'in iktidarının 1908'de kısıtlanması ve bir sene sonra da nihayete ermesi İslamcılığı savunan bir idarenin sonu da demek olacağı düşünülerek, Güney Asya Müslümanları'nın bu akıma bağlılıklarında en azından bir "inkıta" oluştuğu sanılabilir. Halbuki, tam aksine, yukarıda altını çizmeye çalıştığımız, iki ülke arasındaki iletişimin Güney Asya'daki "algılama prizmasına" çarpmasıyla, olaylar Müslümanlar'a farklı şekilde yansıyacak ve onların davalarını daha güçlendirecek mesajların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Şöyle ki, bir kere, Türkiye'de mutlakiyetin devrilmesi ve Osmanlı'nın Meşrutiyet'e geçmesi, "Bütün Şark ülkelerinde ilkel bir despotizm hakimdir" bahanesiyle Hindistan'daki istibdadını meşrulaştırmaya çalışan İngiliz propagandasını temelinden sarsmıştır. Osmanlı İmparatorluğu gibi çok milletli bir yapıya sahip bir devlet, demokratikleşebildiğine göre, aynısının Hindistan'da da uygulanmasını beklemek, özyönetimde ısrarlı Müslümanlar'ın da hakkı değil midir?([31]). Sonra, artık Müslümanlar meşruti hükümetin İslâm'a

Levent Şahverdi Arşivi

daha uygun olduğunu rahatlıkla savunmaya başlayacaklardır([32]). Zaten Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı muhalefet cephesine ulema'yı da dahil edebilmek ve halkı da kendi taraflarına çekebilmek için, II. Abdülhamid'in aslında dini kurallar dışında hareket ettiğini iddia etmemişler miydi?([33]). Böylece, Hanioğlu'nun da belirttiği gibi([34]) Jön Türkler, İslâm'ın toplumsal muhtevasından bir muhalefet aracı olarak yararlanmışlardı([35]). Aynı metodun, Güney Asya Müslümanlarınca da İngiliz — tabii Hıristiyan — idaresine karşı daha verimli bir şekilde kullanıldığını görüyoruz. Jön Türkler, bu usulle nasıl II. Abdülhamid'i devirdilerse, onlar da İngiliz Racı'nı yıkamazlar mıydı? İstanbul'daki gelişmelerin Müslümanlara şevk kaynağı oluşunun bir üçüncü sebebi — belki alınacak dersi — de "ittihad-ı anasır" fikriydi. Yine, Jön Türkler, istibdadı yıkmak için Osmanlı'da diğer unsurlarla işbirliği yapmışlardı. Niye Güney Asya da Müslümanlar da, İngiliz'e karşı Hindular'a elini uzatmasınlardı?([36]) Aslında toplu olarak değerlendirildiğinde, 1908 ihtilâli Genç Müslümanların daha aktif bir şekilde siyasete soyunmalarını cesaretlendirecektir. Genç Müslümanlar'ın gözünde Genç Türkler sadece iktidara el koymakla kalmamış; aynı zamanda Avrupa'ya karşı zinde bir güçle çıkışlar yapmaya başlamışlardır. Böylece, Güney Asya Müslümanları, "İttihad ve Terakki" vakıasını "Asya Dirilişi"nin müjdecisi olarak yorumlayacaklardır. Zaten, annesi Arap olan Azad, muhalefet yıllarında Kahire'de ikâmet eden Jön Türkler'le tanışmış; onlardan mücadelelerinin temel ilkelerini bizzat işitmiş, Güney Asya'daki arkadaşlarına da aktarmıştır. "Terakki" onlar için hürriyete atılacak adım, "İttihad" ise Hindular'la, aynen Osmanlıcılıkta olduğu gibi, bu uğurda işbirliğidir. Türkiye'deki gelişmelerin silsilesi veya II. Abdülhamid'in İslâmcılığı'nın ardından İttihad ve Terakki'nin hürriyetperverliğinin gelişi akabinde de Osmanlı'nın başta Kapitülasyonları kaldırma gibi Batı'ya kafa tutma dönemine girmesi, ilhamını Türkiye'den alan Güney Asya Müslümanları'nın milli davalarında, İslâmcılık, hürriyetçilik ve bağımsızlık temalarının neden birbirleriyle paralel sürdürüldüğünü herhalde açıklamaya kifâyetlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

II- Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sırasında Güney Asya Kamuoyunun İnfiâli:

Muhammed Ali, 7 Ekim (1911) tarihli *Arkadaş*'taki başmakalesinde İtalya'nın Trablusgarp istilâsına temas ediyordu(37). İslâm ülkelerindeki "ilerici" hareketleri ezmek için bunları Avrupa "fanatizm/bağımsızlık" olarak nitelendiriyordu. Ne zaman Büyük Güçler'den biri İslam ülkelerinden birini işgâle hazırlansa dünya kamuoyunda hemen "irtica" yaygaraları koparılıyordu. Öte yandan toprak hırsıyla kavrulan Hıristiyan İtalya, bir İslâm ülkesine saldırıyor ve "adaletperver" ve "özgürlükçü" Avrupa sesini çıkartmıyor, kenara çekilip, fesatlığın icrasına seyirci kalıyordu. Bu ne çifte standarttı? "Medenilik" bu muydu? Avrupa Ahengi, aslında Türk'e karşı bir 'Haçlı Seferi"ne girişmişti. Osmanlı-Yunan Savaşı'nda (1897) Türk orduları Atina kapılarına dayandığı vakit, Avrupa bu "tarihi milleti kurtarmak" üzere müdahele etme gayretkeşliğinde bulunuyordu. Ama, Avusturya; Osmanlı'dan Bosna ve Hersek'i koparınca aynı güçlerin sesi çıkmıyordu. Bu olayların ışığında Muhammed Ali, Avrupa Ahengi sisteminin İslam'ın güç ve prestijini yıkmaya çalıştığını iddia edecekti. Arkadaş, Türkiye'nin gücünü yitirdiğini, fakat şerefinden hiçbir şey kaybetmediğini vurguluyordu. Bugüne kadar cihanın en büyük imparatorluklarını kuran Fatih'leri, "Muhteşem" Süleyman'ları çıkarmış bir millet, haysiyetiyle ölmeyi de bilecekti!

Muhammed Ali'nin kaleminden çıkan bu satırlardaki heyecanı, Güney Asya'daki diğer Müslüman yayın organları da paylaşacaklardır. İslami duygular coşar. Batı aleyhtarı bir atmosfer hâkim olur. Bu arada İngiltere'nin genelde İslam milletlerini ve özelde de Osmanlı Devleti'ni milletlerarası camiada kollayan siyasetinin artık tamamiyle değiştiğine ve Londra'nın da içinde olduğu bir gizli Hıristiyan koalisyonunun İslam'ı hedef aldığı, Türkiye'yi de istiklâlinden mahrum ederek, bütün İslâm âlemini esaretlerine düşürmeyi amaçladıkları iddia edilmektedir(38). Kalküta'da İngilizce olarak yayınlanan *Müslüman — The Mussulman* — adlı gazetede İslâm'ın haysiyetinin rencide edildiği ve

Levent Şahverdi Arşivi

Güney Asya'daki Müslümanların bu gidiş karşısında seyirci kalmamaları gerektiği kaydedilir. Gazete, Türkiye'ye asker sağlayamayız; ama hiç olmazsa, ona savaşın hasarını örtecek yardımda bulunalım, der. Akabinde bir komite kurularak, Türkiye'ye yardım sandığı açılır. Bu fon, büyük ölçüde, Trablusgarp'te şehit düşen Türk askerlerinin ailelerine verilmek üzere vücuda getirilmiştir([39]). Toplanan paralar, Türk Kızılayı na teslim edilir. Bu kampanyada kadınlar da aktif rol almışlardır.

Öte yandan, merkezi ve mahalli "Bütün Hindistan Müslümanları Birliği", İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir mektupla, İtalya'nın haksız saldırısını kınıyor; Hükumet'in bu işgali durdurmak üzere müdahâlesini rica ediyordu. İtalyanlar, saldırgan oldukları yetmiyormuş gibi, Trablusgarp topraklarına ayak basar basmaz bu istilalarını "Haç'ın Hilâl'e karşı zaferi ' şeklinde ilân etmişlerdi([40]). Artık, "peçe düşmüş", Haçlılar'ın gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. İtalyanlar, Trablusgarp'a barışçı amaçlarla çıktıklarını ilân etmişler; ancak yerli halka zulüm yapmışlardır. Bu bencil emperyalist gidişe Londra "dur ' demelidir([41]). Emir Ali de bu müracaata katılacaktır. Ne var ki, İngiltere, İtalya'nın işgaline göz yuman "tarafsızlığını" bozmamakta ısrar edecektir.

Trablusgarp saldırısının şoku atlatılmadan Balkanlar'daki ortak hücum haberleri Hindistan'a ulaşır. Ve Muhammed Ali yine kaleme sarılır. Bu saldırının Haçlı Seferleri'ni hatırlatan barbarlık, ırkçılık, bağnazlık ve militarizmden farkı yoktu. Evet, Türk, zamanında Balkanları fethetmişti; ama mülküne kattığı bu topraklarda yaşayanları "Türkleştirmeye" çalışmamıştı([42]). Onların bu alicenaplığı yöre halkında nedense haksız bir nefrete yol açmıştı. Bu ortamı suistimal etmek isteyen Büyük Güçler, sözüm ona Hıristiyanları himayelerine almış; onları Osmanlı'ya isyana kışkırtmışlardı. Böylece, Balkan milletleri, Büyük Güçler'in, bu sömürgecilerin "maşası" haline gelmişlerdi. Şimdi de bu işbirliği Osmanlı için "ölüm kalım savaşına" gelecekti. Türkler savaşacak, belki de şerefleri için öleceklerdir. Tarih, Türkler kadar "asil millet" görmemiştir. Balkanlar'ın saldırısı Güney Asya Müslümanlarını da etkilemiştir. Onlar, Türk dindaşlarının barış ve hürriyet içinde yaşamalarını istemektedirler; bunu gönülden

Levent Şahverdi Arşivi

arzulamaktadırlar. Bu, İslâm kardeşliğinin vazgeçilmez bir boyutudur. Muhammed Ali'nin satırları diğer neşriyatta da akis bulur. Türk davasında Müslüman basını tek vücut olmuştur.

Önce Trablusgarp, daha sonra Balkan saldırısı, Güney Asya' daki Müslümanlar'ın İngiltere ye duydukları güveni kökünden sarsmış; Londra'nın Osmanlı lehine müdahalesi her iki olayda da gerçekleşmeyince hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu kırgınlık, Güney Asya'daki siyasi gelişmelere yeni boyutlar ekleyecektir. Bir kere, Birlik, o güne kadar bir "seçkinler" örgütüydü. Hitap ettiği kitle, aydınlardan oluşuyordu. İki savaş ve Türkiye'nin karşılaştığı tazyik ve tehditler halk açısından da uyarıcı olmuş ve kitleler "Birlik" liderlerinin mücadelesinde haklı olduklarına inanmaya başlamışlardır. Dahası Müslümanlar, İngiltere'nin İslam'ın dostu olmadığına katiyetle inanmışlar ve Güney Asya'daki ortak düşmana karşı mücadelelerinde Hinduların işbirliğine yönelmişlerdir. Bu tavrı Birlik aleni olarak ifade etmekten çekinmeyecek ve taraftarlarına Kongre'den uzak durmamalarını tavsiye edecektir([43]). Kabaran İslami duygular, Türkiye deki olaylarla birleşince, her iki toplumu da — Hindu/Müslim — ilgilendiren bir "hürriyet" davasının zeminini oluşturmaya başlamıştı.

Nitekim, 22-23 Mart (1913) tarihinde Lucknow'da toplanan Bütün Hindistan Müslümanları Kongresi'nde Muhammed Şafi, başkanlık nutkunda([44]), Güney Asya'nın dışındaki Müslümanların, bilhassa Türkler'in durumuna temas edecektir. Gerek Trablusgarp'ta, gerekse Balkanlar'da Müslümanların "medeni" dünyaya karşı kahramanca savaştıklarını dile getirecektir. Üstelik, söz konusu Hıristiyan güçler Müslümanları, kadın-çocuk-yaşlı demeden, mezâlime tâbi tutmaktadırlar. Bu duruma Batı seyirci kalmaktadır. Bu sessiz devletlerin içinde maalesef İngiltere de vardır. Müslüman dünyasının gark olduğu bu acılar Hindistan' ı çok üzmüştür. Üzdüğü ölçüde ders olmuştur. Türkler aralarında bu kadar bölünmüş olmasalardı, belki savaşın sonucu farklı olabilirdi. İşte, diyor, Şafi, biz de bu ülkede sosyal barışa önem vermeliyiz. Şafi'nin asıl vurgulamak istediği, şüphesiz ki, Hindu-Müslüman işbirliğiydi. Ancak, böylesine bir birliktelikle Hindis-

Levent Şahverdi Arşivi

tan "özyönetim"e kavuşabilirdi.

Hindular da Müslümanların davetini kabul edecekler ve ilk defa o yıl — 1913 — Birlik'in ve diğer İslâmi teşekküllerin toplantılarına katılacaklardır. İslâmcılığa karşı olan Hind liderleri bile Türk davasını destekleyen mitinglere iştirak ediyorlardı. Mesela, Bipan Chandra Pal adlı bir Hindu önderi davanın bir insanlık davası olduğunu, Türkiye'nin kaybının medeniyetin kaybı olacağını dile getiriyordu. Osmanlı, ona göre, çeşitli dini ve ırki unsurları birarada barış içerisinde yaşatan bir yönetim felsefesine sahipti. Onun tarihe mâlolması o felsefenin de ölümü demek olmaz mıydı?([45]) Kongre de Türk davasını destekleyen kararlar alacaktır.

Müslüman-Hindu ittifakı ile ülkede Avrupa mallarına boykot ilân edilecektir. Aynen Trablusgarp Savaşı sırasında olduğu gibi Türkler'e yardım sandıkları açılacaktır. Bu işle 'Hamidiye İslam Cemiyeti" ilgilenecektir([46]). Belgeler, Türkler'e destek olmak için annelerin çocuklarını dahi satışa çıkarttıklarını yazmaktadırlar([47]). Dr. Muhtar Ahmed Ensari'nin girişimleriyle bir tıbbi yardım heyeti oluşturulur ve Türkiye'ye yollanır. Heyet, Türkiye'den dönünce — 12 Temmuz 1913 — Güney Asya Müslümanları'na Aligarh'da intibalarını aktaracak ve Türk sevgisini yayacaklardır. Dönenler, Batı'nın Osmanlı'yı parçalamayı azmettiklerini aktarmaktan kaçınmayacaklardır. 'Şark Meselesi"ni nihai çözüme ulaştırmak isteyen devletler arasında Britanya da vardır.

Bu arada, belki de Güney Asya Müslümanları'nın gelecekteki mücadelelerinde bir dönüm noktası teşkil edecek bir iç çatışmaya şahit oluyoruz. Bundan önce de belirtildiği gibi, "Bütün Hindistan Müslümanları Birliği"nin Londra şubesine Avrupa'da da ağırlıkları olduğu düşünülen iki Şii lider; İngiltere Danışma Konseyi "Privy Council" üyesi yargıç Seyyid Emir Ali ve İsmaili mezhebi reisi Ağa Han getirilmişlerdir. Bu zatların kişiliklerine ileride daha ayrıntılı olarak gireceğiz. Yalnız, bu safhada, Balkan Savaşları'ndan sonra onların İngiltere'nin hatırı sayılır gazetelerinden *Times*'a mektuplar yazdıklarını kaydedelim. Muhtevasına göz gezdirilince, bu zatların, Güney Asya Müslümanları'nın hislerine tercüman oldukları anlaşılır. Yalnız, bir farkla ki, Muham-

Levent Şahverdi Arşivi

med Ali ve arkadaşları İngiltere'yi de —dolaylı da olsa— bu Balkan vahşetine sessiz kalmakla suçlamalarına karşılık; Emir Ali-Ağa Han ikilisi bu devletin suçsuz olduğunu kaydediyorlar; milletlerarası şartların değiştiğini görmezden gelerek "Türkler'in en yakın dostlarının İngiltere Hükumeti olduğunu" iddia ediyorlardı. Bununla da yetinmeyerek, Muhammed Ali ve arkadaşlarını, sanki İngilizleri memnun edercesine, "beyhude yere Hindistan'da asayişsizlik" yaratmakla, "kargaşa çıkartmakla" suçluyorlardı. Ne Muhammed Ali ne de heyecanlı arkadaşları bu ithamı hazmedebilirdi. Derhal karşı saldırıya geçtiler. Muhammed Ali, *Times*'a gönderdiği yazıda, oldukça diplomatik bir üslup kullanarak — muhakkak ki şu safhada Emir Ali ve Ağa Han'ı dışlamamak için — ithamların doğru olmadığını vurguladı. Kalküta'da toplanan Müslümanlar içerisinde Mazhar ül Hak daha saldırgan davranacak ve söz konusu ikilinin beyanatlarını "yanıltıcı" ve "saptırıcı" bulduklarını ifâde edecekti. Mevlânâ Ebu'l Kelâm Azad onları "dalkavuk" olarak nitelendirecek ve ruhlarını İslâm'ı, Hilâfeti yıkmaya azmetmiş "Şeytan"a sattıklarını kaydedecektir([48]).

Artık, Hind Müslümanları içindeki bir tarafta Emir Ali ve Ağa Han'ın temsil ettiği İngiliz yanlısı kanatla, Muhammed Ali'lerin temsil ettiği "Türk taraflısı" genç grup arasındaki görüş farkları ve tabii bunun sonucu olarak da "yol ayırımı" belirginleşecektir. Muhammed Ali kanadının temsil ettiği antiemperyalist Müslüman milliyetçiler, bilhassa Balkan Savaşları sırasındaki kayıtsız İngiltere'ye bakarak, Londra'nın kendi Müslüman tebasının hassasiyetlerine tercüman olmayacağını, olamayacağını görmüşlerdir. Halk da yavaş yavaş Londra'dan soğuyarak "radikallerin" saflarına geçmeye başlamıştır. Bu kayış, Muhammed Ali ve arkadaşlarının Güney Asya İslâm sistemi içerisindeki hakimiyetini sağlayacak bir süre sonra Bütün Hindistan Müslümanları Birliği Emir Ali-Ağa Han freninden kurtulacaklardır. Birlik'in anayasasında "Britanya Hükumeti'ne sadakat ibaresi atılacak ve amacın "Hindistan için uygun bir yönetimin kurulması ile Müslümanların meşru haklarının sağlanması" şeklinde değiştirilmesi kabul edilecektir. Ancak, Muhammed Ali grubu için bu da

Levent Şahverdi Arşivi

yeterli değildir. Muhammed Ali grubu ise mücadelelerinde daha kararlı bir tavır alacaklar ve 6 Mayıs 1913'te "Encümen-i Huddam-ı Kâbe" adlı bir örgüt kuracaklardır. Abdul Bari'nin başkanlığındaki bu örgüt, kutsal yerlerin Halife'nin egemenliğinde bırakılması, müdahale edilmemesi düsturuyla yola çıkmıştır. Artık, İngilizler'den bu konuda destek beklemekte daha güçlü kurumlara ve güçlü atılımlara ihtiyaç vardır. Encümen de bu yaklaşımın tabii bir sonucudur.([49])

Hindistan'daki gelişmeler, tabii ki, İngiltere'de haklı bir endişe yaratmıştı. *Times*'ın Hindistan muhabiri, Balkan Savaşları dolayısıyla Güney Asya Müslümanları arasındaki "çalkalanmalara" dikkat çekecektir. Bugüne kadar "İslâmcılığın" önemsenmediğini hatırlatan gazete, bu hareketin Hindistan'da giderek hız kazandığını belirtmektedir. Türkler, Afganistan'la gizliden gizliye ilişki kurmakta ve bu ülkeye "ideolojik ajanlar" ve "askeri danışmanlar" göndermektedirler. Afganistan'dan Güney Asya'ya yayılan bu propaganda tehlikeli olmaya başlamıştır. Hindistan'a son derece "elektrikli" bir hava hâkim olmuştur([50]).

Gazetelerin telaşına Hindistan'daki İngiliz otoriteleri de katılıyordu. Genel Vali, 28 Şubat 1913'te Hindistan Müstemleke Nazırı'na vaziyetin o kadar ciddi olmamakla birlikte, gelişmelerin bundan böyle titizlikle takip edilmesi gerektiğini yazıyordu([51]). Edirne'nin Türklerce yeniden zaptı Güney Asya'da memnuniyet yaratınca, Genel Vali telaşa kapılmaktan kendini alamayacaktı. İngiltere, eğer, Türkiye'nin bu "istirdadı"nı tanımazsa, o zaman Güney Asya'da tehlikeli bir Müslüman karşı çıkışıyla başbaşa kalabilirdi. Türkiye'ye geri çekilmesi için tazyik yapılmamalıydı. Bırakın Hindistan'ı, Afganistan'da bile ayaklanma başgösterebilirdi. Hindistan Müstemleke Nezareti de durumun "hassas" olduğunu kabulleniyordu. Yine de Müslümanlar'a taviz verilmemeli ve 'tehlikeyi" karşılamaya hazır olmalıydılar. Çünkü, uyanacak İslâm'ın getireceği tehlikeler daha büyük olurdu. İngiliz dış siyaseti Müslüman tebaasının dileklerine göre çizilemezdi, çizilmemeliydi([52]). Delhi'ye bu yönde bir talimat gönderilir. Ancak, Nezaret içindeki yazışmalarda, Genel Vali'nin haklı olarak alarma geçtiği, paniklediği kaydedil-

Levent Şahverdi Arşivi

mektedir: "Burada (Londra'da) oturup, cesaret tavsiye etmek kolay. Ancak, bu bizim için bir prensip meselesidir."([53]) Tartışmaya katılan İngiliz Dışişleri, zaten Türklerce Edirne'nin alınışına bakanlık olarak karşı çıkmayacaklarını Hindistan Müstemleke Nezareti'ne yazacaktır: "Fakat, Müslümanları teskin edebilmek için Türkiye'ye Hükumetçe daha anlayışlı davranmak veya sempatilerimizi bildirmek mümkün değildir." Bu karardan üç ay geçmeden bu sefer Dışişleri Bakanı, Hindistan Müstemleke Nazırı'na yazacak ve Müslümanları teskin etmek üzere İngiltere'nin Mukaddes Topraklar'da gözü olmadığı yönünde bir açıklama yapmasını isteyecektir![54])

Genel Vali, Türk yanlısı tavrı etkilemek üzere İttihad ve Terakki'nin üyelerinin aslında Müslüman olmadıklarını, Masonlukla ilişkileri bulunduğunu, Siyonistlerle işbirliği yaptıklarını ve bir İslâm beldesi olan Filistin'i Museviler'e sattıklarını ihtiva eden beyannameler, broşürler dağıttırıyor; yerli işbirlikçilerini bu konuda mahalli gazetelere yazı yazmaya zorluyordu([55]). Bu tür propagandanın yayılmasıyla Güney Asya Müslümanları alarma geçtiler ve "yalanlama" kampanyaları başladı. Meselâ Zafer Ali Han, "Türkler'in altıyüz senedir Avrupa'yla temasta olduklarını, fakat hiçbir şekilde — iddia edildiği gibi — İslâmi hüviyetlerini kaybetmediklerini" vurgulayacaktı.

Zaten, Güney Asya Müslümanları kısa bir süre sonra — 1914'ün başında — İttihadçıları yakından tanıma imkânı bulacaklardır. Dindaşlarının her iki savaşta da kendilerine yaptıkları yardıma teşekkür etmek üzere Türk Kızılayı — o zaman Hilâl-i Ahmer — Dr. Adnan Adıvar başkanlığında Hindistan'a gelir. Güney Asya'daki şehirleri dolaşır, Muhammed Ali ve diğer Müslüman önderlerle dertleşme fırsatını bulurlar. Bu ziyaret, Güney Asya ile Türkiye arasındaki "sevgi köprüsü"nü perçinleştirecektir. Dr. Adıvar'ı takiben Hacı Sami Bey'in bir heyetle gelişi İngilizleri hayli tedirgin edecektir. Gelenler, alınan istihbarata bakılırsa, Osmanlı gizli servisi "Teşkilat-ı Mahsusa"nın adamlarıdır. Hacı Sami Bey'in kardeşi Eşref Bey, İngilizler'e karşı mahalli milliyetçiler ile temas kurmak ve "bazı yeraltı faaliyetlerinde bulunmak" amacıyla Mısır'a da gitmiş ve orada suçüstü yakalanmış-

Levent Şahverdi Arşivi

tır([56]). Artık, İngilizler Müslüman önderleri "kara liste"ye almışlardır. Türkler'le temasın Hindistan'da vahim gelişmelere — tabii kendi idareleri açısından — gebe olduğuna inanmaktadırlar. Hindistan Hükumeti nezdindeki üst düzeyde bir istihbarat görevlisi, Muhammed Ali hakkında tuttuğu dosyada, onun arkadaşlarıyla birlikte "müfsidane" faaliyetler içine girdiğini yazmaktadır! Hepsi izlenmeye başlanmışlardır.

Öte yandan, Güney Asya Müslümanları Balkan Savaşı vesilesiyle güçlerini öğrendiklerine inanmaktadırlar. Tac'a müracaatları etkili olmuştur. Londra'da toplanan barış konferansında Türkler aleyhinde bir diplomatik kararın alınmasını engellediklerini düşünmektedirler. Edirne'nin Türkler'de kalması, onlar için de bir başarıdır. 1913 başında Balkan Savaşı'nın ilk safhalarında Türkler'in hezimetini görüp, morali bozulan, hattâ o günlerde intihara karar veren Muhammed Ali, milletlerarası İslâm dayanışmasının ürünlerini verebileceğine ikna olmuştur. 30-31 Aralık 1913'te Agra'da toplanan Bütün Hindistan Müslümanları Birliği Kongresi başkanı İbrahim Rahmetullah taraftarlarına şöyle seslenebilmektedir:

> "Türkler Balkanlar'dan pılı pırtılarıyla sepetleyemediler. Avrupa'daki topraklarından bir kısmını kaybetmiştir; fakat bir ayağı halâ Batı'dadır. Müslüman Edirne'de Türk bayrağı dalgalanmaktadır. Müslümanlar ne kadar bölünmüş olurlarsa olsunlar, İslâm kardeşliği halen yaşamaktadır. Dünyanın her tarafına dağılmış Müslümanlar, kara gününde dindaşlarının fedakârane bir şekilde durmasını bilmişlerdir. İşte, bu aradan yüzyıllar da geçse Hz. Peygamber'in yaktığı ateşin halen Müslümanların kalbinde tutuştuğunu açıkça göstermek açısından bir mucizedir."([57])

III- Cihâd İlânı ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan'daki Faaliyetleri:

Belgeler, bize Büyük Savaş'ın başında Güney Asya Müslümanları'nın Osmanlı Devleti'nin kendini ateşe atmasını arzulamadıklarını göstermektedir. Bu günlerde Müslümanlar bir seçim yapma zorunluluğunda olmadıklarına inanmak istiyorlardı. Savaş'ın Avrupa'da patlak vermesinden sonra, Osmanlı Devleti

Levent Şahverdi Arşivi

"tarafsızlığını" ilân etmiştir. Bu tavrını değiştirecek herhangi bir hareketten kaçınmaktadır. Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin Çanakkale'ye sığınması olayı abartılmamalıdır. Güney Asya Müslümanları'nın intibaına göre, iddiaların aksine, Osmanlı Türkiye'sinin genç yöneticileri "maceraperest" değillerdir; imparatorluğu savaşa sokma gibi bir kumar oynamayı akıllarının ucundan dahi geçirmeyeceklerdir. İttihadçılar, İstanbul'da iktidara gelmiş geçmiş en başarılı vatanperverlerdendir. Dikkatli ve temkinli davranacaklardır. Osmanlı'nın gerçek çıkarının Avrupa'daki karmaşadan mümkün olduğu kadar uzak kalmakta yattığını bilirler. Türkler'in, dış politika amaçları Osmanlı Devleti'ni korumaktan geçtiğini gayet iyi takdir eden Britanya'dan başka dostları yoktu. Ve Türkiye, son yüzyılda Avrupa'daki Büyük Güçler'in askeri ve diplomatik taarruzlarına hedef olmuştur. İşte, bu savaş, onlara bir rahat nefes alma imkânını verecektir. Türkiye'nin tarafsızlığı, İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'daki Güney Asya Müslümanlarını da memnun etmişti(58).

Öte yandan İngiltere, Güney Asya Müslümanları kadar gelecekten iyimser değildi. Onlar, Osmanlı'nın Almanya yanında Savaş'a girebileceğini kuvvetle tahmin ediyorlardı. Böyle bir gelişme karşısında Müslümanların tavrı ne olabilirdi? Osmanlı Devleti, Hilâfet merkeziydi. İslâm, Türklerle Güney Asya'daki dindaşlarını birbirine bağlayan çok önemli bir etkendi. İngiliz idarecileri ciddi ve sistemli bir propaganda faaliyetiyle Müslümanların kendileri ile Türkler arasında bir seçim yapma zorunluluğunu ortadan kaldırabileceklerine inanıyorlardı. Yalnız, bu kolay olmayacağa benzerdi. Daha Osmanlı Savaş'a girmeden bile Müslümanlar'ın Almanya'yı tuttuklarından şüpheleniyorlardı. "Gündüz İngiltere'nin, gece ise Almanya'nın galibiyeti için dua ediyorlardı." Osmanlı da Almanya'dan yana ağırlığını koyarsa İngiliz Racası'na nasıl sadakatleri sağlanacaktı?

Güney Asya Müslümanları, Osmanlı'nın Harb'e iştirakiyle, tabir caizse, "iki camii arasında" kalacaklardı([59]). M. Ali *"Arkadaş" (Comrade)* adlı gazetesinde fevkalade bir uslupla kaleme aldığı oldukça uzun bir polemikte "Türklerin müttefik seçimine" temas edecekti. Maalesef, Güney Asya'daki her Müslümanın

Levent Şahverdi Arşivi

korktuğu ve şüpheyle beklediği başına gelmiştir. İngiltere, Türkiye ile savaş halindedir(60). Yanlış veya doğru, Türk Hükumeti bir karar almıştır ve artık bunu tartışmak hiç kimseye herhangi bir kazanç sağlamayacaktır. Şimdi düşünülmesi gereken, bu vaziyetin Güney Asya Müslümanlarını nasıl etkileyeceğidir. Hind Müslümanları Türkiye'ye, Türkler'e ve Halife-Sultan'a büyük bir sevgi ve hürmetle bağlıdırlar. Yüzyıllar boyu, onların acılarına üzülmüş; sevinçlerine ortak olmuşlardır. Fakat, kaderin gaddarlığı şimdi onların Halife'ye olan saygılarının laik devlete karşı görevleriyle çatışmasına sebep olmuştur. Ancak, savaş dini bir veçhe kazanmadığı sürece, İngiltere'ye sadık kalınacaktır. Bir başka sürükleyici bir polemikte de İngiltere'nin karşı safına geçti diye Türkiye'nin kınanmasını eleştirir. Muhammed Ali'ye göre, İngiltere hep Palmerstone'ların, Disraeli'lerin İngiltere'si olmamıştır; Türklerle olan ilişkilerinde düşman tavırlı Gladstone'lar da vardı. Muhammed Ali, gerçekten oldukça teferruatlı ve tarihi belgelerle donanmış makalesinde İngiltere'nin nasıl Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalıştığını, üstelik en son nasıl Türklerce parası ödenmiş "Reşadiye" ve"I. Osman" drednotlarını yapımı tamamlandıktan sonra İstanbul'a teslim etmeyip, elkoyduğunu yazıyordu. Savaşa Selanik'i istirdat etmek amacıyla giren Osmanlı niye kınanıyordu? Fransızlar Alsace-Loren'i unutabilmişler miydi? Selânik, "Hürriyet Kâbesi" kutsaldı İttihadçılar için.. Üstelik, şehirdeki Musevilerin de Türk idaresini tercih edeceklerinden kimsenin kuşkusu yoktu. Muhammed Ali, İngiltere Hükumeti'nin sözcülerinin savaşa en asil niyetlerle girdiklerini savunduklarını aktarıyordu. Ancak, bu mücadelenin sonunu kimse tahmin edemezdi. Kimbilir, belki, o zaman İngiltere'ye "baş vaadlerini" hatırlatabilirlerdi. Ve belki de o tutulmayan vaadler daha korkunç bir mücadelenin tohumlarını atacaklardı. Muhammed Ali'nin bu kehâneti ileride açıkça görülecektir. Makalesinin sonunda Muhammed Ali, Güney Asya Müslümanları'nın ikileminden çıkmanın yolunu şöyle tarif edecektir: "Hizmetimiz Hükumete, ruhumuz Allah'a!"

Ne var ki, İttihadcılar "cihad" ilânı ile Güney Asya Müslümanları'na söz konusu ikilemden sıyrılma imkânını tamamiyle yok etmişlerdi. Osmanlı Genelkurmayı Müslümanlar'a hitaben

Levent Şahverdi Arşivi

neşrettiği broşürlerde İngilizler'e destek verilmemesini istiyorlardı. Buna karşılık Türklerle işbirliği, dine hizmet demekti. Osmanlı da Müslümanlar'ın Hindistan'daki istiklâli için uğraşacaktı. Hindistan artık "Dar-ül-Harp" olmuştu ve gerçek Müslümanın görevi oradaki sömürgeci hükumete karşı koymaktı([61]).

Cihad fetvası, doğurduğu neticeler itibariyle çok defa tarihimizde yanlış değerlendirilmiştir. İslâm dünyasının bu çağrıya hiç aldırış etmediği, hattâ Güney Asyalılar başta olmak üzere Müslümanlar'ın Osmanlı ordularına karşı İngilizler safında çarpıştıkları söylenir. Meseleyi biraz derinliğine araştıranlar göreceklerdir ki, bu iddialar bazı gerçeklerin yanlış yorumuna dayanmaktadır([62]).

Bir kere, cihadın beklenilen tesiri gösteremeyişinin sebeplerinden biri, o çağda İslâm dünyasının bir mihrak etrafında savaş için organize olabilmesi şöyle dursun, bizzat savaş davetini gereği gibi duyuracak komünikasyon imkânlarından bile mahrum bulunmasıydı.

İkinci olarak, İngilizler'in cihad'a karşı yoğun bir propagandaya giriştikleri unutulmaktadır. Öncelikle, Savaş sonunda Türkiye'ye "anlayışlı" davranacaklarını, mukaddes topraklar başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya veya paylaşmaya kalkışmayacaklarını taahhüt etmişlerdi. İngiltere Başbakanı'nın garantisine müttefikleri de — Fransa ve Rusya — katılacaklardı([63]). İngilizler, bununla da yetinmeyecek, cihad'ı kırmak için İslâm dünyasının Halife'den sonraki ikinci dini otoritesi sayılabilecek Kureyş sülalesinden Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i 1916'da isyana teşvik ve tahrik etmişlerdi([64]). O da isyanının Halife'ye değil, "Bozkurt'a ibadet eden Turancı ve Hz. Peygamber'e küfür eden tercümeleri kaleme alan Abdullah Cevdetvari Garpçı İttihadçılar'a yöneldiğini İslâm alemine ilân edecektir. Sonra İngilizler, İttihadçıları "Masonluk ve Siyonistlikle" suçlayan yayınlara önem veriyor; bu kampanya Türk cephelerinde bile sürdürülüyor; beyannameler savaş uçaklarıyla Mezopotamya ve Mısır halkına havadan atılarak dağıtılıyordu. Söz konusu gayretler öylesine başarılı olacaktır ki, Çanakkale muharebelerinde İngiliz safında çarpışan sömürge askerleri "dinsiz İttihadçılar'ın

Levent Şahverdi Arşivi

Halife'yi hapsettiklerine ve İngilizlerin de onu kurtarmak için bu amfibik operasyonu düzenlediklerine" inanmışlardı.

Gerek Hindistan'daki İngiliz otoriteleri, gerekse Londra'daki karar vericiler, Müslüman tebalarına "harbin bir mahiyet-i diniyyeyi haiz olmadığına, Osmanlı padişahına ve halifeliğe dokunmayacaklarına" dair teminatlar vermekten kaçınmıyorlardı([65]). Oysa ki, belgeler gerçek İngiliz emelleri hakkında başka bir tablo sergiliyordu. 13 Nisan 1915'te Hindistan Genel Valisi Crewe şöyle yazıyordu:

> "... İstanbul düştükten sonra Mekke Şerif'i Hüseyin'e karşı siyasetimizin pek başımızı ağrıtacağını sanmıyorum. Onu, Türk boyunduruğundan kurtarmak için elimizden gelen her imkânı seferber edelim. Yalnız, onu Halifelik makamına oturtmak istediğimiz intibaının verilmemesine azami dikkat gösterilmelidir... Hindistan'da Pan-İslamizm, bir siyasi güç olarak, tamamiyle İstanbul'dan kaynaklanmaktadır ve onlar Halife'nin Padişah'ın elinden çıkmasını hoş karşılamayacaklardır. Fakat, Şerif Hüseyin veya herhangi bir Sünni Arap lider kendini Osmanlı hakimiyetinden koparır ve makam-ı mübarekeyi kontrolu altına alırsa, Müslüman kamuoyu bu olupbittiyi kabul edecek, Hind Müslümanları da genel çizgiye uymak zorunda kalacaklardır... Fakat, yine de ileride Halifelik Meselesi'nin Müslümanları böleceğini sanıyorum. Aslında buna üzülmek, şöyle dursun, bu bölünmenin bize sayısız yararlar getireceğinden eminim..."([66])

İngiliz propagandasını etkisiz hale getirebilecek yegâne mercii Muhammed Ali ve arkadaşları idi. Yalnız, İngilizler, Türk aleyhtarı yazılarından dolayı Ali kardeşleri ve arkadaşlarını tutuklamakta da gecikmeyecek, matbaalar susturulacaktı([67]). Cephelerde İngiliz komutanlarına itaat etmeyip, silahlarını terk etmeyi deneyen Hind Müslümanlarını derhâl idam ediyorlardı. Hem de domuz derisinden yapılmış iplerle... Domuzun Müslümanlarca haram oluşu, bu iple idâm edilenlerin cennete gidemeyecekleri düşüncesini taşıyor ve tabii ki, isyanlar için manevi açıdan caydırıcı bir tesir yaratıyordu. İngilizler, sıkı güvenlik tedbirleriyle Hindistan'da göz açtırmamaya kararlıydılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine de uygulanan sindirici baskılara rağmen, Güney Asya Müslümanları, kısıtlı da olsa, cihada cevap vereceklerdir. Faaliyetleri([68]) ise düşman saflarında cepheyi içten çökertmeye yönelik bazı gayretlerde bulunmak üzere yeniden örgütlenmis Enver Paşa'ya bağlı Teşkilat-ı Mahsusa'nın ajanları tarafından yönlendirilecekti. İlk temas İstanbul'da Har Dayal adlı bir Güney Asyalı ihtilalciyle kurulur. Dayal'ın İstanbul'da biraraya getirdiği örgüt "Gadr" (İsyan) adıyla anılır([69]). Bu örgüt, "Cihan-ı İslâm" adlı, Arapça, Türkçe ve Hintçe bir gazete çıkartacak; İstanbul'da basılan bu gazete Urduca'ya da çevrilerek Güney Asya'da dağıtılacaktır. İngiliz Müstemleke Nezareti'nde bulduğumuz belgeler bize bu gazetenin Lahor, hattâ Kalküta'ya kadar ulaşabildiğini belirtmektedirler. Bu gazetede Enver Paşa nın Güney Asya Müslümanları'na çağrısına yer verilmektedir. Aslında "Cihan-ı İslâm"ın dağıtılabilmesi için ön hazırlıklar daha 1913'te tamamlanmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'dan Tevfik Bey, 1913'de Rangun'a gelmiş, orada Ahmed Molla Davud'u fahri Osmanlı Şehbenderi (konsolosu) olarak tayin etmiştir. Dahası Balkan Savaşları sırasında İstanbul'a Hind Kızılay Heyeti ile gelen Hakim Fehim Ali, Ali Ahmed Sıddıki isimli iki Güney Asyalı Müslüman da Teşkilat-ı Mahsusa'ya kaydolmuşlardır.

Fehim Ali ve Sıddıki, cihad ilânıyla beraber kolları sıvarlar. 13 Kasım'da (1914) Rangun'a gelen Beluçi birliğine sızar, "Cihan-ı İslâm" gazetesini dağıtır ve onları Halife'ye itaate ikna ederler. 1915 Ocak'ında ayaklanmaya hazır bir hâle getirirler. Ne var ki, komplo 21 Ocak'ta deşifre edilir ve birlikteki elebaşlarından ikiyüz kişi İngilizlerce darağacına yollanır.

Bu olay, Fehim Ali ve Sıddıki'nin cesaretini sarsmaz. Teşkilat-ı Mahsusacı bu ikili bu sefer Singapur'daki ajanları Kasım Mansur'la temasa geçerler. Bir Türk savaş gemisinin Singapur'a gönderileceğini yazarak, orada mevzilenmiş İngiliz birliğini isyana tahrik etmesini isterler. Singapur'daki İngiliz haberalma teşkilâtlarının bilgisine rağmen, V. Piyade Alayı isyan eder. Tabii, bu ayaklanma da kanlı bir şekilde bastırılacaktır.

Fehim Ali ve Sıddıki, Rangun da bir kere daha şanslarını denemeye azimlidirler. Hemen Müslümanlar arasında bir yeraltı

Levent Şahverdi Arşivi

teşkilâtı kurarak, Memon Müslüman Okulu'nu nüfuzları altına alırlar. Okulda silah ve cephane toplanır. Bu arada çıkarılacak isyana bizzat kumanda etmek üzere Bangkok üzerinden "Gadr" örgütünün üyelerinden Hasan Han ve Sohan Lal Pathak Rangun'a gelirler. İngilizlerce ileride müsadere edilecek okulda, "Gadr"cıların Burma üzerinden Çin Müslümanlarıyla ve San Fransisko'daki zenci Müslümanlarla temasta olduklarına dair belgeler ele geçirilecektir. Sohan Lal, üzerinden çıkan cihad fetvası ve üç tabanca ile 1915 Ağustos'unda yakalanacaktır. Hemen idam edilir. Sohan Lal'ın kaybı ile Rangun'daki Teşkilat-ı Mahsusacılar, 1915 yılı Kurban Bayramı'na isabet ettirmek üzere planladıkları "genel ayaklanma"yı 25 Kasım a ertelerler. Bu arada Kasım'ın başında İngiliz entelijansı Pyawbwe karakolunda Gadrcılarca kullanılmak üzere depo edilen silah ve mühimmatı ele geçirir. Komplo meydana çıkartılır ve ayaklanmanın önü alınmış olur.

Öte yandan, ülkenin kuzeybatı yöresi de kaynamaktadır. Sınırda "Mücahidin" adı altında bir militan örgüt kurulmuştur. Başları Seyyid Ahmed Şah adlı bir Vahabi lideridir. Mekke'de hac farizesi sırasında Teşkilat-ı Mahsusacılarla tanıştığı rivâyet edilmektedir.Seyyid Ahmed Şah, müritleri ile etrafında bir silahlı koloni oluşturmuş ve Cihad'a katılma kararı almıştır. Onlara göre, İngiliz hakimiyetindeki Hindistan "dar-ül-harb"dir ve İslâm'a göre savaşmak farzdır. 1915'te ayaklanırlar. İngiliz sınır kuvvetleri ile çatışmadan sonra pek çoğu ölü olarak ele geçirilirler.

Şubat 1915'te Lahor'daki öğrenciler, okullarını bırakarak "Mücahidin"e katılma kararını alırlar. Kabul'a geçmek, orada Teşkilat-ı Mahsusa ile işbirliğine girmek istemektedirler. Ne var ki, Ruslar tarafından yakalanarak, İngilizler'e teslim edileceklerdir. Kendilerine niye bu yola başvurduklarını soran İngiliz polisine cevapları kısadır: "Padişah böyle istedi!" Aynı şekilde İngiliz polisi Bengal'de, bugün Bengladeş'in başşehri olan Dakka'da da Halife'nin çağrısına uyarak "Mücahidin 'e katılmaya azimli öğrencileri yakalayacaktır([70]).

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan'a sızması ve pek çoğu gerçekleşemese bile ülkenin çeşitli yerlerinde ayaklanmaların ardın-

Levent Şahverdi Arşivi

da olması; üstelik gerek Afganistan, gerekse Çin kanalıyla "Tac'ın İncisi"ni casusluk faaliyetlerinin ağına alması İngilizleri oldukça telaşlandıracaktır. Hindistan Hükumeti gelişmelerden kaygı duyadursun, öte yandan İstanbul'da Dayal'ın örgütlediği "Gadr"cıların yanı sıra ikinci bir istihbarat kuvveti oluşmak üzeredir. 1915 Martı'nda Dr. Abdül Hafız'ın başkanlığında "Genç Hindistanlılar Cemiyeti" kurulur. Bu grup da İran ve Afganistan'a uzanarak, o yöredeki mahalli Müslüman direnişçileri İngilizler'e karşı kışkırtmakla görevlendirilmişlerdir.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın planladığı en cesur atılım, "İpek Mektup Komplosu" çerçevesinde incelenmelidir. Bu tasavvur, Hindistan'ın Afganistan'a açılan Kuzey-Batı Hududu'ndan başlayacak bir hücum ile aynı anda ülkede başlatılacak, koordineli bir ayaklanmayı ihtiva etmektedir. Ruslar'ın ve İngilizler'in onca gayretine rağmen Türk teğmeni Kazım Bey ve heyeti 1915 Ağustos'unda Afganistan'a girmeye muvaffak olur. Hind-Afgan sınırındaki Türk asıllı "Pathan" kabilelerini, Güney Asya Müslümanları'nın da yardımıyla, Osmanlı tarafına çeker(71).

Bu tasavvurun Türkiye'deki hazırlıkları şöyle gelişir: Kut-ul-Ammare Zaferi'nden (1916) sonra Mezopotamya'da Halil Paşa'nın güçlerine teslim olan İngiliz-Hind Ordusu'nun içinde Müslüman er ve subaylar vardır. Müslüman askerler Konya'daki esir kampına alınmışlardır. Enver Paşa onların çekirdeğini oluşturacağı bir "Hind Lejyonu" kurulması fikrini savunur. Halil Paşa bizzat Konya'ya giderek, esirler arasında gönüllülerin seçimi, yeni üniformlarını giyip, yetiştirilmeleri görevini üstlenecektir. Söz konusu lejyon hazırlandıktan sonra Afganistan'dan geçerek, Hindistan sınırına yığınak yapılacaktır.

Sınırın öbür tarafındaki hazırlıkları tamamlamak üzere Teşkilat-ı Mahsusa Mevlevi Ubeydullah'ı görevlendirir. Ubeydullah, 1915 Ağustos'unda üç arkadaşı — Abdullah, Fatih Muhammed ve Muhammed Ali — ile Hindistan'a geçer. Ubeydullah, Deoband Medresesi mezunlarındandır. Oraya giderek, eski tanışıklarını devreye sokarak, öğrenci ve öğretim üyelerini organize eder. Bu faaliyetlerde kendisine yardım eden sağkolu haline gelen Mevlana Mahmud Hasan'dır. Medrese'nin başkanı — yukarıda

Levent Şahverdi Arşivi

tanımıştık — Ubeydullah'tan kuşkulanır ve kendisini okuldan kovar. Artık, ayaklanmayı tertiplemek Mahmud Hasan'a kalmıştır. Deoband'daki öğrenciler yurt çapına dağılacak ve aynı anda ülkenin pek çok yerinde seri isyanların çıkmasını sağlayacaklardır. Ubeydullah, dönüş yolunda "Mücahidin"i de görerek, tetikte olmalarını ister. Ubeydullah yol üzerinde her uğradığı mahalde Osmanlı cihad fetvasını dağıtmaktadır. Aslında "Büyük İsyan" dan sonra Hindistan'da yeni bir hükumetin kurulacağı ve Mahendra Pratap adlı bir Hindu'nun devlet başkanlığına getirilmesi de planlanmıştır. Anahatlarıyla bu planı incelediğimizde, Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu tasavvurunun 1913'te gerçekleştirdikleri "Garb-ı Trakya Hükumet-i Muvakkatesi" olayına ne kadar benzediğini görmekteyiz. Bilindiği gibi, Batı Trakya'da da Mahsusacılar böylesine bir uğraşın altına imzalarını atmışlardı. Ubeydullah'ın ayrılışından sonra Teşkilat-ı Mahsusa, Mekke'ye hac için gelen Güney Asyalı Müslüman ajanları vasıtasıyla haberleşmektedir. Enver Paşa, hac hatırası süsü verecek ipek mendiller üzerine talimatını yazdırtmakta ve "ipek mektuplar" Deoband'ı ziyaret eden "hacılarca" Hasan'a ulaştırılmaktaydı. Medrese başkanı 1916 yılında Mevlana Mahmud Hasan'ın ziyaretçilerinin arttığından şüphelenip, kendisini İngilizlere şikayet edecekti. Ve bir Ağustos akşamı Mevlana Mahmud Hasan yakalanacaktı. İngilizlerin eline geçen son "ipek mektupta" kendisinin Kabul' daki Hind Lejyonu nun kumandanı olduğu ve Deoband'daki genç talebeleri askeri hiyerarşiye göre rütbelendirmesi gerektiği bildiriliyordu!

Projenin Hindistan ciheti çökünce, İstanbul'da da işler karışacaktı. Almanya, Teşkilat-ı Mahsusa'nın "İpek Mektup Komplosu 'nu öğrenmiş ve bu projeden hiç de hoşnut kalmadığını Enver Paşa'ya iletmişti. Almanlar, Türkler'in yalnız başlarına böylesine büyük bir başarıya sahiplenme ihtimâli karşısında kıskançlıklarını gizleyemeyeceklerdir. Bu tavırları, Savaş'ın sonuna doğru da kendini gösterecek ve Osmanlılar'ın Orta Asya'ya yönelik Baku harekâtından tedirgin olduklarını da açıkca ilândan kaçınmayacaklardır. Almanya, nasıl 1918'de Osmanlı'nın "Pan-Turan" adı altında Orta Asya'daki soydaşlarına ulaşmasını engellemeye çalıştıysa([72]), aynı şekilde 1916'da "Pan-

Levent Şahverdi Arşivi

İslâm" şemsiyesi altında Teşkilat-ı Mahsusa'nın Güney Asya Müslümanlarıyla işbirliğine girmesini de torpilleyecekti. Önce, projenin cazibesi ile komutayı Alman Genelkurmayı'na bağlamayı düşünmüş; bunun için Berlin'e Dayal'ı davet etmiş; fakat karşı tarafın ve Türkler'in itirazıyla karşılaşınca "İpek Mektup Komplosu"nu tamamiyle veto etmişti.

Rumbold, Türk desteği ile Güney Asya'da 1913 ile 1914 yılları arasında 17, 1915'de 36 ve 1916'nın ilk altı ayında ise 25 ayaklanma çıktığını yazmaktadır(73). Müslümanlar'ın asıl katkısı İngiltere'nin isyan ettirdiği Şerif Hüseyin'i kınamalarında yatmaktadır. Londra, Mekke Şerifi gibi İslamca kutsal bir makamın Halife'ye isyan bayrağını açmasıyla, bütün İslâm aleminin Hüseyin'in arkasında toplanacağını, hiç olmazsa onu manen destekleyeceklerini ummuştu. İşte, bu çerçevede Güney Asya Müslümanları'nın rolü fevkalade önemlidir. Şerif'in hareketini meşru görmek bir yana, Güney Asya Müslümanları, Halife'yi en zor bir anında "arkadan vurma çılgınlığını" gösteren Hüseyin'i şiddetle kınamaktan kendini alamayacaklardır. İlk protesto, Abdül Bari'nin liderliğindeki "Huddam-ı Kabe Cemiyeti 'nden gelir. Abdül Bari, derhal Hind ulemasından bir fetva çıkartarak, Şerif'i lanetletir; Halife'ye ise bağlılıklarını perçinlettirir. Güney Asyalı Müslümanların bu çabaları Türkiye'ye şöyle yansır:

> "... Halife-i Müslimine karşı huruç eden sabık Mekke Emiri Bâği Hüseyin'in bu sefil hareketi Hindistan'da duyulur duyulmaz her tarafta içtimalar aktedildi; her yerde bu hadiseyi tel'in için nutuklar, hutbeler irad olundu. Bir kere matbuat-ı İslâmiye Hüseyin'in öyle bir zamanda Halife-i Müslimine karşı isyan eylemesini cihan-ı İslâm'ın kalbine tevcih edilmiş bir hançer olmak üzere telâkki etti. Sonra bil'umum Hind İttihad-ı İslâm Cemiyeti şubeleri birleşerek bu harekete karşı durulmasını taraftarlarına ilân-ı husemet edilmesini, şeriat-ı garra-yı İslâmiyeyi temelinden sarsacak olan bu isyanı teyid edebilecek her türlü müzaheretten imtinâ etmesi için hükumete müracaatta bulunmasını taht-ı karara aldı... Her ne kadar Hindistan'daki İngiliz gazeteleri ile bazı mecusi matbuatı Hicâz'daki kıyamı Hind Müslümanlarının menafii nokta-yı nazarından hayırlı bir

Levent Şahverdi Arşivi

iş suretinde telâkki ediyorlarsa da bu isyan Hindlilerce umumi bir hüsn-ü kabule mazhar olamadı. Zira görüyoruz ki; Hind Müslümanları bu kıyama asla taraftar olmadıktan başka cemiyetler aktederek, İttihad-ı İslâm şubelerini birleştirerek bir ağızdan Şerif Hüseyin'in yaptığı işleri pek ağır bir lisânla takbih ediyorlar. Onun böyle bir zamanda kıyamına şeriatın izrarını müeddi olacak Müslümanların aleni emellerini altüst edecek bir hıyanet, bir küfür nazariyle bakıyorlar.. Elhâsıl Hind matbuatını gözden geçirenler görürler ki — doğrudan doğruya İngiliz âmâlini terviç eden birkaç müstesna olmak şartiyle — umumunda Şerif Hüseyin vakıasını takbih ve teşnii noktasında müttefikdirler. Mamafih o istisna ettiğimiz gazetelerin lisânından da İngilizler'in oynamak istedikleri bu oyunu boşa çıkarmaktan pek de emin olmadıkları serahaten anlaşılıyor..."([74])

30 Aralık 1918'de Delhi'de toplanan "Bütün Hindistan Müslümanları Birliği" Kongresi'nde Dr. Ensari, Hilâfet'in önemine dikkati çekecektir. Ona göre, Halife'nin görevi, mukaddes toprakların Müslümanların hakimiyetinde muhafaza edilmesini sağlamaktır. Bunun için Halife'nin elinde gerekli askeri, iktisadi ve siyasi güç bulunmalıdır. İslam aleminde bu şartlara haiz yegâne hükümdar Osmanlı padişahıdır. Güney Asya Müslümanları olmak üzere bütün İslâm milletleri bu gerçeği kabullenmekte ve içtenlikle benimsemektedirler. Bu sebeple İngiltere de Müslümanlar'ın bu hassasiyetine karşı gelmemelidir. Müslümanlar'ın kendi kaderlerini tayin hakkı da tanınmalıdır. Dünya, Savaş'tan sonra yeniden kurulurken İngilizler, Türkiye'nin olduğu gibi, Hindistan'ın da istiklâline karşı çıkmamalıdırlar. Müslümanların İngiltere'den bu meşru taleplerini Hindular da paylaşmalıdırlar. Gerçek bir Müslüman aynı zamanda gerçek bir Hindistanlı'dır. Eğer Müslümanlar Türkiye'ye yakın davranıyorlarsa, bu anavatana da sahip çıkmak demektir; İslâm'ın istiklâli çerçevesinin birbirine bağlı parçalarını birlikte savunmak demektir.

Aynı konuşmasında Ensari, Şerif Hüseyin'e de çatar. Hüseyin'i "şahsi çıkarlarının, bencil ihtirâsının kurbanı" olmakla; Kuran'ı, Sünnet'i çiğnemekle, günaha girmekle suçlar. Hatta,

Levent Şahverdi Arşivi

Arabistan'ın artık "Dar-ül-Harb" olduğuna işaretle, Müslümanlar'dan hacca gitmemelerini ister. İngiltere'nin Şerif Hüseyin'in Arap İsyanı'nın ardında olması Güney Asya Müslümanları'nı oldukça rahatsız etmiş; Londra'nın daha Savaş'ın başında en yetkili makamlarınca verilen taahhütlerine uyulmadığını görmüşlerdi. Bu husus, onların İngiltere'nin esas amacının ne olduğunu anlamalarına yardımcı olacaktır. Nitekim, aynı kongrede konuşan başkan Fazl-ül Hak, Londra'nın Müslümanlar'ın bir iç meselesi olan "Hilafet Davası 'na karışmaması gerektiğini vurgular. İngiltere, Şerif Hüseyin'i isyana teşvik etmekle çok yanlış bir adım atmıştır. Bu hususta Londra'nın bundan böyle daha temkinli ve kendilerine karşı daha anlayışlı olmalarını beklemektedirler: "Bir asi hiç bir zaman Halife olamaz!"

Başkanlık demecinde Fazl'ül Hak, Savaş'ın İslâm âlemine problemler getirdiğine işaret eder. İslam ülkelerinin selameti açgözlü Hıristiyanlar'ın merhametine kalmıştır. Bilhassa Türkiye, sömürgecilerin paylaşımını beklemektedir. Türkiye demek, Hilafet demektir. Gelişmeler, İngiltere'nin, dünyanın en büyük İslâm imparatorluğuna sahip olmakla böbürlenen o gücün, Müslümanlar'ın hassasiyetlerine cevap verecek çözümleri Barış Konferansı'na getirmeyeceğini göstermiştir. Barış Konferansı'na hiçbir İslâm ülkesinin temsilcisi çağırılmamıştır. Anlaşılan, İngiltere, Osmanlı'nın üzerine büyük bir gaddarlıkla çullanacaktır. Bu politikasını da mazur gösterebilmek için, Türkler'in imparatorluklarındaki gayrimüslim tebaya kötü davrandıklarını ileri sürmektedirler. Halbuki, tarihte bunun tam aksi geçerlidir. Asıl o toleransı hiçbir Hıristiyan devlet tebasına göstermemiştir. Kaldı ki, azınlıklar Osmanlı'ya ihanet etmişlerdir. İşgal ettikleri yörelerde asıl baskı yapan millet İngilizlerdir ve Hindistan'daki idareleri bu gerçeğin canlı ve çarpıcı delilleridir. Bu itibarla, Fazl'ül Hak İngiltere'nin bahaneler aramayıp, taahhütlerine sadık kalmasını beklemekte olduklarını ilân eder. Kongrede, İngiltere'nin "Hilâfet Meselesi"ne müdahale etmemesi, Müslümanlar'ın Barış Konferansı'na katılmalarının sağlanması ve Padişah'ın hükmünden mukaddes toprakların koparılmaması talepleri ayrıca karara bağlanacaktır[75].

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş tecrübesi, bir başka açıdan da Güney Asya Müslümanlarına tesir etmiş; açıkça belirtilecek olursa onlarda "zihni bir ihtilâl" yaratmıştır. Şöyle ki, kendilerine güvenleri gelmiştir(76). Batı Avrupa'da cepheler Marne'de tıkanmış, ilerleme kaydedilememiştir. Böylece, İngiltere Harb'i kazanabilmek için hemen Hind askerlerine dayanmak zorunda kalmıştır. Hindliler Mezopotamya'da savaşmışlar ve kaderin cilvesine bakınız ki, Mısır'da Türkler'in Kanal Harekâtı'nın karşısına dikilmişlerdir. Kendilerinin de cengaverliğini ve askeri sanatlardaki tarihi ustalığını gayet iyi bilip, takdir ettikleri Türkleri durdurabilmişlerdir. Üstelik, Osmanlı ordusunu Filistin'den Anadolu'ya püskürten de onlar olmuşlardır. Bu, onlar açısından ne kadar buruk bir tad bıraksa da hiç de azımsanmayacak bir başarı değil midir?

Dahası Hindliler Makedonya'da, Alman Doğu Afrikası'ndaki cephelerde de dövüşmüş; buralarda bir Batı Avrupa askeri gücünü — militarist Almanya'yı — dize getirmişlerdir. Bu muharebelerde Avrupa'nın sadece askeri zaaflarını değil, kültürel ve ahlâki zaaflarını da görmüşlerdir. Ermeni katliamı ile Türkler'i itham eden Avrupa'nın savaşta ne kadar vahşi olabileceklerine bizzat şahit olmuşlardır. Batı medeniyetinin sarsılmazlığına inandırılmışlar; fakat muharebeden korkan Hıristiyan subaylarla, morali bozulup, kaçan Avrupalı askerlere rastlamışlardır. Avrupa cephelerine sevk edildiklerinde Batı'da da sefalet, açlık ve iç meseleler olduğunu yaşamışlardır. Batı'da çıkan gazetelerde, bazı ihtilalcilerin, meselâ İrlandalılar'ın nasıl Süper Güç İngiltere'nin yöneticilerini zor durumda bırakabileceklerini okumuşlardır. Bir Batı devleti olan Çarlık Rusyası'nın nasıl tepetaklak olabileceğini duymuşlar; radyodan ise A.B.D başkanı Wilson'un "milletlerin kendi kaderlerini tayin etmeleri hakkının tanınması" yolundaki beyanatlarını takip etmişlerdir. Artık, bir Güney Asyalı Müslüman için İngiliz sömürgeciden istiklâlini koparmak bir ham hayal gibi görülmemektedir. Demek ki, Güney Asyalılar açısından düşünülecek olursa, İngiltere'nin en esaslı savaş zayiatı "Batı'nın Yenilmezliği" imajı olmuştur!

Güney Asyalı Müslümanlar, Savaş'ın asıl kahrını kendilerinin çektiklerine inanıyorlardı. Hindular, dini akideleri doğrultusun-

Levent Şahverdi Arşivi

da savaşmaktan, şiddetten çekinirlerdi. Savaş sırasında da hep pasif görevlerdeydiler. İngilizler, 1916-17 yıllarında 113.000, 1917'de 276.000 ve 1918'de de 500.000 Müslüman'ı askere almışlar, cephelere sürmüşlerdi([77]). Bu fedakârlığı yaparken, Savaş sonunda ilkin, Türkler'e, Türkiye'ye, İslam'a dokunulmayacağını; ikinci olarak da Hindistan'ın özyönetime geçebileceğini ummuşlardı. Halbuki, Balfour tam tersini düşünüyordu. Türkiye'ye yönelik mütareke şartları ağır olmalıydı. Barış cezalandırıcı olmalıydı. Çünkü, Balfour'a göre, "... Hindistan'daki Müslüman tebaamız Türkler'in tamamiyle yenildiklerini anlayacaklarından; bu hal, İslâmcılığa ve umumiyetle İslamcılığın uluslararası siyasetteki konumuna karşı öldürücü bir darbe olacaktır."([78]). İngilizler, Savaş sırasında bu konuda hayli ketum davranmalarına ve aksi yönde güvenceler vermelerine rağmen, yine de bazen Güney Asya Müslümanları'nı endişelendirecek tavırlar sergilemişlerdi. Meselâ, 1916'da o zaman Maliye Bakanı olan Lloyd George Oueens' Hall'daki bir toplantıda düşman Alman İmparatoru'nu Hz. Muhammed'e benzetmişti. Bütün Hindistan Müslümanları Birliği, bu düşmanca sözün geri alınmasını isteyecek ve Lloyd George resmen özür dilemek mecburiyetinde kalacaktır([79]). Yine Birliğin Kasım 1918'deki Agra'daki Konsey toplantısında Güney Asya Müslümanlarını temsilen Paris Barış Konferansı'na Emir Ali ve Ağa Han'ın İngilizlerce tayin edilmesi protesto edilecektir. Müslümanlar, onların fazlaca İngiliz yanlısı olduklarından kuşkulanıyorlar ve Güney Asya'nın hislerine tercüman olamayacaklarına inanıyorlardı. Güney Asya Müslümanları Muhammed Ali ve arkadaşlarından Mevlana Mahmud Hasan'ı önerdiler([80]). Londra, bu taleplere kayıtsız kalacaktır. Gelişmeler Güney Asya'da bir İngiliz-Müslüman hesaplaşmasına gidildiğini göstermiyor muydu?

Bu mukadder gidişten rahatsız olan İngilizler de yok değildi. Hindistan'daki İngiliz idarecileri, ileride başgösterecek krizin "Tac'ın İncisi"nde yönetimlerini hayli tedirgin edebileceği düşüncesiyle arayı bulmaya çalışıyorlardı. Daha 16 Mart 1915'te Aligarh Üniversitesi Rektörü Sir Theodore Morison, Hind Müslümanları'nın Türkler'e içtenlikle bağlı olduklarını, bu sevginin

Levent Şahverdi Arşivi

diğer bütün etkenlerin kenara atılmasını sağlayacak güçte olduğunu yazıyordu. Fakat, bu duygunun yoğunluğu İngiltere'de anlaşılamamaktadır. Müslüman arkadaşları ona gelip, Hindistan'a İngilizler geleliberi karşılaştıkları en korkunç sınavın İngiltere'nin Osmanlı ya savaş açması sonucunda verdiklerini belirtmişlerdi. Müslümanları teskin etmek için nelere başvurduklarını söyleyen arkadaşları, bu uğurda yalana dahi tevessül ettiklerini, inanmadıklarını propaganda ettiklerini, bunun vicdanlarını sıkıştırdığını, söylemişlerdir. Morison, Güney Asya daki Müslümanların bütün Müslüman milletlere karşı ilgi duyduklarını belirttikten sonra, "fakat, bu duygu Türklere karşı özel bir boyut kazanmaktadır. Çünkü, Türkiye en büyük İslâm ülkesidir, yegâne müstakil İslam devletidir ve tarih boyunca İslâm âleminin başı ve kılıcı olmuştur" demektedir. Bu duygu Morison'a göre, sadece dinden kaynaklanmamaktadır. Bu duygu, "Batı da tanımını yapamayacağı bir tür milliyetçiliktir." Bu bir "kültür, medeniyet ve ayrı bir kimliğe sahip olmanın verdiği bilinçtir." Bu medeniyet, her yönüyle, diğerlerinden ayrılmaktadır. Ve bu medeniyete karşı Güney Asyalı Müslümanlar, aynen Avrupa'da vatanseverlikte olduğu gibi, bir bağlılık duymaktadırlar. Bu bağlılık, yenilgiyle daha da perçinlenmiş ve Müslümanlar, bütün dünya yüzünde, birbirlerine kenetlenmişlerdir. Bu duygu, Morison'a bakılırsa, bir çeşit şovenizm veya Müslüman kibiri de değildir. Müslümanlar, son müstakil İslam devleti olan Osmanlı Türkiyesi'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle İslâm'ın, olanca kültürü ve medeniyetiyle dünyadan silineceğine inanmaktadırlar. Peki, Müslümanlar, bu çerçeve içerisinde İngiltere'den ne beklemektedirler? Bu da açıktır: Türkiye ile ayrı bir barış andlaşması yapılıp, ona anlayışlı davranılmasını ve Osmanlı'nın yine müstâkil ve büyük bir dünya devleti olarak bırakılmasını istemektedirler[81].

Güney Asya Müslümanları'nın Savaş içindeki Türk yanlısı tavırları, bu uğurdaki gayretleri İngilizleri tedirgin edeceği tabiiydi. Sırf baskıcı bir tavırla bu eğilimlerin törpülenemeyeceğini anlayan Londra, tabii büyük ölçüde Hindistan'da asıl tehlikeyi yaşayan idarecilerin telkinleriyle, Hindistan'a özyönetim yolunda bazı tavizler vermesinin gereğini sonunda kavrayacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan Müstemleke Nazırı Lord Montagu 1917-18 yıllarında, yanına Hindistan Genel Valisi ve Kral Naibi Lord Chelmsford'u da alarak, ülkeyi gezecek ve raporunu 1918 Nisan'ında Başbakan'a arzedecektir. Bu raporda işaret edilen tavizleri vermede Londra bir süre direnir ve ileride göreceğimiz gibi reformların yasalaşması için 1921 yılı beklenir. Yine de "Türk davası", Güney Asyalı Müslümanlar'a uzun vadede de olsa istiklâlin dolaylı müjdecisi olacaktır. Onlar açısından ise, bu karşılıklı paslaşma İslâm ittihadının gereği sayılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN NOTLARI

1) P. Hardy, **The Muslims of British India** (Cambridge, 1972), s. 3. Ayrıca; Güney Asya'nın kültürel yapısı için, bkz.: Arthur L. Basham, **The Wonder That Was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Subcontinent Before the Coming of the Muslims** (Londra, 3. baskı, 1979); aynı yazarın derlediği **A Cultural History of India** (Oxford, 1975); Bernard S. Cohn, **India: The Social Anthropology of a Civilization** (New Jersey, 1971); Humayun Kabir, **The Indian Heritage** (New York, 1970); Ramakrishna Mission, Institute of Culture; **The Cultural Heritage of India** (Kalküta, 1953-1979), 5C. Bu çalışmalarda Güney Asya'nın iki kültürlü – İslam/Hindu – bir kıta mı olduğu, yoksa bu iki unsurun imtizacından bir "sentez"in oluştuğu meselesi tartışılmaktadır.

2) Akmal Ayyubi, "A Proposal for Research on Indo-Turkish Relations," **Belleten**, C. XLVI (Ocak, 1982), no. 181, Ankara, 1982, s. 67.

3) K.A. Nizami, **Some Aspects of Religion and Politics in India During the Thirteenth Century** (Delhi, 1974).

4) S.O. Fatımi, **Pakistan Movement and Kemalist Revolution: A Comparative Study** (Islamabad, t.y.), s. 4. Ekber için, bkz.: L. Binyon, **Akbar** (New York, 1939). Osmanlılar'ın Hindistan'la ilk temasları için ise, bkz.: S. Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: XVI. yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri," **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi** (İstanbul, 1978), s. 65-146.

P. Spear, **India: A Modern History** (Ann Harbor, 1961), s. 95.
S. Ali Khan, **Two Nation Theory** (Karaçi, 2. baskı, 1985), s. 83-89.
Güney Asya'da Türk-İslâm hakimiyeti için, bkz.: A. Ahmad, **An Intellectual History of Islam in India** (Chicago, 1969); aynı yazarın **Studies in Islamic Culture in the Indian Environment** (Oxfort, 1964);

Levent Şahverdi Arşivi

S. Bilhan, **Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat** (Ankara, 1988); T. Chand, **Influence of Islam on Indian Culture** (Lahor, 1963); B. Gascoigne, **The Great Moghuls** (New York 1971); G. Hambly, **Cities of MoghulIndia** (New Delhi, 1977); S.M. Ikram, **Muslim Civilization in India** (New York, 1964); R.C. Mjumdar (der.), **The History and Culture of the Indian People** (Bombay, 1951-1977), özellikle 8. cilt; J. Sarkar, **A Short History of Aurangzib, 1618-1707** (New Delhi, 1979); S. Sharma, **The Crescent in India: A Study in Medieval History** (Bombay, 1966); S. Wolpert, **A New History of India** (New York, 1982); H. Wolseley (der.): **The Cambridge History of India** (Cambridge, III. C: 1928, IV. C: 1937).

8) S. Ali Khan, a.g.e., s. 91.

9) Spear, a.g.e., s. 132. P.M. Holt/Ann K.S. Lambton/B. Lewis (der.), **The Cambridge History of Islam** (Cambridge, 1970), C. 2A, s. 67.

10) H.G. Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri** (Ankara, 2. baskı, 1982), s. 298.

11) S.A. Haqqi, "Atatürk Devrimi ve Hindistan," **T. İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiriler ve Tartışmalar** (Ankara, 1983) s. 633.

(12) Güney Asya'daki İngiliz hâkimiyeti için, bkz.: A. Ağaoğlu, **İngiltere ve Hindistan** (İstanbul, 1929); A.T. Embree, **India's Seacrh for National Identity** (Delhi, 1980); S. Ghose, **The Western Impact on Indian Politics, 1885-1919** (Kalküta, 1967); B.L. Grover (der.), **A Documentary Study of British Policy Towards Indian Nationalism, 1885-1909** (Delhi, 1967); J Masselos, **Nationalism on the Indian Sub-Continent: An Introductory History** (Melbourne, 1972).

13) B.K. Gupta, **Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background to the Foundation of British Power in India** (Londra, 1966).

14) S. Nath Sen, **Eighteen Fifty-Seven** (Delhi, 1958).

15) P.R. Dutt, **India Today** (Bombay, 1949), s. 289. Ayrıca, bkz.: M.A. Aziz, **A History of Pakistan** (Lahor, 1979), s. 99, 113, 130.

16) Güney Asya'da "İslamcılık" cereyanı için, bkz.: Y.B. Mathur, **Growth of Muslim Politics in India** (Delhi, 1979); I.H. Oureshi, **The Muslim Community of Indo-Pakistan Sub-continent, 610-1947** (Karaçi, 1977); R. Zakaria, **Rise of Muslims in Indian Politics: An Analysis of Developments from 1885 to 1906** (Bombay, 1970). Ayrıca: S.A. Husain, **The Destiny of Indian Muslims** (Londra, 1965) ve M. Mujeeb, **The Indian Muslims** (Londra, 1967).

Levent Şahverdi Arşivi

17) H. Malik, **Sir Sayyid Ahmad Khan and Muslim Modernization in India and Pakistan** (New York, 1980); M.H. Hussain, **Syed Ahmed Khan: Pioneer of Muslim Resurgence** (Lahor, 1970); M.S. Jain, **The Aligarh Movement: Its Origin and Development, 1858-1906** (Agra, 1965); Shan Mohammad (der.), **Writings and Speeches of Sir Syed Ahmad Khan** (Bombay, 1972).

18) Hilâfet kadrosu için, bkz: Afzal Iqbal, **The Life and Times of Mohammed Ali** (Lahor, t.y.); Mavlana Abul Kalam Azad, **India Wins Freedom: An Autobiographical Narrative** (Bombay, 3. baskı, 1964); Ö.R. Doğrul, **Hindistan'da İstiklâl Mücahidleri** (İstanbul, 1340-42); Gail Minault, **The Khilafat Movement** (Bombay, 1982), i. bölüm.

19) M.A. Ersoy Safahat (İstanbul, 1977), s. 172-173.

20) Curzon için bkz., D. Dilks, **Curzon in India** (New York, 1970) 2 C.

*) M. Rahman, **From Consultation to Confrontation: A Study of the Muslim League in British-Indian Politics 1906-1912** (Londra, 1970).

21) Ermeni Meselesi dolayısıyla İngiltere'de propaganda yapan Ermeni örgütlerine karşı Güney Asya Müslümanları – "Encümen-i İslâm" olarak – Londra'da daha Mayıs 1895'de miting tertipleyerek, Türkiye lehine bir hava yaratmaya çalışacaklardır. Bkz.: DBHE, Siyasi - III, Karton: 286, Dosya: 9, 17, v. 1895.

22) Bu konuda bkz.: C. Afgani/ M. Abduh (çev.: İ. Aydın): **Urvetu'l-Vuska: Büyük Kurtuluş Mücadelesi** (İstanbul, 1987).

23) II. Abdülhamid'in "İslamcılık" siyaseti hakkında doyurucu bilgi veren kapsayıcı bir esere rastlamak mümkün değil. Yine de, bkz.: J.M. Landau, **The Hejaz Railway and the Muslim Pilgrimage: A Case of Ottoman Political Propaganda** (Detroit, 1971); İ.S. Sırma, **II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti** (İstanbul, 1985).

24) O. Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği** (İstanbul, 1987), s. 184.

25) E.Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII: **I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907** (Ankara, 1983), s. 549-550.

26) İngiltere'nin bu tasavvuru Almanlarca deşifre edilmişti. Bu nedenle Kayzer II. Wilhelm, Şam'da 1898'de İslâm'ın dostu olduğunu ilân ederek, sadece Osmanlı için değil, Ortadoğu'daki emperyal amaçları için de tehlike teşkil edecek, bu muhtemel gelişmelere karşı tertibat almıştı. Alman belgelerine bakılırsa Fransa'nın da – Kuzey Afrika' daki kolonileri dolayısıyla – Halifelikle oynama niyeti vardı. Bkz.: Caeser Farah, "The Islamic Caliphate and the Great Powers 1904-

Levent Şahverdi Arşivi

1914," Uluslararası IV. Türk-Arap İlişkileri Konferansı'nda verdiği tebliğ, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi, 7-9 Eylül 1987.

27) Shan Muhammad, IM, I, s. 175.
28) Afzal Iqbal, **Life...**, s. 15-16.
29) S. Muhammed, IM, I, s. 59-62.
30) Aynı eser, s. 65-68.
31) Muhammad Sadıq, **The Turkish Revolution and the Indian Freedom Movement** (Delhi, 1983), s. 24.
32) Syed H.R. Abdul Majid, **England and the Moslem World** York, 1912), s. 49, 153.
33) Bu iddialar, II. Abdülhamid'in Halifeliğe lâyık olmadığı tezine kadar vardırılır. Jön Türkler, Padişah'ı sindirebilmek için Arap Halifeliği meselesini ona karşı bir siyasi şantaj aracı olarak kullanmaktan kaçınmazlar. Ne var ki, iktidara gelince bu tasavvurlarından vazgeçmeleri, Arap "dostlarını" kızdıracak ve İngilizlere kendilerine karşı doğrultacakları bir silah vermiş olacaktır. C. Farah, a.g.m., s.20.
34) M.Ş. Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902** (İstanbul, C. I, 1985), s. 623.
35) Ayrıca bkz.: H. Halid, **The Diary of a Turk** (Londra, 1903), s. 201-203.
36) Sadıq, a.g.e., s. 25.
37) SM, IM, III, s. 80-81.
38) Sadıq, a.g.e., s. 27.
39) PMA, dosya no: 61.
40) SM, IM, III, s. 118-119, 18. xi. 1911.
41) PMA, dosya no: 67.
42) SM, IM, III, s. 127 vd.
43) Sadıq, a.g.e., s. 29.
44) SM, IM, III, s. 244-258.
45) Sadıq, a.g.e., s. 30.
46) PMA, dosya no: 91, 21.X.1912.
47) Afzal Iqbal, **Life...**, s. 71.
48) A.H. Albiruni, **Makers of Pakistan and Modern Muslim India** (Lahor, 1950), s. 136.
49) SM, IM, III, s. vi.
50) Aynı eser, s. 132-136.
51) UL (C), **Crewe Papers**, 1/14/1, 1913.
52) Aynı yerde: 1/14/3, 23. vii. 1913.

Levent Şahverdi Arşivi

53) Aynı yerde: 1/14/3, 24. vii. 1913.
54) Aynı yerde: 1/14/3, 9.x.1913.
55) M.K. Öke, "İngiliz Belgelerinde Türkçülük, 1916-1918," **Türk Yurdu**, C. VIII/1 (Şubat 1987), s. 13-18.
56) Sadıq, a.g.e., s. 41.
57) SM, IM, IV, s. 109.
58) Aynı eser, V, s. 3-6.
59) Sadıq, a.g.e., s. 41.
60) SM, IM, V, s.10-40.
61) Sadıq, a.g.e., s. 45. Y.H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III/1 (Ankara, 1953), iv. bölüm.
62) E. Güngör, **İslam'ın Bugünkü Meseleleri** (İstanbul, 4. baskı, 1986), s. 166.
63) Sadıq, a.g.e., s. 46.
64) Şerif Hüseyin İsyanı için, bkz.: – diğer eserlerin yanında – Ö. Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi. 1908-1918** (Ankara, 1982).
65) Hüseyin Kidvai, **İslam'a Çekilen Kılınç: Alemdaran-ı İslamı Müdafaa** (Londra, 1919).
66) Ul (C), **Crewe Papers**, 1/20/5.
67) A. Iqbal, **Life...**, s. 116-117.
68) Harp sırasında gerçekleştirilen bütün faaliyetler için, bkz.. SM, IM, V, s. 160-169, "Sedition Committee Report, 1918."
69) E.C. Brown, **Har Dayal: Hindu Revolutionary and Nationalist** (Y.Y., 1975) ve Feroz Ahmad, "1914-1915 Yıllarında İstanbul'da Hint Milliyetçi Devrimcileri", **Yapıt**, no. 6 (Ağustos-Eylül 1984), s.5-15.
70) Biz bu öğrencilerden biriyle görüşme imkânını bulduk. Zafer Hasan (Aybek) ile yaptığım mülakat için, bkz.: **Tercüman**, 27-28.iv.1987.
71) Y.H. Bayur, **Hindistan Tarihi** (Ankara, 2. baskı, 1987), C. III, s.507.
72) U. Trumpeter, **Germany and the Ottoman Empire 1914-1918** (Princeton, 1968).
73) A. Rumbold, **Watershed in India 1914-1922** (London, 1979), s. 44.
74) "Sabık Mekke Emiri Hüseyin ve Hind Matbuatı," **Sebilürreşad**, C.XIV, 6 Teşrin-i evvel 1332, s. 179-180, 192-193.
75) Kongre için, bkz.: SM, IM, V, s. 192-239 ve Syed Sharifuddin Pirzada (der.) **Foundations of Pakistan: All-India Muslim League, Documents: 1906-1947**, (Karaçi, C. I, 1969), s. 474-477.
76) Spear, a.g.e., s. 340.
77) Rumbold, a.g.e., s. 29-30.

Levent Şahverdi Arşivi

78) G. Jaeschke (çev.: C. Köprülü), **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri** (Ankara, 1971), s. 21-22.
79) PMA, dosya no: 69, Aralık 1916.
80) Aynı yerde, dosya no: 134.
81) UL (C), **Crewe Papers**, 1/19/2.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLÂFET HAREKETİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ, 1919 - 1920

Savaş, İngiltere ve müttefiklerinin zaferiyle sonuçlanacaktı. Sıra Osmanlı mülkünün barış masalarında bölüşümüne gelmişti. Mütareke şartlarını çiğneme bahasına da Savaş'ın emperyalist galipleri Osmanlı vatanını işgal etmeye hazırlanıyorlardı. Öte yandan da aynı İngiltere, Güney Asya'yı, muhtemel karışıklıkları bertaraf edebilmek amacıyla, baskı altına almıştı. Pencap'ta ayaklanma hazırlıkları duyulur duyulmaz "Rowlatt Kanunu" çıkarılmış ve cebri metodlarla halk sindirilmişti. Yine de Paris'te Osmanlı'nın anatomisinin yapılacağı, mukaddes topraklarla birlikte İstanbul'un Hıristiyan ellere geçebileceği Güney Asya Müslümanları arasındaki infiâlin giderek artmasına sebep olacaktı. İstanbul, Hilâfet merkeziydi. İşgal ile Halife-Sultan'ın cismani gücüne amansız bir darbe vurulmayacak mıydı? Güney Asya Müslümanları İngiltere'nin İstanbul'u Türkler'den arındırabilmek için, Hilafet'i "Vatikanlaştıracağına" inanıyorlardı. Nitekim, bu kaygıyı İstanbul'da neşrolunan *İkdam* şöyle yansıtıyordu:

> "... İslâm'da Hilâfet, saltanattan ayrı bir şey değildir; bir Halife aynı zamanda bir hükümdar ve bir kumandandır; bu üç sıfatı bilfiil haiz olmayan Emir-ül-Mü'minin ünvanını taşıyamaz. Avrupalılar zannediyorlar ki, bir zamanlar cismani ve ruhani iktidarı elinde tutan Papa, kılıcı kaybettikten sonra nasıl yalnız âsâsına dayanarak kaldı ise, âlem-i İslâm reisinin elindeki iktidar da aynı istihâleye tâbi olabilir. Fakat, böyle

Levent Şahverdi Arşivi

düşünenler bir an hatırlamıyorlar ki, bu iki din reislerinden birisi "Sürülerini güt!" diğeri "Adl-i ihsanla hüküm sür!" emrini aldılar. Bu sırra vakıf olan Müslümanlar, Tac'ı, Kılıç'ı elinden alınmış bir Halife'nin ve sınırlarında Hıristiyan askerleri bir Hilâfet makamının kendi mevcudiyetlerine ve kendi akidelerine karşı ne kadar acemice kurulmuş bir tuzak olduğunu hissetmeyecek kadar şuursuz değildirler."([1])

İşte, bu endişe ve hassasiyetle "Hilâfet Hareketi" doğar. Aşağıda, bu harekete Müslümanlar'ın yanı sıra Hindular'ın nasıl katıldığını bulacaksınız. Hilâfet Komitesi'nin M. Kemal Paşa ile temasları ve İngilizler'in Türkiye ve Güney Asya'daki olayların, hatta işbirliğinden nasıl tedirginlik duyduğunu da ilerideki sayfalarda izleyebilirsiniz.

I- Türklere Daha İyi Barış Şartları Tanınması İçin İngiltere Nezdindeki Kı'isler:

Ocak (1919) ayının başında İngiltere'de yaşayan Güney Asya uyruklular, hükümete imzalı bir dilekçe verirler. İstanbul'un milletlerarası denetime tâbi tutulacağını öğrenmişlerdir. Fakat, İstanbul; kurumları, anıtları ve hemşehrileriyle bir İslâm şehridir; öyle de kalmalıdır. Başbakan'ın Türkler'in anayurdunda egemenlik haklarına dokunulmayacağı ve İstanbul'un başkent olarak kendilerine bırakılacağı tarzındaki beyanatı dünyadaki Müslümanları teskin etmiştir. Britanya İmparatorluğu için kanlarını akıtmaktan çekinmeyenler savaş sonunda Avrupalı milletlere olduğu kadar, Türkler'e de "milli egemenlik ve istiklâl" ilkelerinin tanınacağına inanmışlardır. Eğer verilen vaadler yerine getirilmezse; bu, Harb'in başında Müttefikler'in savunduğu ideallere ters düşmek olmayacak mıdır? Dilekçenin sahipleri, Türkler için özel bir statü istemediklerini, Osmanlı'dan ayrılan Hıristiyan milletlere ne tanındıysa aynı hakkın onlara da tanınmasında ısrar ettiklerini bildiriyorlardı. Aksi takdirde, söz konusu hakları inkâr yoluna sapmak, sadece Hindistan'da değil bütün dünyadaki Müslümanlar arasında "ciddi tatminsizlik" yaratacaktır([2]). İngiltere'de ikâmet eden Hind asıllı Müslümanlar, 3 Mayıs'ta ve

Levent Şahverdi Arşivi

14 Haziran'da birer benzeri dilekçeyle yeniden Whitehall'a dileklerini ileteceklerdi(3).

26 Ocak'ta "Encümen-i İslam"ın himayesinde ve Mevlana Abdül Bari'nin başkanlığında Lucknow'da toplanılır. Fikir teatilerinden sonra bazı önemli kararlar alınır. İlkin, VI. Mehmed'in bütün Müslümanlar'ın halifesi olduğu ve halifeyi ilgilendiren meselelere gayrimüslimlerin karışmamaları gerekecektir. İkinci olarak ise İstanbul'da dahil olmak üzere Osmanlı toprakları üzerindeki kutsal yerlerin halifenin idaresine bırakılması gereği kabul edilecektir. "Bu şartları ihtiva etmeyen bir barış andlaşması hiçbir zaman tatmin etmeyecektir." Toplantının sonunda yukarıdaki hassasiyetlerini ifade eden bir fetvanın hazırlanması, Hind Müslüman ulemasınca imzalanarak İngilizler'e iletilmesi de karara bağlanacaktır(4).

Güney Asya Müslümanları, 3 Mart'ta bir muhtıra daha kaleme alarak Hindistan Müstemleke Nazırı'na "Türk barışı" hakkındaki görüşlerine bazı ilâveler yapmak istediklerini bildirirler. Barış Konferansı'nda bir "Müslüman temsilci" bulunmadığı için, görüşlerini iletmek üzere başka bir yol bulamamışlardır! Güney Asya Müslümanları olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan ünitelere, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında, muhtariyetler verilmesinden yanadırlar. Ancak, bu, "Türk İmparatorluğu" nun tamamiyle parçalanması ya da söz konusu ünitelerin İstanbul'dan, arada hiç bir bağ kalmaksızın, koparılmaları demek olmamalıdır. Toprak bütünlüğüne riayet edilen Müslüman Türkiye, sömürgelerinde pek çok sayıda sayılamaz mı? Aksi takdirde, büyük bir "adaletsizlikle" karşı karşıya kalmaz mıyız? Bu endişeleri bertaraf etmek için yeni muhtar devletciklerin Halife-Sultan'ın manevi hakimiyetinden alınmamasını teklif ediyoruz. Güney Asyalılar'a bakılırsa Halife bir yerde Müslüman milletleri arasında hakem gibidir; manevi prestiji ile barış konferansında yaratılması düşünülen İslâm devletlerini aralarında düşebilecekleri muhtemel ihtilâflardan ileride koruyabilir. İngiltere, bu yörede — Ortadoğu'da — huzur ve barış istiyorsa, halifeye ve mülküne dokunmamalıdır(5).

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye hakkındaki hassasiyetlerinin Barış Konferansı'nda dikkate alınmasını temin etmek üzere İngiltere'deki Güney Asya Müslümanları, 17 Temmuz tarihli bir dilekçeyle Whitehall'a duydukları üzüntüyü ve hayal kırıklığını ileteceklerdir: Acaba Osmanlı Türkiyesi kadar hangi ülke Hıristiyan devletlerin entrikalarına maruz kalmıştır? Başta Çarlık Rusyası olmak üzere bu devletler XIX. yüzyıldan beri Babıali'ye rahat nefes alma ve ülkelerini ıslah etme imkânını tanımamışlardır. Bu gerçekler meydanda iken nasıl Türk milli karakterinin kendini idare etmekten ve ilerlemekten yoksun olduğu iddia edilebilir? İngiltere ve müttefiklerinin tatbike kalktıkları "intikamcı" ve "partizan" politikalar, bugün için başarılı sonuçlar verse bile, ileride bütün Asya milletlerinin hiddetini tahrik edecektir. Hem, güçlü bir Türkiye tarih boyunca Batı Avrupa'nın işine gelmemiş midir? XV. ve XVII. yüzyıllarda Fransa'yı Habsburg barbarlarından hangi devlet korumuşdur? Ayrıca, Müslüman Türkiye kadar hangi ülke başka dinlere ve mezheplere bu kadar alicenâp ve hoşgörülü davranmıştır? İspanya'dan Musevileri, Macar ihtilalcilerini onlar korumuşlar ve ülkelerinde misafir etmişlerdir([6]). Müslümanlar, Osmanlı Türkiyesi'nin kaderiyle yakinen ilgili olduklarının göz ardı edilmemesini de rica edeceklerdir. Güney Asya Müslümanları Büyük Harp'te İngiltere'nin çıkarları için cephelerde kanlarını dökmüşlerdir. Bu hizmetlerine karşılık Londra'dan anlayış beklemeleri kadar tabii bir sonuç olabilir miydi?

İlk protesto 11 Eylül'de Bengal'den gelir. Babu Motilal Ghase konuşmasında, Savaş'ın başında kendilerine bu mücadelenin "savaşlara son veren bir savaş" olduğu ve İngiltere ile müttefiklerinin yayılmacılık siyaseti izlemeyecekleri hususunda teminat verildiğini hatırlatacaktır. Oysa ki, şimdi Osmanlılar'ın 400 senedir hüküm sürdükleri Avrupa topraklarından atılacakları milletlerarası mahfillerde tartışılmaktadır. Eğer bu mantık kabul edilecekse, o zaman Avrupa güçleri olarak Fransa ile İngiltere'nin Asya ve Afrika'dan çekilmelerini de beklemek gerekecektir. İngiltere, 80 milyon Müslüman'ı idare etmekle bir İslâm devleti olduğu iddiasındadır. Ama, İslâm uyruklarının hassasiyetlerini

Levent Şahverdi Arşivi

gözardı etmekle bu iddiaya ne kadar ters düşmektedir. İşte, dünya politikasındaki son gelişmelerin ışığında Türkler'e reva görülen muamelenin her türlü insan haklarına, adalete ve savunulagelen "her milletin kendi kaderini tayin hakkı" ilkelerine aykırı olduğu bilinmelidir. Bu tutum, Asya Müslümanları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu parçalanmalı, makamat-ı mübareke bir Müslüman hükümdarı olan Türk padişahının hakimiyetinde bırakılmalıdır. Bengalliler'in bu yürekli çıkışına Allahabad, Chandpur, Raozan, Haydarabad, Teriatl, Berhampore, Kalküta, Dakka, Beşirat başta olmak üzere bütün Güney Asya'dan katılımlar olur([7]).

Hindistan'ın dört bir yanından gelen ve sayılarının beşbini bulduğu Müslümanlar 22 Eylül (1919) de Lucknow'da toplanırlar. Abdül Bari'nin başkanlık ettiği "Bütün Hindistan Müslümanları Konferansı"nda sekiz önemli karar alınacaktır. Bunlar (a) Halifeliğin cismani gücünün, onun ruhani kudret ve gururu için vazgeçilmez olduğu; (b) "makamat-ı mübareke"nin dokunulmazlığı; (c) Anadolu ve Trakya'nın Türkler'e bırakılması; (d) Yunanlıların İzmir ve Batı Anadolu'yu terk etmeleri; (e) Türk barışı ile ilgili hassasiyetlerinin İngilizler'e iletilmesidir. Diğer kararlar, 17 Ekim'in Halife'nin izzet-i nefsi için dua günü olarak kabul edilip bugün ülke çapında protesto toplantıları yapılması; Bombay'daki Hilâfet Komitesi'nin merkez olarak seçilip, bütün yurtta şubeler açılması ve tutanakların basılması hususlarını ihtiva eder([8]). Aynı toplantıdan sonra VI. Mehmed Vahdettin'e bir sadakat ve destek mesajı gönderilecektir([9]).

3 Kasım'da "Bütün Hindistan Müslümanları Birliği", Hindistan Müstemleke Nazırı'na bir telgraf çekerek, Başbakan'ın Sheffield'da Türkler hakkında ifade ettiği hususları üzüntü ile karşıladıklarını bildirir. Bu sözlerle, acaba Başbakan Savaş sırasında Müslümanlar'a verdiği vaadleri unutmuş olduğunu mu göstermek istemektedir? Dünyada sayıca en fazla Müslüman uyrukluya sahip olan bir imparatorluğun başbakanı olarak, nasıl böylesine fütursuzca İslâm kamuoyunu hiçe sayabilmektedir? "Eğer bu yaklaşımda ısrar edilirse, bütün Müslümanlar'ın İngiliz adaletine

Levent Şahverdi Arşivi

olan inançlarını kaybedeceklerini bildirir ve bundan sonra meydana çıkacak yaygın çalkantıların ülkede barışı tehdit edebileceğini uyarırız!"([10]).

Güney Asya Müslüman cemaatinin önde gelenleri İngiltere basınını da protesto bombardımanına tutacaklardır. Emir Ali, 6 Kasım'da *Times*'a gönderdiği bir mektupta, Hindistan'daki dindaşlarının hislerine tercüman olduktan sonra, Anadolu'da gelişen "Milli Mücâdele"ye de temas edecektir([11]). Türk halkının milli şuuru tamamiyle uyanmıştır; vatanları ve hürriyetleri için dövüşmeye azimlidirler. Düşmanlarının gaddarca baskılarına da asla baş eğmeyeceklerdir. Ve onların savaşı, Emir Ali'ye göre, İslâm dünyasını karmaşa içinde bırakacaktır. Niçin İngilizler gibi kendi ülkelerinde özgürlük timsali geçinen bir millet, dışarıda başka halkların milli kaderlerini baskısı altında tutmaya çalışmaktadır? 24 Aralık'ta da Şeyh Kidvai, aynı gazeteye gönderdiği bir mektupta Güney Asya Müslümanları'nın galeyâna geldiklerinin gerçek olduğunu belirtiyordu: "Muhteşem bir milletin (Türkler) lânetlendiği, zaferlerle dolu bir imparatorluğun (Osmanlı) yıkılmaya azmedildiği, muhteşem bir dinin de (İslâm) hakarete uğradığı bir dönemde sessiz kalmamızı herhalde beklemiyordunuz! Gururuna düşkün herkes bizim gibi davranmaz mıydı?" Kidvai, eğer Müslümanlar, İngiltere'nin zaferinin Hilâl in Avrupa'dan sökülüp atılması sonucunu vereceğini bilselerdi; Türkler'e karşı asla savaşmazlardı, demektedir([12]). Halifelik — Gladstone'un deyimiyle — "pılı pırtısıyla Avrupa'dan kovulmamalıdır."

Güney Asya Müslümanları'nın ısrarlı müracaatlarının Londra'da dikkate alınmaması, cemaatde seslerini duyurabilmek için ciddi teşkilatlanma zamanının geldiğini düşündürecektir. 1919 yılında Güney Asya siyasi hayatına böylece iki yeni örgüt katılır. Bunlardan biri "Hilâfet Komitesi"dir. Birlik, kendisini çoğunlukla Güney Asya'daki anayasal gelişmelerin temin edilmesine adamıştır. Ne kadar olsa siyasi bir yönü vardır. Üstelik, Birlik, Tac'a sadık kalacağını peşinen hükme bağlamıştır. Bu çerçeve içinde bazı köktenci Müslüman liderleri, Birlik'i hukuki açıdan bağlamayacak, kendilerine daha fazla manevra kabiliyeti sağla-

Levent Şahverdi Arşivi

yacak ve siyasi endişelerden sıyrılmış "dini" hüviyetteki bir örgütün gerekliliğine inanıyorlardı. Bu düşünceyle 15.000'e yakın taraftarlarının iştirâkiyle Bombay'da 20 Mart 1919'da biraraya geldiler. Bu toplantının sonunda "Hilâfet Komitesi" şekil buldu. Aynı taktikler gözetilerek, Abdül Bari ve arkadaşları "Cemiyet-ül Ulema-yı Hind"i ihdas ettiler. Bu örgüt, ilâhiyatçılardan teşekkül ediyordu. Amaçları siyasi ve milletlerarası gelişmeleri İslami ilimlerin ışığında yorumlayıp, Güney Asya Müslümanları'na rehberlik edecek uzmanları bir örgütün şemsiyesi altında toplamaktı.

Bu arada Müslümanlar'ın hareketine Hindular da katılmaya başlamışlardır. Gandi, "Hilâfet Konferansı"na katılacaklarını taraftarlarına ilân eder([13]). "Ben Türkler'in zayıf kabiliyetsiz veya gaddar olduklarına inanmıyorum. Müslüman kardeşlerimizi desteklemek bizim için de kutsal bir görevdir" diyen bu yarıçıplak dolaşan, zayıf, tel gözlüklü, sakin görünümlü *Mahatma* (Büyük Ruh) kimdir?

Hakkında onca eser yazılmasına ve Oskar taltifli filmler yapılmasına rağmen, bugün bile kimse "Gandi bilmecesini" çözmüş değil. 1869 yılında Batı Hindistan'ın Porbandar şehrinde mütevâzi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Mohandas Karamşand, ülkenin kast hiyerarşisinde sözünü dinleten süper Brahman'lardan değildir. Londra'da hukuk okumuş, Hindistan'da bir süre kaldıktan sonra Güney Afrika'ya göçmüştür. Mistik yanı ile etrafının dikkatini çeken Gandi, bu ülkedeki ırk ayırımına karşı "pasif direniş" hareketini organize etmiştir. Kırkdokuz yaşında Hindistan'a yeniden dönmüş ve Kongre örgütünün hatırı sayılır liderlerinin yanında kendini göstermiştir. Dini inanışı dolayısıyla barışçı mücadele taraftarıdır. Hindistan'ın bağımsızlığı yolunda Müslümanlarla işbirliğine inanmaktadır. O ve Hindu cemaatinin de katılmasıyla Güney Asya Müslümanları'nın mücadelesi, hiç olmazsa bu safhada, güçlü bir müttefik kazanacaktır([14]).

Hindistan'da özyönetim hedefli "Kongre" örgütüne girdikten sonra, bu orta sınıf aydın ve tüccarlarının elindeki "seçkinci" teşkilâtı demokratikleştirerek, kitleye mâledecekti, Gandi..

Levent Şahverdi Arşivi

Ondan sonra modern Hindistan'ın en büyük önderlerinden biri olan Jawaharlal Nehru, Gandi'nin "hareket" üzerinde durduğunu, bunu da barışçı metodlarla savunduğunu yazacaktı: "Gandi, enerji ile yüklü, dinamik bir lider olarak tuhaf bir pasifçiydi" Hindistan'daki İngiliz varlığı, yerli halk nezdinde işbirliğine ve prestije dayanıyordu. Nehru'ya göre, Gandi, işte "Tac"ın bu maddi ve manevi temelini yıkmaya soyunmuştu. O da, aynen Müslümanlar gibi, İngilizler'in parçası olduğu Batı kültürünü reddediyordu. Köklerine inip, bu manevi temellerin Avrupa'nınkilerden üstün olduğuna inanıyordu. Belki de bu tavrı onun Müslümanlarla yakınlaşmasını sağlamada önemli bir faktör olmuştur. "Hind kültürü", diyordu Gandi; "ne Hindu, ne İslâm, ne de bir başkasıdır. Hepsinin bileşimidir."([15])

Gandi de Türkiye'nin haklılığı hususunda Müslümanlara katılıyordu. "Ben Türkler'in zayıf, kabiliyetsiz veya gaddar olduklarına inanmıyorum" diyen Gandi, Hilâfet davasında Müslümanları desteklemesinin bir vazife mahiyetinde olduğunu belirtiyordu([16]). Daha savaş bitmeden Gandi, Mart 1918'de Dr. Ensari'yi ziyaret etmiş. Bu buluşmada Gandi, Dr. Ensari'ye onlarla işbirliğine "bencil sebeplerle" yanaştığını; aynı hedefe — istiklâl — yöneldiklerini ve bu davada Müslümanlar'ın hizmetlerine ihtiyaç duyduğunu söyleyecektir. Gandi'nin bu müracaatı bile, onun Güney Asya'da Müslümanlar'ın giderek ağırlığını hissettirmelerinin bir işareti olarak kabul edilebilir([17]). Gandi'nin Müslümanlarla tam bir işbirliğine girişmesi için 1919 yılı beklenecekti. Mart 1919'da Gandi Lucknow'a gelir ve Abdül Bari ile görüşür. Ona "Satyagara"ya katılmalarını ister. İleride "satyagara"nın Müslüman direnişçilerle farklı yorumlandığına da temas edilecektir([18]).

23 Kasım'da Delhi'de toplanan "Hilâfet Konferansı" çok önemliydi. Çünkü, bu toplantıda İngilizler'e karşı nihai tavırları belirginleştirilecekti. Bine yakın delegenin katıldığı Konferans'a Fazl-ul Hak başkanlık etmiş; Gandi ve Hindu arkadaşlarının da aralarında bulunmalarından dolayı duydukları memnuyeti dile getirmeyi unutmamıştı. Gandi de Urduca verdiği nutkunda Hindularla Müslümanların aynı milleti — ismini koymuyor — oluş-

Levent Şahverdi Arşivi

turduğunu; ikincisinin çıkarlarının tehlikeye düştüğü bir zamanda onları yalnız bırakamayacaklarını söyleyecekti. Asıl mesele bu yardımın şekliydi. Gandi, bu çerçevede İngiliz mallarını boykot etmenin davalarına herhangi bir yararı olacağına inanmadığını da itiraf edecekti. Gandi'den sonra konuşan Hakim Ecmel Han, "Hilâfet Meselesi"nin Güney Asya Müslümanlarını, hatta yekpâre İslâm âlemini ilgilendiren bir "ümmet" davası olmasının yanı sıra; kendileri için de bir "milli" dava sayılabilirdi. Dinleyenlerin kalbinde yatanları daha açık bir lisanla belirtemeyecekti! Bu konferansta "zafer kutlamalarına" katılmayacaklarını açıkladılar. Daha önemlisi Türkiye ile tatminkâr bir barış imzalanmadığı taktirde, İngiliz Hükumeti ile "işbirliğine" son verileceği, malların "boykot" edileceği ve Londra'ya bir heyet gönderileceği kabul edilecekti. Bu arada her karar için, ayrı bir takip (veya uygulayıcı) komite oluşturulmasıda unutulmayacaktı([19]).

Konferans'tan sonra — 12 Aralık'ta — Hilâfet Komitesi İngiltere Başbakanı'na bir dilekçe gönderir. Dilekçe, "Majestelerinin Hükumeti'nin Türkiye siyasetinin uzlaşmacı olması gerektiğine dikkatinizi çekeriz" sözleriyle başlar. Hassasiyetlerinin bazı yörelerde şiddete varan protestolara dönüştüğünü de saklamazlar. Bu tepkiyi Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve geride kalan birkaç Müslüman devleti yıkmak arzusunda olduğu intibaını vererek bizzat İngiltere vermiştir. Hilâfetçiler olarak, faaliyetlerinin sonuçlarına katlanmaya da hazırdırlar([20]). Ancak, asıl suçlanması ve düşünmesi gereken savaş sırasında Müslümanlar'a verdiği vaadleri unutan İngiltere'dir. Hilâfet Komitesi, İngiltere'nin söz konusu "yanlış anlamaları" en kısa zamanda bertaraf edeceğinden emin olmak istemektedir. Anadolu, Trakya ve İstanbul, Müslüman çoğunluğun yaşadığı Türk vatanının ayrılmaz parçalarıdır; Türkler'den zorla koparılmasına engel olunmalıdır. Osmanlı'nın paylaşılması bir yana, Türkiye üzerinde yekpâre bir manda idaresinin tesisi bile Müslüman gururunu rencide etmeye yetecektir. Bu, İslâm'ın prestijine vurulacak en hayatî darbe olacaktır. Dinlerine hakarettir. En doğrusu, Türkler'le adil ve kalıcı bir barış için uzlaşma sağlanmasıdır.

Hilâfetçiler, 31 Aralık'ta Amritsar'da toplanırlar. Serbest

Levent Şahverdi Arşivi

bırakılan Mevlana Şevket Ali'nin([21]) başkanlık ettiği bu konferansa Gandi ve Cinnah'da katılacaktır. Kur'an okunmasıyla başlayan konferansta Padişah-Halife'ye sadakat mesajlarından sonra, İngiltere ve Amerika'ya "lobi" yapmak üzere heyetlerin gönderilmesi([22]), bu arada bir heyetin de İstanbul'u ziyareti kararlaştırılır([23]). Konferansa hitaben Ecmel Han, İslâm'ın sadece bir inanç olmadığını, fakat onlara Müslüman kardeşliğinin gerektirdiği mesuliyetleri idrâk etmeyi de öğrettiğini, böylece Türkler' in meselelerine kayıtsız kalamayacaklarını söyler. Osmanlılar, İslâm dünyasının koruyucu melekleriydiler. Tarihe bir göz atılırsa Türkler'in "İslâm'ın Kılıcı" olarak Müslümanları savaş meydanlarında korumak uğruna canlarını nasıl fedâ ettikleri görülecektir. Şimdi, sıra, Müslümanlar'ın onların bu cansiperâne hizmetine karşılık vermelerine gelmiştir. O Güney Asya Müslümanları ki, Harb'in başında İngiliz ordusuna katılıp, katılmama hususunda kendilerini "ikilem" içinde bulmuşlar; fakat Londra'nın bazı teminatlarına güvenerek, İttihadçılar'a karşı Haç'ın altında savaşmaya koşmuşlardır. Fakat, şimdi vaadedilenlerin aksine Büyük Savaş'ın aslında bir Haçlı Seferi olduğu bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. Üstelik, Doğu'da Ermeniler, Batı Anadolu' da ise Yunanlılar, Türkler'e karşı insanlığa utanç verici katliamları revâ görmüşlerdir. Barış Konferansı'nda ise nihai darbe indirilmiştir. Bu gidişe son verilmelidir. Güney Asya Müslümanları Türkler'in istiklâli tanınmadan tatmin olmayacaklardır!

II- Kuva-yı Milliye'nin Doğuşu ve Milli Mücâdele'deki İslâm Faktörü:

M. Kemal Paşa'nın 19 Mayıs (1919)'da Samsun'a ayak bastıktan sonra ateşlediği Türk Milli Mücadelesi'nde İslâmi motiflere yer verdiğini görüyoruz. Kurtuluş Savaşı'nın manevi motoru "Kuva-yı Milliye" ruhudur; bu düşünce de "Müslüman Türk'ün mücâdele ruhu" şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu yaklaşımın hem iç, hem de dış sebepleri vardır. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısı "Millet Sistemi" olarak adlandırılmaktadır. Fatih'den beri sürdürülegelen bu uygulamada Osmanlı "milletlerini" belirleyen kıstas, etnik faktörler değil, dinî farklılaşmalardır. Osmanlı Devleti'nde Protestan milleti, Katolik mil-

Levent Şahverdi Arşivi

leti, Musevi milleti vd. gibi aynı kategori altında toplanan ve milliyetleri itibariyle bugün ayrı tasniflere koyacağımız gruplar vardır. Bu gruplar Avrupa'da giderek yaygınlaşan milliyetçilik cereyanının tesiriyle etnik ayırımcılık peşinde koşmaya başlayacaklardır. Ne var ki, "milel-i islâmiye" içinde Türklerde milli şuur, II Meşrutiyet'le hız alan "Türkçülüğe" rağmen, Anadolu genelinde hâlâ emekleme safhasındadır. Böylece, M. Kemal Paşa'nın Trablusgarp Savaşı'ndan beri cepheden cepheye koşan Türk'ü, bu defa kendi özvatanını savunmasını beklediği milletinde birliği sağlayıcı ve istiklâl hedefine doğru hareketlendirici en etkin felsefi motor olarak İslâm'ı görmesi ve buna sarılması tabiidir. "Hakimiyet bilakaydüşart milletindir" diyerek M. Kemal Paşa'nın Ankara'da milli iradeyi temsilen açtığı Meclis'e bir tek Müslüman olmayan üye sokulmamıştır. Aynı tarihi konuşmasında Atatürk, I. Meclis'in "ruh-ı mazlum-ı İslâm"ı temsil ettiğini de vurgulamayı unutmamıştır([24]). Kaldı ki, İslâm'ın Türklükle içiçeliğinden hareketle Türk milliyetçiliğinin uyanışında İslâm'ı çıkış noktası olarak görmesi de M. Kemal Paşa'nın başarılı sosyal mühendisliğinin işaretidir. Üstelik Babıali ve Saray, Milli Mücadele'ye karşı din silahını kullanmaktan çekinmeyecek; M. Kemal Paşa ve Kuvvacıların idamını vacip kılan fetvalardan medet umacaktır. Dürrizade'ye karşı Börekçi'nin fetvasıyla çıkmak artık bir zaruret halini de almıştır([25]).

Dış politika açısından da, İslâm etkeni, Milli Mücadele'ye yönelik milletlerarası dayanışmayı mobilize etmesi açısından önemli katkı sağlayacaktır. Bir kere, Türkiye'yi aralarında paylaşmaya azmeden Büyük Güçler'in Hıristiyan, kurbanlarınınsa İslam oluşu, büyük çoğunluğu Milli Mücadele'nin düşmanları olan sömürgeci devletlerin tebası olan Müslüman milletlerde idarecilerine karşı infial, Türklere karşı da sempati uyandıracaktır. II. Abdülhamid devrinde Halifelik kurumuna enternasyonal bir hüviyet kazandırılıp, İttihatçılar döneminde de cihad fetvasıyla takviye edilip sürdürülen İslamcılık stratejisinin, Türk Milli Mücadelesi'ne de destek sağlayabileceği umulmakta ve beklenmektedir. Zaten İslâmcılığın sömürgecilerce istismar edilmesini engellemek amacıyla değil midir ki, M. Kemal Paşa Kuva-yı Milliyeci basını uyararak, İslam'ın "Müslüman milletler tarafından

Levent Şahverdi Arşivi

kendi hudutları ve milliyetleri dahilinde nail-i istiklâl olmak davasından ibaret bulunduğunu" hatırlamaları gerektiğini belirtecekti[26]. Nitekim, Hakimiyet-i Milliye, Pan-İslamizm'i açıklarken, bu "uhuvvet-i umumiye"nin hiçbir zaman emperyalizm şekline münkalib olmadığını kaydedecektir: "Asıl mesele Asya' da milliyet ve hırs-ı istiklâldir"[27]. Aynı gazete Türkiye ve İslâm âleminin irtibatını şöyle yorumluyordu:

> "(Bu) Avrupa ricâlinin ve bazı kozmopolit münevverlerimizin zannettikleri gibi suni ve zahiri bir nümayişten, bir karabet-i maneviyenin tevlit ettiği vazife-i insaniyeden ibaret değildir. Bu merbutiyet, Hilâfet'in şerait-i esasiyesine ve İslamiyet'in ruh ve mahiyetine müstenid, binaenaleyh bir iman şeklinde, kavi, samimi ve mukaddestir..."[28].

Sömürgelerindeki Müslüman tebaya M. Kemal Paşa'nın "dinsiz bir ittihadçı" olduğunu ve Kuva-yı Milliye'nin ise padişaha ve hilafete karşı olduğu propagandasını yayan İngilizler'e karşı Ankara, İslâmcılık anlayışını açıkça sergilemek zorundaydı[29]. Bilhassa Güney Asya Müslümanlarına hitaben yayınladıkları broşür ve beyannamelerde Ermeni ve Yunan'ın Müslümanları duçar bıraktıkları mezalimden bahisle[30] Türk'ün davasının "sekizyüz milyon İslâm'ın Kıble-i uhuvvetini başında tutan bir ümidin istiklâl mücadelesi" olduğunu kaydediyorlardı[31]. TBMM "Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor."[32] İstanbul'un işgali üzerine, Heyet-i Temsiliye adına İslâm âlemine seslenen M. Kemal Paşa söz konusu tecavüzün Osmanlı saltanatından ziyade, Hilafet makamına, hattâ bu makamda hürriyet ve istiklâllerinin yegâne istinadgahını gören bütün İslam alemine yönelik olduğunu bilhassa vurgulayacaktır. Kuva-yı Milliye "bu son Ehl-i Salip muhacematına karşı" davasında İslâm milletlerinin desteğinden emindir[33]. 9 Mayıs 1920'de, yine TBMM Reisi M. Kemal imzasıyla yayınlanan — aşağıda kısmen aktardığımız — beyanname oldukça veciz ve dokunaklıdır:

Levent Şahverdi Arşivi

"Cenup çöllerinin bir köşesinde arzın seslerini dinleye dinleye yatan Peygamber-i zişanın ruhlarını ruhlarımızla birleştirdiği İslâm kardeşlerimiz, din-i mübinin son askeri mahsur bir kal'a içinden size tevcih-i hitab ediyor... Sınırlarında muharebelerin yangını hiçbir zaman sönmeyen, etrafında husumet dalgalarının meddi nihayet bulmayan Anadolu'dan, bu ezeli gaza ve cihad topraklarından yükselen hitabımız acaba iğfal ve desisenin bin maniası arasından geçip sizi bulabilecek mi? Şam'ın, Kurtuba'nın, Kahire'nin, Bağdat'ın sukutundan sonra İslâm'ın son darül-Hilâfesi İstanbul'da düşman silahlarının gölgesi altına düştü... İngiliz saltanatının engin, nihayetsiz bir şehrahı oldu... Birliğini, istiklâlini müdafaa ettiğimiz Anadolu özvatanından matrud olmuş aç bedbaht Müslüman millete (de) dar-ül-eman olan bir topraktır. Kırım'dan, Bosna-Hersek'ten, Kafkasya'dan düşman akınları önünde terk-i diyar edenler gelip onda kendilerine bir vatan buldular. İşte parçalamak, dağıtmak istedikleri memleket, İslâmiyet'in birçok bedbaht evladına bağrında yeniden hakk-ı hürriyet, hakk-ı hayat veren bu memlekettir. İçeride her gün biraz daha büyüyen, tesir ve nüfuzunu her an biraz daha arttıran halk mukavemetini kırmak için İngiliz siyaseti her çareye başvurmaya karar verdi... Öğrendik ki, Mısır'da ve Hind'de olduğu gibi İslâm'ın başını İslam ın eliyle ezenler bizi Halife'ye âsi ve günahkâr bir zümre olarak tanıtmak istiyorlar... (oysa ki) Cenubun kızgın çöllerinden Şimâl'in buzlu iklimlerine ve Şark'tan Garb'a kadar asırlar arasında gazadan gazaya koşan milletimiz din yolunda kurban ettiği milyonlarca şehitlerinin vedia-yı mübareki olan maksada merbut kalmakta devam ediyor. İslâm'ın son yurdunda son kurtuluş cihadını yapan kardeşlerinize karşı en büyük zulmü yalnız idlâl ve tezlilden ibaret olmayan düşmanların cebr altında neşrettirdikleri fetvalara cevap olarak Anadolu'nun her tarafından din-i mübinin seda-yı hakikisi yükseldi.. Bu seda-yı şer'iyi siz de işitin. İslâm birliği fikrinin muahharan en büyük mümessili olan Yavuz Sultan Selim'in dediği gibi

Levent Şahverdi Arşivi

"İslâm gönüllülerinin toplu olması için kendisini perişan eden" milletimize, onun dava-yı istiklâline, manevi teyit ve müzaheretinizi bir saniye eksik etmeyin, tâ ki İslâm'ın bir kusuf-u tamma giden güneşi büsbütün kararmasın, tekrar aleminiz üstünde ışıldamaya başlasın..."([34])

Kuva-yı Milliyeciler'in Güney Asya Müslümanları beklediklerinin sadece manevi destek olmadığı bellidir. İleride bu desteğin nasıl somutlaştırıldığını göreceğiz. Ancak, bu safhada belki Türk Milliyetçileri'nin Güney Asya'daki dindaşlarıyla mektuplaşmanın da ötesinde düzenli iletişim kurduklarını, hatta bu rabıtanın müesseseleştiğini de hatırlatmak yararlı olacaktır. İngiliz istihbaratına bakılırsa Türkiye'ye savaşmak için İngiliz ordusuyla gelen bazı Güney Asyalı Müslümanlar, bir fırsatını bulup kaçmış ve İstanbul'da Milli Mücadele yanlısı Türkler'le birlikte bir "Türk-Hind Dostluk Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Üyelerinin "İslâmcılardan" oluştuğunu belirten kaynak, amacın aynı cemiyeti Hindistan'da da kurmak olduğunu yazıyor. Veliaht Abdülmecid Efendi'nin de gizliden gizliye destek verdiği Cemiyet; biri Cefar Tayyar, diğeri M. Kemal Paşa'ya olmak üzere Milliyetçiler'e iki heyet göndermiş. Hind sipahilerinin İngiliz kumandanlarına isyan etmelerinin vacip olduğuna dair fetva çıkarılmalıymış. Cemiyet'in faaliyetleri bir süre izlendikten sonra, zaptiye tarafından kapatılacaktır([35]).

Güney Asya Müslümanları ile gerçekleştirilen en ciddi temas Türkiye dışında ve "Asya Müslümanları Federasyonu"nun çatısı altındadır. Aşağıda Muhammed Ali'nin Hilâfet Komitesinden arkadaşları ile gittiği Roma'da M. Kemal Paşa ile nasıl haberleştiklerini yazacağız. Bu gelişmeye zemin teşkil etmesi açısından Mütareke ile birlikte Türkiye dışına çıkan Talat Paşa ve yanındaki İttihadçı ekibin, Avrupa'da, bilhassa İsviçre'de Arap, İran, Afgan ve Hind milliyetçileriyle biraraya gelip gizli bir cemiyet oluşturduklarını hatırlayalım. Söz konusu "Asya Müslümanları Federasyonu", belgelere bakılırsa; Sovyetler, Almanlar, hatta İtalyanlar tarafından destekleniyordu([36]). Amacı, genelde "Asya Uyanışı"nın itici gücü olmak; İngiliz-Fransız sömürgelerindeki esarete mahkum Müslüman milletler arasında

Levent Şahverdi Arşivi

köprüler kurarak, ortak bir mücadele stratejisi tesbit etmekti. Umulan, sömürgecilerin toplu isyanlarla karşı karşıya kalıp, paniklemesi; böylece Asya'nın hürriyet mücadelesinin neticeye ulaşmasıydı. Bu hedeften hareketle Enver Paşa'nın Orta Asya' daki faaliyetleri destekleniyor; M. Kemal Paşa ile de temas kuruluyordu([37]). Anadolu'da M. Kemal Paşa da, İngiliz istihbaratını giderek telaşlandırırcasına, Hindistan, Afganistan, Azerbeycan'a Türk milli davasını anlatacak heyetler gönderiyor; Ankara'da ise Güney Asya'dan gelip Milli Mücadele'ye aktif olarak katılmak isteyen gönüllüleri kabul ediyor, onlara rütbeler dağıtıyordu([38]).

III- Sevres Öncesinde Hilâfet Komitesi'nin Avrupa'daki Temasları:

Öte yandan, İngiltere'de ikâmet eden Hind asıllı Müslümanlar, "İslâm Cemiyeti" aracılığıyla, 5 Ocak'ta, Lloyd George'a bir muhtıra verirler. Öncelikle Türkler'in İtilâf Devletleri'ne savaş açtığına dair iddianın doğru olmadığı belirtilir([39]). Gerçek odur ki, Çarlık Rusyası'nın Türkiye üzerinde istilâcı emelleri vardır; müttefiği Fransa ve İngiltere de bir dizi andlaşmayla Petersburg'un bu amaçlarını benimsemiştir. Böylece çok eskiden tasarlanan bir plana göre, Türkiye, İtilâf Devletleri tarafından Savaş'a itilmiştir. Ve, Türkler de savaşa "kendilerini müdafaa etmek" üzere girmişlerdir. İkinci olarak, muhtırada, iddiaların aksine, Türkler'in Savaş sırasında esirlere kötü davranmadıkları, tam aksine Ermeniler'in ve Yunanlılar'ın Türkler'e mezalim uyguladıkları kaydedilmektedir. Azınlıklara (ve diğer din sahiplerine) karşı hoşgörü İslâm'ın gereği olduğu gibi, Osmanlılar'ın da yönetim ilkeleri içinde önemli bir yer tutar. Yine iddiaların aksine, Türkler, başka ırkları tarih boyunca adaletle yönetmeyi başarmış nadir milletlerdendir. Sicili açısından Osmanlılar, Avrupa İmparatorluklarına kıyasla daha medeni ve eşitlikçiydiler. Buna rağmen Avrupa, her zaman Osmanlıları aldatmayı yeğlemiş, andlaşmalarına — işine gelmediği sürece — bağlı kalmamıştır. Müslümanlar, Türkiye'nin savaş öncesi statükosunun korunmasını talep etmektedirler. Hilafet, Osmanlılar da muhafaza edilmeli; Şerif Hüseyin'e devredilmeye kalkışılmamalıdır. Kısaca özetlenecek olursa, İstanbul'da dahil olmak üzere Osmanlı İmpa-

Levent Şahverdi Arşivi

ratorluğu'nun toprak bütünlüğü korunmalı; Balkanlar'da yaşayan Müslümanlar'ın can, mal ve haysiyetleri teminat altına alınmalıdır. Bu iki konuda İngiltere anlayış göstermezse dünyada Müslümanlar'la Hıristiyanlar arasında diyaloğun devamı mümkün olmayacaktır.

Bu arada İngiltere'deki tanınmış Hind asıllı Müslümanlar, basını etkilemeye çalışıyorlardı. Emir Ali yine *Times*'a makaleler gönderiyordu([40]). Yüz milyon Müslüman tebası bulunan Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'daki "hissiyata" sessiz kalmasının doğru olmadığını vurgulayan Emir Ali, dindaşlarının Türk yanlısı isteklerinin küçümsenmemesi gerektiğini yazar. İngiltere bu katı tavrını sürdürdükçe Hindistan'da asayişi korumak hayli güçleşecektir([41]). Bir hafta sonra aynı gazeteye gönderdiği ve *İkdam*'da da iktibas edilen mektubunda Emir Ali aynen şöyle demektedir:

> "... Müdafaa etmek tasavvurunda bulundukları siyaset ile gerek Büyük Britanya Hükumeti'nin ve gerekse alelumum beşeriyetin başına ne mühim meseleler açmakta olduklarını bir defa tasavvur ediyorlar mı? Zannederim ki, Bahr-i Muhit sahillerinden Çin kişverlerine kadar hükümrân olmak üzere bir devre-i iğbirar ve infial ile kin ve garez tevlidi için dini ve ilmi gayretler teşrik-i mesai etmektedir. Ancak, bu gayretlerin tevlid edeceği akibeti, eminim ki, hiç bir recul-ü devlet huzur-u kalp ve istirahatle derpiş edemeyecektir."([42]).

Lord Curzon'a 30 Ocak'ta yazdığı bir mektupta Şeyh işbirliği yaptığını belirterek; İngiltere için potansiyel tehlikenin ciddiyetini vurgulamak istiyordu. Ona göre, "Müslümanlar'ın galeyanının devam etmesi Güney Asya'ya Bolşevizm'in girmesine de yol açabilecektir!"([43]). Bütün bunların sebebi de Türkler'e Haçlı Seferi açan İngiltere'dir. Anlayamadıkları, İngiltere'nin Türkiye'yi yıkmakta ne menfaati olduğudur. Klasik Hellen medeniyetine olan sevda, İngilizleri Türk düşmanlığına itiyorsa, herhalde aydın lordları şimdiki Yunanlılar'ın klasik Hellen'lerle hiçbir ırki bağı olmadığını biliyorlardır. Üstelik, klasik Yunan Avrupa'ya Müslümanlar'ın aracılığıyla intikâl etmiştir. Sonra Yunanistan'ın Bal-

Levent Şahverdi Arşivi

kanlar'ın polisliğini yapmasını beklemek ham hayal olacaktır. Ne kadar zayıflamış olurlarsa olsunlar, Bolşevik Rusya'nın güneye inmesini ancak Türkler durdurabilirler. Kıdvai, bugün Türkiye'de Müslümanlar'ın fecii durumda olduklarını, aç kadınların ve çocukların evsizlikten camiilere sığındıklarını yazmaktadır. Güney Asyalı dindaşları olarak onlara yardım gönderememektedirler. Çünkü, bu yardımın ancak, Hıristiyan misyonerler kanalıyla Türkiye'de dağıtılması öngörülmüştür. Onlar da bu fonları Müslümanlar'dan esirgemekte, ülkedeki zaten zengin olan gayrimüslimleri donatmaktadırlar. Hilâfet merkezi — payitaht — işgal altındadır. Hükumet, aşağılanmaktadır. Türkiye'nin ileri gelenleri, mahkeme bile edilmeksizin, alelacele toplanarak, Malta'ya sürülmüşlerdir. Artık, Türkler'e bunlardan daha büyük bir ceza verilebilir mi? Onlara reva görülenler, dünyadaki en intikamcı ve kandökücü ruhları bile tatmin edecek kapsamdadır. "Türkler için kalplerimiz kan ağlıyor" diye yazan Kıdvai, İngiltere'den savaş sırasında kendilerine vaad ettiklerini şimdi yerine getirmesini istemektedir. Londra, "Türk Meselesi"nin, bir "İslâm Meselesi" olduğunu hiç bir zaman unutmamalıdır. Padişahları Halife' dir; yüzyıllardır İslâm'ın gururu onların elindeydi. Bu şeref için şehit vermişlerdi: "Şimdi de Anadolu'da yaşlı-genç, kadın-erkek demeden aynı mücâdeleye hazırlanmaktadırlar."

Konferans'ta alınan karar uyarınca, Hilâfet Komitesi 19 Ocak'ta Genel Vali (ve Kral Naibi)'ye bir ziyaret gerçekleştirirler. Hilâfetçiler'in ileri gelenlerinin imzaladığı muhtırayı Ensari okur[44]: Gerek Genel Vali'nin, gerekse Hindistan Hükumeti'nin gayretlerine rağmen İngiltere, Güney Asya'daki Müslüman teba' sının dini hassasiyetlerine anlayış göstermemiştir. Onun için, Hilâfet Komitesi olarak, tezlerini Majesteleri'nin hükumetine bizzat arzetmek üzere Londra'ya bir heyet göndermeye karar vermişlerdir. Güney Asya Müslümanları olarak Taç'tan tek bir istekleri vardır. O da Hilâfet müessesesine dokunulmamasıdır. "İslâm'da din ve devlet işleri birbirinden ayrılamaz; onun için Osmanlı İmparatorluğu'nun ne niteliğinin değişmesini, ne de parçalanmasını kabul edebiliriz." Ensari'nin müracaatından sonra Genel Vali de bir konuşma yaparak Barış Konferansı'nda

Levent Şahverdi Arşivi

Müttefikler Konseyi'ne Güney Asya Müslümanları'nın görüşlerini getirebilmek için ellerinden gelen gayreti gösterdiklerini ifade edecektir. Hindistan Müstemleke Nazırı, Bikaner mahacarası ve Lord Sinta'dan oluşan Hind delegasyonu, Türkiye konusundaki görüşlerini masıy ayının ortalarında Konferans'a iletmek imkânını bulmuşlardır. Yalnız, Savaş'ın sadece İngiltere ile Türkiye arasında kalmadığını; diğer müttefiklerin de Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi hakkında bazı düşünceleri olduğunu da hatırlatmak isterdi. Hilâfet meselesi Müslümanlar'ın kendi aralarında halletmeleri gereken bir davaydı; bu sahada herhangi bir şekilde müdahale — İngiltere açısından — söz konusu olamazdı. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi hususunda kendilerine hiç bir garanti veremezdi. Bunun Güney Asya Müslümanları'nı üzeceğini de tahmin edebiliyordu. Üzülmesinlerdi; nasıl olsa ileride Türk-İngiliz ilişkileri yeniden normale kavuşacaktı! Sonsöz olarak, Hilâfetçiler, Londra'nın Türkiye'yi "cezalandırmayı" amaçladığı bu tavrının kendilerini hayal kırıklığına uğrattığını belirtmeden geçemeyeceklerdi. Maalesef, bu hayal kırıklığı Güney Asya Müslümanları'nın Tac'a olan sadakatlarında gedikler açacaktı!

28-29 Şubat'ta Hilâfet Konferansı Kalküta da toplanır. Bu sefer başkanlık sandalyesine Mevlana Ebu'l Kelâm Azad oturacaktır([45]). Bu bileşimde, Canterbury Başpiskoposu olmak üzere birçok Hıristiyan ruhbanının katı ve küçümseyici tavrı kınanacak; Padişah'a sadakat mesajları çekilecektir. Asıl önemlisi, Türk barışı tatminkâr olmazsa Güney Asya Müslümanları'ndan artık sadakat beklenmemesi gerektiği ve Hilâfet'i korumak üzere ellerinden geleni esirgemeyeceklerini karara bağlamaları olacaktır. Bütün anayasal yolların denendiği (ve tıkandığı) gözönüne alınarak, Mart'ın 19'unda ülke çapında genel bir "iş bırakma" eylemine girişileceği ilan edilecektir. Yine aynı toplantıda Hilâfet'i korumak amacıyla bir yandan M. Kemal, diğer yandan da Enver Paşa'ların gayretlerinin desteklendiği açıklanacaktır.

Londra'ya giden Hilâfet Heyeti, 2 Mart'ta Hindistan Müstemleke Nezareti'ne kabul edilirler. Kendilerini, Bakan (Montague) adına Fisher karşılar. Muhammed Ali, Seyyid Hüseyin,

Levent Şahverdi Arşivi

Mevlâna Seyyid Süleyman Nedvi ile Hasan Muhammed Hayat' tan oluşan heyeti, bakanlıkta karşılayanlar arasında Shuckburg da vardır. İlk konuşan Muhammed Ali([46]) barış görüşmelerinden pek haberdar edilmediklerini, Ermeni-Yunan propagandasının Batı'da başını alıp gittiğini, Britanya'nın dış siyasetinde kendilerinin de hassasiyetlerinin dikkate alınmasını, İslâm'ın sosyal bir din olduğu için devlet işlerine kayıtsız kalamaycaklarını, böylece Halife'ye inançlarını layıkı ile savunabilmesi için cismani bir güç bırakılması gerektiğini ifade edecektir. Mandaları, bu açıdan, kabullenmeleri mümkün değildir. Muhammed Ali, Anadolu ve Trakya'nın — İstanbul'da dahil olmak üzere — Türkler'e bırakılması konusunda ısrarlı olduklarını dile getirdiği gibi Filistin ve Arabistan gibi İslâmlarca "kutsal" addedilen mahallelerin de mutlaka Halife'nin egemenliğinde kalmasını vurgulamaktan kaçınmayacaktır. Konuşmasının devamında Avrupa da Türkler hakkında giderek yaygınlaşan ithamlara da temas eden Muhammed Ali, bunun sebebinin dini ve ırki peşin hükümlerle kıskançlık olduğunu ifade edecekti. Daha sonra Seyyid Hüseyin konferanslarda alınan kararları aktaracaktı. Cevaben Fisher, Hindliler'in Büyük Savaş'taki hizmetlerini övecek, Müslümanlar' ın hassasiyetlerinin dikkate alınacağını belirtecektir. Ancak, İngiltere'nin "başka faktörleri" de gözetmesi gerekmektedir. Londra'nın tehditler karşısında siyasetinden ricat etmeyeceğinin de bilinmesini istemektedir. Fisher'in Başbakan'ın, kendilerini — işlerinin çokluğu dolayısıyla — görmesinin mümkün olmadığını söylemesi üzerine Muhammed Ali, yine de aynı zatın Venizelos'u her vesile ile kabul buyurduğunu belirtmekten kendini alamayacaktır. Yunanlılar, Ermeniler ve Museviler Dowing Street'e o kadar rahat girip çıkmalarına rağmen, aynı hakkın Güney Asya Müslümanları'ndan neden esirgendiğini anlamak pek güçtür! Aynı delegasyon, Londra'yı terk etmeden, Başbakan'a da bir muhtıra gönderecektir.

Hilâfet Heyeti, Lloyd George'u görmeye muvaffak olur. Başbakan, oldukça soğuk bir tavırla, Muhammed Ali'den tezini savunmasını ister([47]). "Biz buraya dini bir meseleyi tartışmak üzere geldik" diyen Muhammed Ali, Hilâfet'in Güney Asya Müs-

Levent Şahverdi Arşivi

lümanları açısından ehemmiyetine temas eder. İslâm'da Din ve Devlet ayırımı yoktur; bu iki saha birbirinden ayrılmaz bir "sentez" oluşturmuşlardır. İnancın korunması için Halife nin yeterli toprağa, maddi fonlara ve askeri güce ihtiyacı vardır. Bu girişten sonra Lloyd George, Muhammed Ali'ye Arap ülkelerinin "istiklallerine kavuşmalarına" karşı çıkıp, çıkmadıklarını soracaktır. Muhammed Ali de, Başbakan'ın varmak istediği istikameti anlamıştır. Türkler'le Araplar arasında bazı ihtilâfların mevcudiyetini inkâr etmediğini; bu konuda "arabuluculuk" yapmak üzere kendilerine yetki verilmesini ister. Faysal, inançlı bir Müslümandır; onu yeniden Türk egemenliğine iknâ etmek zor olmayacaktır. Manda adı altında da olsa Müslümanları, Hıristiyanlar'ın idaresine bırakmak İslâm açısından caiz değildir. Mekke, Medine, Kudüs ve "İslambol" Müslümanlarca kutsal şehirlerdir ve Halife'nin yönetiminde kalmalıdırlar. Türkler'i 'İstanbul'dan pılı pırtılarıyla sepetlemek" İslâm dünyasına karşı açılacak bir Haçlı Seferi'dir. Ayrıca Halife, İstanbul'da bir "rehine" gibi tutulamaz. O bir "Papa" değildir. Ermeni Meselesi'ni gündeme getirip, Türkler'i mezâlim yapmakla suçlayan Lloyd George'a cevaben Muhammed Ali, *Times* gazetesinin tabirini kullanarak, Ermenilerin de hiç öyle "uysal kuzular" olmadığını hatırlatacak ve bu konuyu incelemek üzere, kendilerinin de içinde yer aldığı, tarafsız bir araştırma komisyonunun kurulmasını teklif edecektir. "Eğer Türkler Yezid'den daha zalim çıkarlarsa" bunu da kabullenmeye hazırdırlar. Fakat, gerek Ermeniler'in, gerekse Museviler'in Türk hâkimiyetinde rahat edeceklerinden emindirler. Açıklamalardan sonra Başbakan, Britanya'nın dünyanın en büyük İslâm imparatorluğu olduğunu ve Paris'te Güney Asyalılar'ın tezlerini "savunduklarını" dile getirecektir. Ancak, Türkiye'ye olan davranışlarında ise Lloyd George katılığını sürdürür; uzun açıklamalarla bu tavırlarını meşrulaştırmaya çalışır: Türkler kendilerini idareden acizdirler; Anadolu bugün virâneye dönmüştür. Artık, onu yalnız başına bırakamayız; bu bir "din" meselesi değil; "insanlık" davasıdır! Muhammed Ali, Başbakan'ın ileri sürdüğü iddiaları cevaplamak ister. Ancak, Lloyd George, bunun sabaha kadar sürebileceğini söyleyerek, toplantının bittiğini ikâz eder. Çıkmadan Muhammed Ali, yine de herşeye rağ-

Levent Şahverdi Arşivi

men, Tac'a sadakatimizle dini vecibelerimiz arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsak; onlar için İslâm'ın öncelikli olduğunu kaydetmeyi de bilecektir.

"Anglo-Ottoman" (İngiliz-Osmanlı) Cemiyeti, Hilâfetçiler için 23 Mart'ta Essex Hall'da bir açıkoturum tertipleyecektir[48]. Oturumu açan Cemiyet'in başkanı Marmaduke Pickthall Osmanlı Türkiyesi ve meseleleriyle tam yirmibeş yıldır uğraştığını ve bu konulara yirmibeş dakikasını vermediğini sandığı Başbakan'ın Hilâfet Komitesi'ndeki arkadaşlarına, söylediklerini gazetelerden okuyunca ne kadar utanç duyduğunu belirtecektir: Tarihin böylesine çarpıtıldığı görülmemişti. Pickthall'dan sonra söz alan Muhammed Ali, İngiltere'ye adım atar atmaz farkettiği Türk aleyhtarı propagandaya cevap verecek maddi imkânlara sahip olmadıklarını kaydedecektir. Lloyd George, Downing Caddesi'ndeki görüşmelerinde Güney Asya Müslümanları'nın Türk barışının görüşüldüğü forumlarda temsil edildiklerini imâ etmiştir. Ne var ki, ne Lord Sinha, ne de arkadaşları Hilâfet Komitesi değillerdir; Hindistan'ın hislerine tercüman olmaları mümkün değildir. Zaten Hindistan'ın gerçek sesi susturulmaktadır. Basına sansür uygulanmakta, gazeteler birbiri ardısıra kapatılmaktadır. Kardeşi ile birlikte Güney Asyalı kardeşlerinin düşüncelerini kalemleriyle savunmuşlar, ama hapis cezasına çarptırılmışlardır. Savundukları mesele, sadece Türk'ün değil, İslâm'ın meselesidir. Dar kalıplı milliyetçiliği değil, İslâm'ın öngördüğü beynelmilelciliği savunmaktadırlar. Bu misyonlarını da gerçekleştirmek üzere "cihad" açmışlardır. Ama, bu "cihad", tankların, dredrotların howitzerlerin mücadelesi değildir. Mantık savaşıdır, ikna meselesidir; "tebliğ" konusudur. Hilâfetçiler, Halife-Sultan'ın "Papalaştırılmasına" — maddi gücünden soyutlanmasına — karşıdırlar. Osmanlı Türkiyesi'nin, en azından, Savaş öncesi statükosu muhafaza edilmelidir. Bunları anlatmış; fakat Başbakan kendilerine Ermenileri katliama tâbi tuttular diye, insanlık adına, Türkler'e bugünkü muamelenin revâ görüldüğü cevabını vermiştir. Muhammed Ali, bir Ermeni Meselesi uzmanı olmadığını itiraf etmektedir. Yalnız yine de o zihnini meşgul eden soruları dinleyicilere nakletmek istemektedir: "Barış Konferansı'na katılmayı talep

Levent Şahverdi Arşivi

ederken, Ermeniler Büyük Savaş'ta savaşçı taraflardan biri olduklarını söylememişler midir? Ve nedense "mezalim" yaygaraları hep Avrupa'nın Doğu Anadolu'da Osmanlı aleyhine toprak düzenlemeleri ile çakışmıyor muydu?" En doğrusu, bu konuda bir araştırma komisyonunun tesbitidir. Dinleyicilerinin çoğunun İngiliz olduğunu dikkate alan Muhammed Ali onlara, devletlerini kastederek, "Güçlüsünüz, sizi tehdit edemeyiz. Ama, ikna etmeye çalışacağız." diyordu. Sonra, ilave etti: "Hayır, sizi tehdit ediyoruz; hem de gerçeğin gücü ile... O öyle bir silahtır ki, hiçbir kalkan dayanamaz. Adaletsizliğe, eşitsizliğe karşı bükülmez irademizle, hattâ ölümü dahi göze alan irademizle sizi tehdit ediyoruz!" Muhammed Ali'nin alkışlarla sık sık kesilen nutkundan sonra Seyyid Hüseyin kısa bir konuşma yapar. Oturum, Hilâfetçileri bazı destekleyici mülahazalardan sonra — başladığı andaki heyecanlı hava ile — kapanır.

Hilâfetçiler, Londra'dan Türkiye'ye geçmek isterler. Ne var ki, Hindistan Müstemleke Nezareti'nin uyarısını dikkate alan Curzon, bu isteğe red cevabı verdirtecektir([49]).

Londra'dan ayrılmadan Hilâfet Heyeti, Daily Herald gazetesini de ziyaret edeceklerdir([50]). Çukurova'daki olayların Batı basınında "Türkler'in Ermenileri katlettiği" şeklindeki yorumuna karşılık, tarafsız bir araştırma komisyonunun kurulup, yörede çalışmalar yapmasını uygun gördüklerini belirteceklerdir. Alınan haberler, propaganda mahiyetindedir; Ermeniler tarafından icat edilmektedirler. Halbuki, tarafsız kaynaklar aynı yörede asıl katliamı yapanların Ermeniler olduğunu belirtmektedirler. Ermeni Meselesi'nde Rus entrikaları, komitelerin Harp sırasındaki isyanları neden görmezlikten gelinmektedir? Hilâfetçiler'in Londra'daki faaliyetleri ve verdikleri demeçler aslında İngiliz basını tarafından yadırganacak, hattâ kınanacaktır. Gazeteler bilhassa Muhammed Ali'nin Türk yanlısı sözlerini, ateşli savunmalarını "ajitasyon" olarak niteleyecekler ve halkımızın hiçbir kesiminin emperyal politikamızı etkileme hakkını kendinde bulması geleneklerimize aykırıdır" tarzında tavır koyacaklardır([51]).

24 Nisan'da Paris'e geçen Hilâfetçiler, öncelikle bu ülkenin

Levent Şahverdi Arşivi

devlet erkânı ile görüşme imkânı ararlar. Başbakan Millerand'ın kabulünde karşılarında hislerini mantık sınırına getirmeleri tavsiyesinde bulunan birini bulacaklardır. Gazeteleri de dolaşan, konferanslar veren, hattâ Versailles'a geçip Osmanlı Barış Heyeti ile de biraraya gelen Hilâfetçiler o günlerin Avrupa'sında Türk dostu olmanın ne kadar zor olduğunu bizzat yaşayacaklardır([52]).

Paris'te konuşan Muhammed Ali, Büyük Harp'te Müslümanlar'ın Fransa adına da savaştığını hatırlatarak, bu şehirde olma amaçlarının "vicdan hürriyeti"ne dayandığını belirtir: "Size ruhlarımızın kutsallığını korumanız için başvuruyoruz." Muhammed Ali, Paris'te de meselenin, bir İslâm davası olduğunu vurgular ve Hilâfet konusunu açarak geniş açıklamalarda bulunur([53]). Savaşı bizim sayemizde kazandınız; ama barışa gelince bizim hissiyatımızı dikkate almıyorsunuz, der. Halkım, birkaç kişinin San Remo'da kapalı kapılar ardında vicdanlarını, inançlarını ve kendilerine verilen vaadleri hiçe sayan bir barışı kabullenemez." Sıkıntılar belki Hindistan'da başladı, fakat orada bitmeyecek!" Sizin de Şark'da çıkarlarınız var. Bu, Hilâfetçiler olarak size yaptığımız "dostça bir ikaz"dır:

> "İngiltere'nin dostları olarak, onları uyarmanızı ve onların gerçek bir tehlike karşısında olduklarını iletmenizi tavsiye ederiz! 'İnsan hür doğar, fakat bakıyorum da bugün her yerde zincire vurulmuştur' diyen bir Fransız, değil miydi? Eğer bugün bazı insanlar zincire vurulmuşlarsa, bir Fransızın bu zincirleri çözeceğine inanmak istiyorum. Bir zamanlar Hindistan'ı fethetmek için Fransızlar Şark'a geldiler. Ne var ki, başka bir güç Hindistan'ı istilâ etti. İşte, bugün siz Fransızlar'a Hindliler'in toprağını olmasa bile, kalplerini kazanma fırsatı doğmuştur. Ve size — sözlerimin sonunda — *'Vive la France'* diyorum."

Hilâfet Komitesi Paris'e geçer, oradan San Remo'da toplanan Müttefikler Barış Konseyi Başkanlığı'na bir telgraf gönderirler (20. IV. 1920). Bu uzun telgrafta Halife'ye cismani hakimiyeti ile orantılı askeri ve ekonomik gücün verilmesini([54]), Osmanlı

Levent Şahverdi Arşivi

İmparatorluğu'nun parçalanmamasını isterler. Osmanlı Türkiyesi'nin savaş öncesi statükosu korunmalıdır. "Self-determinasyon" ilkesini hiçe sayacak şekilde Müslüman çoğunluğun gayrimüslim idaresine terk edilmemesi öngörülmelidir. Konsey'e A.B.D. Başkanı Wilson'un prensipleri hatırlatılır. 14 maddesi'nin 12'sinde Türklere "kendi kaderlerini tayin hakkı" mahfuz tutulmamış mıdır? Bu vaadler unutulacak mıdır? Mukaddes mahaller Filistin ve Arabistan Müslüman kontrolundan arındırılmamalıdır. Aksi takdirde "dünya barışını zedeleyecek ciddi sonuçlar" kaçınılmaz olacaktır. Bu sonuçların nereye varabileceğini ise bu aşamada tahmin etmek mümkün değildir. Mart'ın 19'unda — Lloyd George'un Hilâfet Komitesi'ni kabul ettiği gün — Hindistan'da bütün Hindu ve Müslüman teba "iş bırakma" eylemine başvurmuştur. Bu, davamızda ne kadar kararlı olduğumuzun bir göstergesidir. Eğer bütün anayasal metodlar Türkler'e daha adil bir bağış getirmezse, ne Güney Asya'da ne de başka bir kıtada Müslümanlar'ın sessiz kalacaklarını bekleyemezsiniz!

Muhammed Ali 23 Temmuz'da Roma'dadır. İtalyan Başbakanı Giolitti ile görüşür. Giolitti, Hilâfet Komitesi'nin amaçlarına saygı duyduklarını, zaten Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak gibi bir emelleri olmadığını ve dünyada barışın ancak Asya milletlerinin yabancı işgalinden kurtulmaları ile sağlanabileceğini kaydedecektir. Başbakan'ın yanından ümitli ayrılan Muhammed Ali, Vatikan'ı ziyaret eder. Papa'ya Türkler'in tarih boyunca Hıristiyan azınlıklara hoşgörü ile davrandıklarından bahisle aynı anlayışın onlara da tanınması gerektiğini belirtecektir. Papa, Hilâfet Hareketi'nin bu güçlü lideri karşısında sessizdir. Öte yandan, İngiliz entelijansı Muhammed Ali'yi takip etmektedir. M. Ali'nin M. Kemal Paşa ile Galip Kemali Bey aracılığı ile — ve de İtalyan diplomatik kanallarının onayı ile — haberleştiğini tespit etmiştir.

Roma'dan İsviçre'ye geçen M. Ali, 6 Ağustos'da Talat Paşa ve İttihatçılar'la buluşur. Onlara "Asya Müslümanları Federasyonu"nun bir üyesi olarak, M. Kemal Paşa'nın desteklenmesi gerektiğini hatırlatır([55]). Mısır, İran ve Afgan milliyetçilerinin de bulunduğu Terriat'deki toplantıda, M. Ali Türk ile Hind milli

Levent Şahverdi Arşivi

mücadelelerinin — aynı ortak düşmana karşı verildiğinden hareketle — birbirlerine paralel olarak sürdürülmesini savunur. Anadolu'daki mücadelenin yanı sıra Güney Asya'da da Afganlı ve Hind mücahitlerinin ortak bir cephe oluşturmasıyla İngilizlerin sıkıştırılabileceğini belirtir. Bu tasarı kısıtlı uygulama imkânı bulacaksa da M. Ali hiç olmazsa artık bundan böyle İngiltere'nin Türkler'e karşı "Hind Sipahilerini" kullanamayacağını M. Kemal Paşa'ya yazacaktır. Güney Asya Müslümanları İngiliz subaylarının emrine verilmek üzere Anadolu'ya gönderilemeyecektir. Böyle bir istek Londra'dan geldiği takdirde karşı koyacaklarına andiçmişlerdir([56]).

IV- "İslâm Uyanışı" Tehlikesine Karşı İngiltere'nin Yaklaşımı:

İslâmcılık akımının önemi konusunda İngiliz resmi çevrelerinde bir ikilik başgöstermişti. Bazıları Güney Asya Müslümanları ile Kuva-yı Milliyeciler'in işbirliğinin ciddi bir tehlike olduğuna inanıyor, bazıları da bu akımı "efsanelerle şişirilmiş bir balon" şeklinde nitelendiriyorlardı. Aslında Londra'nın söz konusu tartışmanın içine çekilmesi barış andlaşmasının hazırlıkları arasında İstanbul'un gelecekteki statüsünün gündeme gelmesi sayesinde olmuştu. Acaba İstanbul'un — daha doğrusu Hilâfet merkezinin — Türkler'in elinden alınması sömürgelerdeki Müslümanları ne derece etkilerdi? İslâmcılık akımı dünya politikasını etkileyecek kadar güçlü müydü? İngiliz Parlamentosu, bu konularda doyurucu bilgi vermesi için hükumeti sıkıştırıyordu. Daha 31 Ekim 1919 gibi erken bir tarihte Sir J.D. Rees, Westminster'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının Hint Müslümanları'nda derin kaygılara neden olup olmayacağını, Türkiye ile barış imzalanırken bu konunun göz önünde tutulup tutulmayacağını Başbakanı'ndan sormuştu([57]). Buna Başbakan adına cevap veren Avam Kamarası hükumet sözcüsü Bonar Law, kabinenin, Hindistan Müslümanları'nın Türkiye'nin geleceğine duydukları ilgiyi benimsemiş olduğunu, görüşlerinin önemi üzerinde durduğunu bildiriyordu! Aynı minvalde bir soru da Avam Kamarası'

Levent Şahverdi Arşivi

nın 3 Kasım (1919) tarihli oturumunda dile getirilmiş, hükumet bu uyarıyı da benzeri bir cevapla geçiştirmişti([58]). O günlerde Londra'dan yazan Amerikan Büyükelçisi, Washington'daki üstlerine, Enver Paşa ve İttihadçılar'ın tahrik ettiği İslâm kamuoyunun Güney Asya da etkili olduğunu ve Londra'yı, İstanbul'un Türklere bırakılması konusunda ikna edebileceğini yazıyordu([59]).

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck 26 Aralık 1920'de Curzon'a yazdığı bir gizli muhtırada Sivas'ta "İslami bir kongre"nin toplandığından söz ediyordu. Bu olay, münferit bir vakıa olarak kabul edilmemeliydi. Sivas Kongresi, Türkiye başta olmak üzere bütün İslâm âleminde başgösteren İslâmi hislerin bir örneğidir. Dikkatle üzerine eğilmek gerekmektedir. Bu çerçeve içinde değerlendirildiğinde "Pan—İslamizm, Avrupa tahakkümünü üzerinden atıp, kendi kaderlerini çözmeye yönelik bir milliyetçilik akımı şeklinde kendini göstermektedir."([60]) Yüksek Komiser'e göre, Pan-İslamizm, bundan sonraki on-yirmi senede İngiltere'yi uğraştıracağa benzemektedir. Onun için, şimdiden tertibat alınmalı, koordineli olarak Ortadoğu ve Güney Asya'daki gelişmeler izlenmelidir.

Robeck'in yokluğunda Richard Webb'e iletilen bir istihbarat raporunda İngiliz İmparatorluğu'na karşı "Bolşevik planları" na dikkat çekilmektedir([61]). Farklı ve hiçbir zaman bağdaşamayacak felsefelere inanmakla birlikte, Bolşevikler, İngilizler'i tacize etmek için İslâmlarla işbirliğine girişmişlerdir. Bolşevik propagandası, Britanya'yı, İslâm'ın bir numaralı düşmanı ilân etmiştir. Ne yapıp yapmalı, İngiltere'nin Müslümanlar'ın dostu olduğu anlatılmalıdır. Yüksek Komiserlikte incelenen bu rapordaki kanaate Ryan da katılır:

> "Güney Asya ile Türk Milliyetçileri şimdi diyorlar ki: Milliyetçi ol, çünkü İslâm'ı kurtaracak yegâne yol odur. İslâm'a sadık ol; çünkü, senin milli varlığını kurtaracak yegâne yol odur... Batı'daki milliyetçilik akımını ezemediğimiz gibi, Pan-İslamizmi de ezemeyiz. Amacımız, par-

Levent Şahverdi Arşivi

çalamak ve yönetmek olmalıdır. Çünkü, Müslümanların dinlerinin temel ilkesi olan, fakat şimdi hemen hemen unutulmuş bulunan 'Müslümanlar Müslüman olmayanlarca yönetilemez' prensibi etrafında toplanmalarını istemiyoruz."([62])

İstanbul'daki Yüksek Komiserliğin bu telaşı, İngiliz Savaş Bakanlığı, Hindistan Valiliği ve Hindistan Müstemleke Nezareti de paylaşır. Özellikle Montagu, Savaş Bakanlığı'nın M. Kemal Paşa ile çatışmaya giremeyeceğini bildirmesinden hareketle, Türklere "cezalandırıcı" bir barış andlaşması dikte ettirmeye çalışılmasının boşuna olacağını kaydediyordu. Ortadoğu cephelerine Hind sipahilerini sürmek imkânı da kalmamıştı. Üstelik Türkler, İstanbul'dan çıkarılırsa, Bolşevikler'in kucağına düşecekler; Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Asya, Çin, Afganistan ve Hindistan'da ise ayaklanmalar birbirini takip edecektir([63]). Dışişleri'nden Vensittart'da Türkler'in imkân bulurlarsa, Mezopotamya, Suriye ve Mısır'ı da kurtarmaya kalkışabileceklerini ve diğer İslâm ülkeleri üzerinde etkili olabileceklerini bir notla belirtmekten kendini alamayacaktır. Onun için, İstanbul un Türkler'e terki, cesaretlerini arttıracak ve Hindistan'daki Müslümanlar arasında yankılanacaktır. 21 Mart 1920 tarihli bir istihbarat raporunda da aynı endişeler kaydediliyor ve Türk Milliyetçileri' nin Orta Asya, Hindistan, Mısır'da — heryerde — İslâm kamuoyunu tahrik etmeye devam edecekleri bildiriliyordu([64]).

Buradan Dışişleri içinde de bazı yetkililerin Montagu'nün kaygılarını taşıdıkları anlaşılıyor. Ancak, Montagu, Barış Konferansı'na Hindistan'ı temsilen katılıp, Türkleri kayırıcı davranıp, Hindistan'daki Müslümanları teskin etme gerekliliğini savunurken; Dışişleri, tam aksine, bu tavrın, Müslümanları daha da cesaretlendireceğini, bu itibarla Türkler'i "ezerek" Müslüman kamuoyuna gözdağı vermenin zaruretine inanıyordu. Zaten İngiliz basını da "sertlik" yanlısıydı ve "şahinleri" destekliyordu. Ermeni ayrılıkçılarının çarpıtılmış propagandalarıyla Türkler'in "günahlarını ödemeleri gerektiğini" vurguluyorlardı. 25 Şubat (1920) tarihli *Times*, "Güney Asya Müslümanları'na saygımız

Levent Şahverdi Arşivi

var, ama Britanya İmparatorluğu'nun dış siyasetine karışmasınlar. Biz stratejimizi korku üzerine kurmayız" diyordu([65]). Öte yandan, İngiliz devlet adamlarının Hindistan'daki durumdan endişeli olduklarını öğrenen Yunan Başbakanı Venizelos, onların korkularını gidermeye çalışıyor; Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi George Kidson'la konuşurken, Türkler İstanbul'dan çıkarılırsa Hindistan'da patlak verecek olaylar konuşunda bazı çevrelerde "abartmalı söylentiler" yayıldığını iddia ederek İstanbul'daki Halifeliğin "Vatikanlaştırılmasını" öneriyordu([66]).

Dışişleri Bakanı Curzon, İslâmcılık akımını bir azınlık tarafından yaratılan "suni ve düzmece" olarak nitelendiriyordu([67]). İstanbul'un geleceğine dair muhtırasına Curzon([68]) Montagu'nun Türk barış hükümleri karşısında ifade ettiği şaşkınlığı anlamakta güçlük çektiğini belirterek başlamaktadır. İstanbul'un akibeti konusunda Dowing Caddesi'nde yapılan toplantıda Balfour, Fransız Dışişleri Bakanı Berthelot'yu Türklerin bu şehirden "atılmaları" konusunda ikna etmiştir. Buna rağmen Fransa Hükumeti daha sonra basına yaptığı açıklamalarda sorumluluğu tamamiyle Londra'nın sırtına yükleyecektir. Padişah'ın İstanbul'da muhafaza edilmesi veya onun tabiriyle "Vatikanlaştırılması" teklifini ise bu toplantıya Curzon getirmiştir. Clemenceau ise bu projeye karşı çıkmıştır. Çünkü, bu çözüm, Türkler'i şu veya bu şekilde Avrupa'da bırakmak demek olacaktı! Montagu'nun Güney Asya Müslümanları'nın hissiyatının dikkate alınmadığı iddiasına gelince, Curzon; kendisinin yedi yıl Hindistan Genel Valiliği (ve Kral Naipliği) yaptığını ve bu ülkede Hilafet'e yönelik herhangi bir duygu birikimine rastlamadığını yazacaktır. Halife, İstanbul'da oturmuş, Bursa'ya veya Konya'ya nakledilmiş; bu yer değiştirmenin Hind Müslümanları nezdinde herhangi bir çalkantıya sebep olacağını sanmamaktadır. Üstelik, Türkler'in Avrupa'dan "sepetlenmeleri" sadece Müttefikler'in değil, A.B.D.'nin de ortak arzusudur. Artık, bu fırsat kaçırılmamalıdır. Türk'ün Avrupa'daki varlığı Batı için yıkım, katliam, entrika demekti. Hem sonra, İstanbul her zaman milletlerarası rekâbetin hedefi olmuştu. Halife'nin orada bırakılması ileride İngiltere'nin başına ciddi dertler açabilirdi. Büyük Harp'

Levent Şahverdi Arşivi

ten önce Berlin-Bağdat Demiryolu projesini manevi bir şekle dönüştürmek isteyen Almanya, İslâmlara sahip çıktığı intibaını vermeye çalışmamış mıydı? Şimdi ise Fransızlar "İslâm'ın şampiyonluğunu" yapmaya soyunmaktadırlar. Fas'tan Suriye'ye uzanan yörede Fransız himayesindeki İslâm'ı, Britanya İslâmı'na ortak koşmaya çalışmaktadırlar! Bu şartlar altında Montagu'nun düşüncelerinde israr etmesini anlamakta güçlük çekmektedir: "Bu zat İngiliz kabinesinin bir üyesi mi, yoksa Alemgir Şah'ın halefi midir, karar vermelidir!"([69]).

Bilindiği gibi Sevres Andlaşması, Türkler'in esaret fermanıdır. Ancak, İngiltere'deki çevreler, bu andlaşma içinde İstanbul'un, milletlerarası denetim altında da olsa, Türkler'e bırakılmasını yadırgayacaklar, hattâ kınayacaklar ve bu "tavizin"de Güney Asya Müslümanları'nın İngiliz karar verme mekanizmasını etkilemedeki "zaferinin" sonucu koparıldığına inanacaklardır. Nitekim, Avam Kamarası'nda Sir Donald Maclean, İstanbul'un Türkler'e verilmesinin karşısında "şok geçirdiklerini" haykıracaktır: Evet, Güney Asya Müslümanları Büyük Harp'te fedakârlık yapmışlardır; ama söz konusu hizmetin karşılığının bu kadarı da fazladır. Hindistan'da bir kere taviz verilmeyegörsün, bunun sonu gelmez. Kendisini "savunmaya" çalışan Başbakan, Savaş'ın tahminlerinden fazla uzadığını, bu itibarla Hindistan'daki asker gücüne fazlaca dayanmak zorunda kaldıklarını itiraf edecektir. İstanbul'un Türkler'e bırakılmasında esas etkinin Hindistan'dan kaynaklandığını da saklama yoluna gitmeyecektir: "Onlar olmasa savaşı kazanamazdık." Avam Kamarası'ndaki diğer üyeler de İngiltere'nin bu yumuşak tavrıyla "İslâmcılık heyecanının körüklenebileceğini" belirtirler. Madem Türkler İstanbul'da bırakılmıştır, bari Halife'nin cismani gücünü kısıtlayalım. Papa'nın Vatikan'da sahip olduğunun ötesinde İstanbul'daki Halife'ye imkân tanınmasın. Bu dileklere karşı çıkılmaz. Zaten, İstanbul'da esas güç, müttefik komisyonunun elinde toplanacaktır. Hükumetin teskin edici beyanları Türk yanlısı tavizlerin mimarları olarak bilinen Montagu ve Hindistan Hükumeti'nin Avam Kamarası'nda hırpalanmasına engel olmayacaktır. "Niye Türklerin cezalandırılmalarını engellediniz?" diye kınanırlar([70]). Bizce

Levent Şahverdi Arşivi

ilginç olan, bu tartışmaların mihrakında İngiltere'nin emperyal yaklaşımı konusunda metropolde beliren fikir ayrılığıdır. Öyle görünüyor ki, bir yanda Büyük Britanya'nın bir Haçlı İmparatorluğu olduğuna inananlar vardır ve bu kesim Rum'a, Ermeni'ye sahip çıkılmasını, Müslüman Türk'ün ise cezalandırılmasını talep etmektedirler. Diğer yanda ise sömürgelerindeki Müslüman tebânın varlığı dolayısıyla Britanya'nın dünyanın en büyük İslâm İmparatorluğu olduğunu düşünenlere rastlıyoruz. Bu düşünceden hareket edenler, İngiltere'nin müstemlekeci siyasetinde Güney Asya Müslümanları'nın hassasiyetlerine karşı duyarlı olunmasını, hattâ bu arada Müslüman Türkler'in de fazla ezilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar.

İngiltere'nin emperyal stratejisindeki muhalifleri ne derlerse desinler, Hindistan'daki İngiliz idarecileri Türkler'e dikte ettirilen Sevres'in onların bu kıtadaki hayatlarını hayli zorlaştıracağını biliyorlardı. Andlaşmanın Güney Asya'da bilinmesiyle Müslümanlar'ın infiali ile karşılaşacaklarını da tahmin etmekten aciz değildiler. Bu nedenle, Müslümanları yatıştırabilmek üzere her eyalette işbirliği yaptıkları Müslüman idarecileri, imamları ve kadıları çağırarak, "ellerinden gelen her türlü imkânı kullanarak dindaşlarını teskin etmelerini" istediler[71]. İdaresindeki Müslümanlar'ın — bundan sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenecek — tavrını yakinen takip eden Genel Vali 15 Mayıs'ta (1920) bir açıklama yapar. Ona göre, Sevres'in hükümleri titiz çalışmalardan ve bilhassa "Müslümanların eğilimleri belirlendikten" sonra oluşturulmuştur! Ancak, bazı maddelerine katlanmanın bütün Müslümanlar'a acı vereceği de gerçektir. Onlar açısından üzüntülüdür! Ne var ki, yakında nasıl olsa Türkiye ile ilişkiler yeniden dostluk mecrasına kavuşturulacaktır. Yeter ki, Müslümanlar sabırlı olsunlar[72].

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1) "Emir Faysal Beyanatı Münasebetiyle," **İkdam**, 16.1.1920.
2) SM, IM, VI, s. 3-4. Ayrıca bkz.: 10R, L/PS/10/851: **Turkey: Treaty of Peace 1918-1920** ve L/PS/10/852: **Proposed Revision.**
3) SM, IM, s. 27-31.
4) Aynı eser, VI, s. 4-5.
5) Aynı eser, VI, s. 9-11.
6) Aynı eser, VI, s. 32-35.
7) Aynı eser, VI, s. 36-39.
8) Aynı eser, VI, s. 7.
9) Aynı eser, VI, s. 42-43.
10) Aynı eser, VI, s. 7.
11) Aynı eser, VI, s. 53-55.
12) Aynı eser, VI, s. 70-73.

13) Bu devrede Hundularla Müslümanların ilişkileri için, bkz.: S. Ghose, **Political Ideas and Movements in India** (Bombay, 1975); Mushirul Hasan, **Nationalism and Communal Politics in India** (Delhi, 1979); aynı yazarın (der.), **Muslims and the Congress: Select Correspondence of Dr. M.A. Ansari, 1912-1935** (New Delhi, 1979). Kongre içinse, bkz.: S.R. Mehrotha, **The Emergence of the Indian National Congress** (Delhi, 1971).
14) Gandi için, bkz.: L. Fischer (çev.: M. Harmancı), **Gandi** (İstanbul, 1983).
15) **The Discovery of India** (Kalküta, 5. baskı, 1948), s. 301-303.
16) M.K. Gandhi, **Story of My Experiences With Truth** (Ahmedabad, 1976), s. 540-541.
17) G. Minault, **The Khilafat Movement** (Bombay, 1982), s. 68.
18) "Satyagara"nın Gandi için ne mânâya geldiği hakkında daha geniş bilgi için, bkz.: J.V. Bondurant, **Conquest of Violence: The Gandhian Philosophy of Conflict** (Berkeley, 1967).

Levent Şahverdi Arşivi

19) SM, IM, VI, s. 8-9.
20) Aynı eser, VI, s. 65-68.
21) Mevlânâ Şevket ve Ali Kardeşler, hatırlanacağı gibi 1915 Mayıs ından beri tutukludurlar. Hapiste olmasına rağmen Ali, Genel Vali'ye mektup (24.ıv.1919) yazarak, Hilâfet'e ilişilmemesini ve işgâl edilen Osmanlı topraklarının padişaha iade edilmesini, bu konularda Güney Asya Müslümanlarının hassasiyetinin anlayışla karşılanmasını savunmuştur: A. Iqbal, **Life...**, s. 138-141.
22) Ve de Türk davasını anlatmak üzere Urduca ve İngilizce olmak üzere broşürler hazırlanıp, dağıtılması... PMA, dosya no: 86.
23) SM, IM, VI, s. 78 vd.
24) T.Z. Tunaya ve diğerleri (der.), **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk** (İstanbul, 1983), s. 172.
25) Milli Mücadele'de "İslâm" etkeninin yeri hakkında, bkz.: Ö. Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926** (Ankara, 1978), s. 82-84); B. Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme** (Ankara, 1988), s. 101-102; C. Kutay, **Kurtuluş Savaşımızın Manevi Mimarları** (Ankara, 1973).
26) ATTB, s. 239, 4. ıı. 1920.
27) 2. ıı. 1920 tarihli nüshasından.
28) Aynı yerde.
29) PRO, FO. 406/43, no. 261/2, s. 392-393.
30) PRO, FO. 371/4158/118411, 24. vıı. 1919, ilâveleri ile birlikte.
31) **Hakimiyet-i Milliye**, 14.ıı. 1920.
32) AATB, s. 303.
33) Aynı eser, s. 258-259, 17. ıı. 1920. Diğer beyannameler için, bkz.: a.g.e., s. 319-322.
34) ATTB, s. 323-326.
35) PRO, FO. 371/5170 E 10707, 29.vıı. 1920.
36) Hindistan Hükumeti'ne bağlı istihbarat subaylarından Binbaşı Bray, Güney Asya Müslümanları'nın "kıpırdanmaları" hakkında gizli bir rapor kaleme alır. Bu rapor, 18 Ocak'ta Savaş ve Dışişleri Bakanlıklarıyla Askeri İstihbarat'a gönderilecektir: PRO, FO. 371/6549/E. 1013, P. 8769/20. Londra'ya gelen Muhammed Ali ve Hilâfetçi arkadaşlarının ardında adetâ "gölge" kesildiği verdiği teferruattan belli olan Binbaşı Bray, Güney Asya Müslümanları liderinin "Türk Davasını Hindistan'daki istiklâl kapısını açacak anahtar olarak gördüğünü" savunacaktır. M. Ali'nin konuşmalarında "milliyetçilik kokmaktadır". Bu uğurda Bolşeviklerle ve Avrupa'da kümelenmiş

Levent Şahverdi Arşivi

İttihadçılar'la işbirliği yapmaktadır. Talat Paşa bu işbirliğini örgütlemek üzere Edip Bey'i görevlendirmiştir. 6 Ağustos'ta İsviçre'de (Terriet) Talat Paşa ile de buluşmuştur, M. Ali... Bu görüşmede ayın sonuna doğru aynı yerde bütün İslâm ülkelerinden gelen temsilcilerin de katılacağı genel bir 'Milliyetçiler Kurultayı' tertip etmeyi kararlaştırmışlardır. Eski Bern Osmanlı sefiri Fuat Selim Bey, 9'unda Hilâfet Heyeti şerefine bir akşam yemeği vermiştir. Bu ziyafete Arap milliyetçiler de katılmışlardır. İstihbaratçı Binbaşı, Afganistan' daki faaliyetlere de temas etmekte, Cemâl Paşa'nın gayretlerinden uzun uzun bahsetmektedir.

37) "Asya Müslümanları Federasyonu hakkında daha geniş bilgi için, bkz.: benim, **Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926** (İstanbul, 1987), s. 61-68.

38) **PRO, FO. 371/5178,** 25. IX. 1920; FO. 371/5165 E-300, 14.I.1920; FO. 406/43, s. 204-205, 14.IV.1920.

39) SM, IM, VI, s. 117-126.

40) Aynı eser, VI, s. 140 vd.

41) **İkdam,** 20.I.1920.

42) **İkdam,** 26.I.1920.

43) SM, IM, VI, s. 148 vd. Kidvai, bu fikirlerini bir kitapta hem de İngilizce olarak toplayacaktır: **The Future of the Muslim Empire Turkey,** "Central Islamic Society" yayını, y.y., t.y.

44) SM, IM, VI, s. 129-136.

45) Aynı eser, VI. s. 159 vd.

46) Aynı eser, VI. s. 164-177. Hilâfet Heyeti'nin Avrupada'daki temasları hakkında daha geniş bilgi için, bkz.: M.N. Oureshi, **Mohamed Ali's Khilafat Delegations to Europe, February-October 1920** (Karaçi, 1980). Aynı yazarın Hilâfet Hareketi hakkında henüz yayınlanmamış bir doktora tezi de mevcuttur: **The Khilafat Movement in India, 1919-1924,** Londra Üniversitesi, 1973.

47) SM, IM, VI, s. 185-202.

48) Aynı eser, VI, s. 203-218.

49) A. Iqbal, **Life...,** s. 190-191.

50) SM, IM, VI, s. 178, 9. III. 1920.

51) A. Iqbal, **Life...,** s. 208-209.

52) Aynı eser, s. 212-213.

53) SM, IM, VI, s. 234-242.

54) Aynı eser, s. 230-233.

55) A. Iqbal, **Life...,** s. 214-216.

Levent Şahverdi Arşivi

56) M. N. Oureshi, **The Khilafat...**, s. 82.
57) S.R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. I (Ankara, 1973). s. 186.
58) Sonyel, a.g.e., s. 186-187.
59) NAMC: 353/21, 25 ıı. 1920.
60) PROF, FO. 371/4161/170729 veya FO. 406/43, s. 21.
61) DBFP, I. seri, C. IV, s. 1000 vd, belge no: 647 ve ekleri.
62) PRO, FO. 371/4161/174030 ve DBFP, I/IV. s. 1002, 29. xıı. 1919.
63) Rumbold, a.g.e. s. 193-196.
64) PRO, FO. 406/43, belge no: 190/1, s. 312-315.
65) NAMC: 353/21.
66) Sonyel, a.g.e., s. 186.
67) Aynı eser, s. 187.
68) DBFP, 1. seri, C. IV, belge no: 646, s. 992-1000.
69) Rumbold, a.g.e., s. 195.
70) NAMC: 353/21, 26 ıı. 1920.
71) SM, IM, VI, s. 18-20.
72) Aynı eser, s. 11 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ BÖLÜM

HİLÂFET HAREKETİ'NİN ZİRVESİ, 1921 - 1922

..."İslâm kıyamı, artık zihinlerde yaşayan tatlı bir hayal olmaktan çıkmış, ciddi bir hakikât halini almıştır. Asrın esir kalmış bütün milletlerin kalbinde doğurduğu nur, hürriyet ve istiklâl nuru cihânın dört köşesine yayılmış Muhammed ümmetine de esaretten felâha giden şehrâhın kapısını gösterdi. Müslümanlar bu kapıyı, din ve imân kuvvetiyle açacaklar ve Salip'in devlet ve hükumet ismiyle etraflarında çevirdiği esaret çemberini kırıp çıkacaklardır... Hindliler filvâki bugün istiklâllerini fiilen ve harben kazanmak iktidarında değillerdir. Çünkü, ellerinde silah yoktur. Fakat, bu yokluk, Hind milletinin diğer her nevi vesaitle zalimlere karşı muhassarra ve muharebe açmalarına mani olmuyor. Hindistan şehirlerinde hâdis olan kıyamlar, ateşe verilen İngiliz emlâki, yağma olunan İngiliz servet ve sermayesi, artık hergünün vekayi-i adiyesi suretinde tekerrür ediyor. Ve bilhassa iktisadi cidal günden güne tevessü etmekte ve İngiltere için pek ciddi bir şekil almaktadır. Hindistan Nazırı iptida zannetti ki, Milli Calcuta Kongresi'nin verdiği karar, geçici bir heyecandan ibarettir. Fakat, haftalar, aylar oldu! Senesi yaklaşıyor. İşte Hindli memurlar hâlâ İngiliz idaresine iştirak etmemekte, müstehlikler İngiliz meta'ı almamakta, çocuklar İngiliz mekteplerinin semtine uğramamaktadır. Calcuta ve Bombay limanlarında yarım milyar İngiliz altını tutan ticaret eşyası alıcı olmadığı için metruk, mensi duruyor..."

"İngiltere ve İslâm Müstemlekeleri," *Hakimiyet-i Milliye, 20.IV.1921.*

Levent Şahverdi Arşivi

I- İstiklâl ve Hürriyet Yolunda Pasif Direniş'ten Şiddete:

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevres Andlaşması, Güney Asya Müslümanları için tam bir hayal kırıklığı olacaktı. Andlaşmanın "cezalandırıcı" hükümleri, Hilâfet Komitesi'nin o güne kadar çırpındığı hususları çiğnemekteydi. Şimdi, herkesin zihninde "bu safhadan sonra Güney Asya Müslümanları'nın tepkisinin ne olacağı" sorusu belirmişti. İngiltere basını aynen şöyle bir kehanette bulunacaktı:

> "... Olaylar, Hilâfet Hareketi'nin kanlı bir ihtilâle dönüşeceğini gösteriyor. Tanrı bu ülkeyi böyle felaketlerden korusun. Ancak, Türk Meselesi tatminkâr bir çözüme ulaştırılmazsa, Hindistan, tarihinde hiç görmediği muazzam bir ihtilalin içinde bulacaktır kendini..."([1])

İlk protesto, *Times*'a mektup şeklinde, Londra'da Emir Ali'den geldi. Yazısında "Türkiye'ye dikte ettirilen bu barış şartları dini nefretleri kabartacak, Pan-İslâm kâbusunu yükseltecektir" diyordu([2]). Ardından "Bütün Hindistan Müslümanlar Birliği" Lloyd George'a bir telgraf çekerek, Sevres'i kınayacaklardı. Aynen Emir Ali'nin mektubunda olduğu gibi, Birlik de müracaatını ciddi bir tehditle bitiriyordu: "Dindaşlarımızın ümitsizliği ciddi sonuçlara sebep olabilir."([3]) Hilâfet Komitesi'nden Seyyid Hüseyin ise olayı sevinçle karşılıyordu. Hiç olmazsa şüpheli bekleyiş ve tahmin dönemi sona ermiş; Büyük Güçler'in Osmanlı Türkiyesi'ne karşı gerçek niyetleri ortaya dökülmüştür. Bu andlaşma, milletlerarası adaletin iflâsıdır; sadece Türkler'in değil, bütün İslâm dünyasının meşru hak, çıkar ve özlemleri hiçe sayılmıştır. Aynı şekilde Mevlâna Şevket Ali, artık Hindu kardeşleriyle birlikte "İşbirliğinden Sakınma 'yı (İng: *Non-cooperation)* örgütlemenin sırası geldiğine inanıyordu. Gandi ise barış hükümlerinin kutsallığı olmadığını, değişebileceğini savunuyordu. Gandi, *"non-cooperation"*un İngilizler'le mücâdele için yeterli bir yöntem olduğuna inanıyordu. Oysa, Mevlâna Şevket Ali'ye göre ise bu, geniş kapsamlı mücadelelerin "ilk adımı"ydı. Genel Vali'ye 90 imzalı bir dilekçe gönderilecek ve Hindistan Hükumeti'

Levent Şahverdi Arşivi

nden Londra'ya Sevres barış andlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi için teşebbüste bulunmasını; aksi takdirde kendisiyle işbirliğinden vazgeçeceklerini ikaz ediyorlardı. Lloyd George'a da bir dilekçeyle müracaat edeceklerdir. Andlaşma, bir Müslüman'ın vicdanına indirilebilecek en ağır darbedir. Böylece, Sevres'i "tereddütsüz ve şartsız" reddetmektedirler. Sevres'i madde madde ele alarak, andlaşmanın geniş ve fevkalade ustalıkla yazılmış bir tenkidini yapmaktadırlar. Tabii, bu arada bu hükümlerin Lloyd George'un geçmişteki vaadleriyle nasıl çeliştiğine de işaret etmeyi unutmamışlardır. Şimdi söz konusu gelişmeler karşısında Güney Asya Müslümanları bir seçim yapmak zorunluluğunda kalmışlardır ve Allah'ın emirlerine mi, laik sömürgeci hükumetin komutlarına mı itaat edileceği hususunda reylerinin rengi açıkça bellidir. Türk halkının bütünüyle Kuva-yı Milliye'ye katıldığını ve hiçbir zaman teslim olmayacaklarını; kendilerinin de, bütün İslâm dünyası ile birlikte, onları destekleyeceklerini bildirecekti. İngiltere'ye imparatorluk günlerinin bittiğini; artık milletlerarası münasebetlerde "halk iradesi"nin söz sahibi olacağı günlerinde ufukta olduğunu kaydediyorlardı([4]).

Bütün Hindistan Müslümanları Birliği, 7 Eylül'de Kalküta'da toplanır. Cinnah başkanlık nutkunda([5]) ayrıntılara girmek istemediğini, fakat gerek Hindistan Hükumeti'ne, gerekse Britanya Majestelerine güvenlerinin kalmadığını belirtecektir. Dünya yüzünde halkların hayal kırıklığı üzerine hayal kırıklığına uğramaları, Rusya'da Bolşevizm'i, İrlanda'da "Sinn Feinizmi" getirmişti; kimbilir Hindistan'a da belki "Hürriyet"i getirirdi. Sevres Andlaşması kınanacak, Türkler'le yapılan barışın yeniden gözden geçirilmesi istenecektir([6]). O güne kadar ise "İşbirliğinden Sakınma"ya devam kararı da alınacaktır.

Hilâfet Komitesi'nin Allahabad'da 1/2 Haziran'da aldığı bir kararla "İşbirliği'nden Sakınma" uygulanmasına geçilecekti. Şiddete yer verilmeyecek; hastaneler ve fırınlar ise çalışacaklardı. Müslümanlar günlerini ibadet ve dua ile geçireceklerdi. Muhammed Ali, halkı cesaretlendirmek üzere yaptığı konuşmada Damad Ferid'i "İngiliz ajanı" olmakla suçluyor ve Müslümanların mücadelelerinin "ahlaki" boyutu üzerinde duruyordu. Hare-

Levent Şahverdi Arşivi

kete, *"Satyagara"* ismi verilmişti. *"Gara"*, ısrar; *"Satya"*, gerçek demekti. Hz. Peygamber bu metodu Mekke'de kullanmıştı. Gandi de, Müslüman olmamasına rağmen, bu metodu benimsemişti. Ancak, Müslümanlar'ın elinde "Cihad" ve "Hicret ' olmak üzere iki mücadele yöntemi daha vardı(7). Zamanla bunlar da devreye sokulacaktı. Muhammed Ali ve arkadaşları, M. Kemal Paşa'ya verdikleri söz doğrultusunda öncelikle hiçbir Müslüman'ın Türkiye'ye savaşa gönderilmek ihtimali gözönünde tutularak İngiliz ordusuna yazılmamasını, yazıldıysa derhâl istifa etmesini ilân ettiler. Ardından genel grev — onların deyimiyle *"hartal"* — tatbik edilecekti. Öğrenciler okullarını, köylüler tırmıklarını, memurlar ofislerini bırakmışlar; nümayiş için sokaklara, Halife ve M. Kemal Paşa'ya dua için ise camilere doluşmuşlardı. Ulema halkı yönlendirmekte, bu sessiz direnişe kadınlar da katılmaktadır. İngilizler'in hangi vesileyle olursa olsun taltif ettiği Hindli Müslümanlar; nişanlarını, beratlarını ve madalyalarını otoritelere iade etmektedirler. Kamu hizmetlerinden istifalar birbirini kovalamaktadır. Öte yandan Muhammed Ali Milli Mücadele'ye maddi yardım toplama kapmanyasına girişir. Özellikle bu konuda gönüllüler seferber olur. Muhammed Ali ve gönüllüleri bu görev için özel bir kostüm de hazırlatmışlardır: Hâki bir üniforma üzerine yeşil bir cübbe, başlara da önünde ayyıldız olan Kuva-yı Milliye kalpağı... Kollarda ise yine ayyıldızlı pazubentler vardır. Onların gayretiyle Ankara ve İzmir sandıkları olmak üzere iki fon kurulur. Birincisi, askere silah ve mühimmat alımı; ikincisi ise halka ilaç, yiyecek ve giyecek yardımı içindir(8).

Gandi'nin teskin edici müdahalesine rağmen, bütün Müslümanlar pasif direniş metodlarıyla yetinecek değillerdi. Bazıları, bilhassa Ali kardeşlerin de, diğer dindaşlarıyla beraber tutuklanışlarından sonra, "cihad"da ısrar ediyorlardı. Malabar bölgesinde Moplah aşireti ayaklandı; ancak bu silahlı direniş kanlı bir şekilde o da dört ayda bastırıldı. Artık Güney Asya Müslümanları Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye geçişinden ilhâm alarak "hicret"e yöneldiler. Onlar için, Hindistan, düşman İngilizler'in elinde "dar-ül-harb 'di. Bu topraklardan gitmek caizdir. Anadolu'ya varınca mücadelelerini daha etkili sürdürebile-

Levent Şahverdi Arşivi

ceklerine inanıyorlardı. Gandi de onların Hindistan'da silahlı mücadeleye başvurmalarından çekindiği için, hicret kararlarını destekledi. Hicret'e kalkan Müslümanlar — ki bunların 30.000 kişiden az olmadığını biliyoruz — geride herşeylerini — ev, mülk ve işlerini — bırakarak Afganistan yollarına düştüler. Bir kısmı tabiat şartlarından, hastalıklardan, açlıktan yollarda kırıldı. Nihai analizde, iş bırakma ve hicret daha ziyade Müslümanlarca gerçekleştirilen fedakârlıklar olduğu için, Hindular, Hindistan'da daha etkin hale geldiler. Bazı tarihçiler, Gandi'nin Hilâfet Hareketi'ndeki konumunun kendi taraftarlarına daha avantajlı bir mevkii sağlayarak "Hindu-stan" istiklali için uğraştığını savunmaktadırlar(9). Muhacirler içinde sınıra dayanmaya muvaffak olanlar kötü bir sürprizle karşılaşacaklardır. O güne kadar Güney Asya Müslümanları'na yakınlık gösteren Afgan Emiri, İngiliz baskısına dayanamamış ve sonunda onları ülkesine almama kararı almıştı(10). Yeniden yollara düşen Müslümanlar, evlerine döndüklerinde mallarının İngiliz polisince müsadere edildiğini gördüler. Sefil, perişan oldular. Aralarından bazıları sınırı geçecek, hattâ, maceralı bir seyahatten sonra Baku'ye varacaklardır. Buradaki Osmanlı Konsolosuna Milli Mücadele'ye katılmak üzere Türkiye'ye vize istediklerini söyleyecekler, fakat İstanbul Hükumeti'nin konsolosu bu arzularını reddedecektir. Yine de onca engele rağmen Ankara'ya ulaşanlar da vardır. Bu gönüllüler, bizzat cephelere koştukları gibi, Anadolu'da İngiliz propagandasına kapılabileceklere de nasihat etmekten kendilerini alamazlar. Mesela, Salihli cephesinde aktif görev almış Abbas Han, din kardeşi Türkler'e İngilizler'in sömürgelerinde uyguladıkları birinci siyasetin "ahali arasına nifak sokmak ve tefrikadan bil-istifade o memleketi gaspetmek" olduğunu kaydeder. Gerek M. Kemal Paşa ve Kuva-yı Milliye hakkındaki propagandanın ve gerekse Anadolu'da asabiyetçilik gayreti ile aşiretleri Türkler'e karşı kışkırtmanın bu amaca hizmet edeceğini söyleyen Abbas Han, dindaşlarına İngilizler'in Hindistan'daki mezalimini anlatır:

> "... İşte biz böyle felâketzede ve kahr-dide bir millet olup hüd'akâr İngilizler'in mahkumiyeti altında

Levent Şahverdi Arşivi

inlerken makam-ı muallâ-yı hilafetin, İslâm'ın son müstakil hükümdarı olan padişahın, İslâmiyet'in son hür diyarı olan Türkiye'nin hürriyet istiklâlini gayetü'l-âmâl biliyoruz. Halbuki siz, hür ve şerefli mazinizi, muhteşem tarihinizi unutarak din ve dünyasını satan bir kaç kişinin dedikodusuna kulak verip gaddar İngilizlerin mahkumiyetine ınkıyadkâr olursanız kıyamet günü Peygamber-i zi-şânımıza ne büyük fatihlere karşı mesul olursunuz ve onların ruhlarını bizar ve muazzeb edersiniz..."([11])

Öte yandan 2 Ocak 1921'de Napgur'da toplanan Hilâfet Konferansı'nda([12]) Halife'nin Savaş öncesi statüsüne kavuşturulmasına kadar bu mücadeleye devam edileceği kararlaştırılır. Hilâfetçiler bir ay sonra Luckrow'da da biraraya gelirler. Bu toplantıda Padişah'ın M. Kemal Paşa'nın önderliğindeki Kuva-yı Milliye'yi tanıması ve destek olması için İstanbul'a müracaat edilmesi kararı alınır([13]).

M. Ali ve arkadaşlarının İngilizlerce tutuklanıp "Karaçi Mahkemesi"ne sevkinden([14]) sonra Güney Asya Müslüman cemaatının liderlik koltuğuna Ebül Kelâm Azad oturacaktır. Azad, kollarını sıvayarak ülkeyi dolaşmaya başlar. Delhi, Kalküta ve Bombay'da toplantılar yapar. Konuşmalarında asıl mücadelelerinin Hindistan'ın istiklâli olduğunu defalarca vurgular.

16 Haziran (1921)'da Londra'da münteşir *Islamic News* adlı dergi bir makale yayınlar. Bu yazıda Yunanlıların yenilgisiyle İngiltere'nin mahmisini kurtarmak üzere Türkler'le savaşa tutuşabileceği ihtimâli üzerinde durulmaktadır([15]). Londra, Türk sularına Malta'da demir atmış filoyu göndermeyi düşünmektedir. Acaba İngiltere bu tavrının ciddi sonuçları olabileceğinin şuurunda mıdır? Hele Hindistan'da, imparatorluklarının mezarını kazdıklarının farkında mıdır? Bu aşamada M. Kemal Paşa'ya çekilecek kılıç, bütün İslâm âlemine doğrultulmuş sayılacağından *Whitehall*'un kuşkusu olmamalıdır. Eğer İngiltere, iddia ettiği gibi, dünyadaki en büyük İslam imparatorluğu ise, o zaman Hıristiyan şuuruyla hareket etmemeli, Yunan Başbakanı Venizelos'un entrikalarına kurban olmamalıdır. Henüz Hindis-

Levent Şahverdi Arşivi

tan'ın "İrlandalaşmasına" vakit vardır. Ancak, geç kalınmamalıdır. Yoksa, iş işten geçmiş olacaktır. Türkiye Pan-İslâm şemsiyesi altında Afganistan'la işbirliğine yönelmiştir. Bir andlaşma imzalamıştır. Bu, Asya Milletler Cemiyeti'nin çatısını kuran bir andlaşma sayılmalıdır!

25 Haziran'da Patna'da başlayan ve iki gün süren Cemiyet-ül Ulema Konferansı'nda([16]) İslâm âleminin organik bir yapıya sahip olduğu, bir uzvunun — Türkiye kastediliyor — acıya garkolmasının, diğer ünitelerce de paylaşılmasını gerektirdiği; daha başka bir ifadeyle, İslâm dünyasının müstakil tuğlaların bir araya gelmesiyle oluşan bir duvar olduğu; tuğlaların birbirlerine destek olarak duvarı koruduğu dile getirilmiştir. Bu, son derece asil bir mücâdeleyi temsil etmektedir. Aynı konferansta Ankara Hükumeti'ne de atıf yapılacaktır. Onlara göre, Ankara Hükumeti İslâm'ın kutsal yerlerini, İstanbul'u kurtarmak üzere "kılıcını çekmiştir, cihad'a yönelmiştir." Bunun için, Ankara'yı bütün kalbimizle destekliyoruz.

8 Temmuz'da Karaçi'de buluşan Hilâfetçiler, bu konferansta da Padişah-Halife'ye sadakatlerinin ve desteklerinin süreceğini vurgularlar. Meşru isteklerinin yerine getirilmesini tekrarlarlar([17]). Bu toplantıda, ayrıca İslâm adına dövüşen Gazi M.Kemal Paşa'nın cesareti dolayısıyla kutlanması kararlaştırılır; mücadelesinde başarılı olabilmesi Allah'tan niyaz edilir. Britanya Hükumeti, dolaylı veya dolaysız, gizlice veya aleni, M. Kemal Paşa ile savaşmaktadır. Onun için hiçbir Müslüman-İngilizlerce Anadolu'da Gazi Paşa'yla karşı cepheye sürülme ihtimâli gözönünde tutularak — orduya yazılmamalıdır. Yazılmış olsa bile istifasını vermelidir. İngiltere, Yunanistan'a destek olursa, Müslümanlar isyan edecekler ve tam bağımsızlık yolunda Hindistan'daki idarecilerine karşı bayrak açacaklardır.

Allahabad,, 26 Aralık'ta bir kere daha Hilâfet Konferansı'na mekân olur. Başkan Hakim Ecmel Han, konuşmasına Ortadoğu meselelerine eğilmek suretiyle başlar. İslâm'ın geleceğinden iyimserdir. Orta Asya, Kafkasya, Mısır, İran, Afganistan ve bilhassa Türkiye'de Müslümanlar "uyanmışlardır"([18]). İleride olu-

Levent Şahverdi Arşivi

şacağını umduğu İslâm Federasyonu zincirinin bir ucu Anadolu'da iken, diğer ucu Güney Asya'ya uzanacaktır. Artık, Şark, Batı'nın ekonomik köleliğinden ve siyasi boyunduruğundan sıyrılmak üzeredir. Hilâfet davası, bu "Uyanış"ın düğüm noktasıdır. Bu davada başarılı olurlarsa, Asya'nın uyanışı kolaylıkla sağlanacaktır.M. Kemal Paşa'ya tebrik mesajlarının gönderilmesinin kararlaştırıldığı bu toplantıda "Britanya emperyalizminin imha edilip, tam bağımsızlıklarının kazanılması" teklifi ileri sürülür. Bugüne kadar Londra'nın Güney Asya Müslümanları'nın hislerine tercüman olup, Hilâfet davasını destekleyebileceği umulmuştur. Fakat, zaman ve olaylar, Hilâfet davasına esas engelin bizzat İngiliz sömürgeciliği olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu teklif, tartışmalara yol açacak; fakat, bazı üyelerin itirazına rağmen, kabul edilecektir.

30 Aralık'ta Ahmedabad'da yapılan Müslümanlar Birliği toplantısında([19]) başkan, Mevlana Hasret Mohani, 1 Ocak'ta Hindistan'da cumhuriyet idaresinin kabul edildiğini ve yeni devletin isminin de "Hindistan Birleşik Devletleri" olması tezlerinde ısrar edecektir. Gandi nin de hazır bulunduğu bu konferansta, Hindu-Müslüman işbirliğinin kendilerini bu safhaya getirdiğini ifâde eder. Amaçları bellidir: *"Swaraj"* (tam bağımsızlık)! Yalnız, buna erişilebilmesi için yöntem değişikliği gereklidir. Bundan önceki toplantılarda kabul edilen "barışçı ve meşru" yöntemler yerine "gerekli ve imkân dahilindeki" metodların misaka geçirilmesini tavsiye edecektir. Artık, şiddete başvurmadan milli davalarının başarıya ulaşması mümkün gözükmemektedir. "Sıkıyönetime karşı gerilla savaşı!" Kan dökümünden mesul olan bizler değil, Hindistan Hükumeti'dir, diyen Mohani, bu fikir değişikliğinin ilhamını M. Kemal Paşa'nın Anadolu'daki başarılarından aldıklarını da aynı nutkunda itiraf edecekti. Mohani'nin beyanatından da giderek kararlılığı billurlaşan Hilâfetçilerin acil "talepleri" — artık "rica" etmiyorlardı — Trakya ve İzmir'in Türk hakimiyetine terki; İstanbul, Çanakkale ve Marmara'dan düşman işgalinin arındırılması; Türkiye üzerindeki askeri denetimin kaldırılması şeklinde sıralanabilirdi. Ertesi gün yeniden biraraya gelinince "bağımsızlık" ilanı üzerinde tartışmalar

Levent Şahverdi Arşivi

çıkar. Hinduların Müslümanlara destek olmalarını istiyorlarsa, Gandi'nin üzerinde ısrarla durduğu "barışçı" metodların terk edilmemesi gerektiği dile getirilerek; Mohani'nin teklifi, taktik icabı olarak, geri çekilir. Bu arada ilginç olan, bazı üyelerin Hindistan'ın bağımsızlığına sahip çıkacak siyasi olgunluğa erişmediğini düşünmeleridir. Senelerce sömürge statüsünde kıvranmak, Hindistan'ı yaratıcı ve idareci yeteneklerden kısırlaştırmıştır. Bu tezle kürsüye gelen Rıza Ali, "Şu anda İngiltere bize hürriyetimizi verse, onu muhafaza bile edemeyiz. Mesela, yarın İngilizler çekilse, kim Hindistan Genelkurmay Başkanı olabilir ki?" deyince, salondan pek çok kişi, sanki ağız birliği etmişlercesine, bir isim ileri sürerler: "Enver Paşa!"

II- Afganistan Olayları ve İngiltere'nin "Böl/Yönet" Tedbirleri

Tereddütlere rağmen Hilâfet Hareketi'nin Hinduların da Müslümanlara katıldığı Asya milletlerinin istiklâl mücadelesine tahvil olarak tabii evrimini tamamladığı anlaşılmış olmalıdır. Mesele sadece Güney Asya'da özyönetim haklarının tanınması ve Türkler'le daha ehven şartlarla barış yapılması değildi. Dava, "Asya Uyanışı"ydı. Asya Müslümanları Federasyonu çerçevesinde Müslüman milletler arasında artan temaslar Londra'yı — yukarıda da belirtildiği gibi — kuşkulandırmış; Afganistan'daki son gelişmeler de korkularını teyid ve tekid etmişti([20]). Afganistan, İngilizler için, Hindistan'ın batı kapısıydı; Güney Asya'daki varlığının, güvenliğinin anahtarıydı. Bu gerçeği gayet iyi anlayan Osmanlı-Alman Genelkurmayı Büyük Harp'te Afganistan'dan Hindistan'a bir gedik açmayı düşünmemişler miydi? Mütareke'den sonra Afganistan giderek müstakilleşme çabası içine girecekti. Ne var ki, Türk-Bolşevik-Müslüman işbirliğinden korkan İngilizler, Habibullah Han'ın bu isteğini reddedeceklerdi. Tahtı devralan Emanullah Han daha atak çıkacak ve silahlı güçleriyle İngiliz kuvvetlerini Afganistan sınırı dışına itmeye çabalayacaktır. Bu arada İttihadçı lider Cemal Paşa da Kabil'dedir; yanındaki Türk zabitlerle Afgan ordusunu islah etmektedir. Bu uğraşı boyunca Anadolu'da bulunan M. Kemal Paşa ile de temastadır.

"... Kanaatimce cihan inkılâbının kilidi Hindis-

Levent Şahverdi Arşivi

tan'dadır. İngiltere'yi Hindistan'dan mahrum bırakmak İngiliz olmayan bütün milletleri memnun edecektir. İngilizler'in elinden Hindistan çıkarsa mefluç bir vaziyette kalır, artık başka milletlere muazır olamaz... Afganistan, Hindistan inkılâbı için merkez ittihaz edilmelidir. İhtilâli burada beslemelidir. Bütün dünya yüzünde bir Hindistan inkılâbı için hariçte çalışabilmeye Afganistan'dan müsait saha bulmak yoktur."([21])

M. Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın çabalarını desteklemektedir: "Bunu istikbâlde Anadolu üzerine çöken bar-i sakili tahfife yarayabileceği gibi nukuat-ı atiyeye riayet edildiği takdirde Asya-yı Vusta'da emrimize amade kuvvetli bir orduya malik olmamız hususu oldukça temin edilmiş ve dolayısıyla her icabettiği anda anavatanı gavail-i harpten siyaset için İngilizleri daha uzaklarda işgal etmek için bir vasıta elde edilmiş olur."([22]) 26 Kasım 1921'de Moskova Sefiri Ali Fuad Paşa'ya gönderdiği telgrafta M. Kemal Paşa, Cemal Paşa'yı desteklemeye devam edeceklerini, hattâ misyonunu millete anlatarak, onun Türkiye içindeki "mevkiini tahkim edeceğini" yazıyordu([23]). Bu arada, İngiliz boyunduruğunu geçici ve kısmen de olsa üzerinden atan Afganistan, önce Rusya, daha sonra da Türkiye ile dostluk andlaşmaları imzalayacaktır. Gidiş İngilizler'i kaygılandırmaya devam ediyordu([24]). Cemal Paşa'nın Afganistan'a, oradan Hindistan üzerine bir harekât için M. Kemal Paşa tarafından gönderildiğine inanıyorlardı([25]). Entelijansları kanalıyla Rus liderleriyle temas kurdular. Enver-Talat-Cemal Paşalar'ın M. Kemal Paşa ile birlikte oluşturdukları planın Orta Asya'da bir "Türk-İslam Uyanışı"nı da beraberinde getireceğini, bunun Rusya'yı da tedirgin edeceğini anlattılar. Böylece, Moskova, "Asya Müslümanları Federasyonu" projesinden çekildi. Cemal Paşa'da Tiflis'te vurduruldu([26]). Ruslar, Afganistan'ı İngilizler'le paylaşmayı daha uygun bulacaklardı!

Gerek uluslararası ve gerekse Güney Asya'daki gelişmelerin artık insiyatiflerinden kurtulduğunu fark eden Londra, karşı tedbirlerini almakta gecikmeyecekti. İngilizler'in bu amaçla,

Levent Şahverdi Arşivi

sarıldıkları ananevi "Böl ve Yönet" stratejisinin ilk aşamasında Hindularla Müslümanları birbirlerine düşürmek vardı. 14 Mayıs 1921'de Lord Reading — Hindistan Genel Valisi — Gandi ile görüşür; ona Ali kardeşlerin ateşli beyanatlarındaki "İslami" unsurların sadece İngilizleri — Hıristiyanları — değil, Müslümanlar açısından "şirk" olarak nitelendirilen "Hinduizm"i de hedef aldığını; Hilâfet Hareketi'nin bir süre sonra ictimai savaşa dönüşebileceğini söyler. Eğer bu konuya Hilâfetçiler açıklık getirmezlerse, hareketi bastırmak üzere her türlü tedbire başvurmaktan çekinmeyeceğini bildirir. Gandi, cevap olarak, Ali kardeşlerin Hindu düşmanlığı gütmediklerini, gerekirse bunu teyid eden bir teminatı Hilâfetçilerden yazılı olarak alabileceğini ifade eder. Genel Vali, Ali kardeşlerin böyle bir garantiyi verdikleri takdirde Hilâfetçi "militanların" idamlarına engel olabileceğini kaydeder. Huzurdan ayrılan Gandi, Muhammed Ali'nin imzalaması için bir metin kaleme alır. Bu metinde Muhammed Ali amaçlarının "şiddete başvurmak olmadığını" belirtmek ve bu yaklaşımları yanlış anlamalara neden olmuşsa, "özür dilemektedir."([27]) Söz konusu mektup, Muhammed Ali tarafından görülmeden Hindistan Hükumeti'nce yayınlanır. Ve tabii, Müslümanlar, Muhammed Ali ve arkadaşlarının idamdan kaçmak için İngilizler'in önünde diz çöktüklerini sanacaklardır. Gandi, "Bu mektup yayınlanmak üzere kaleme alınmamıştı" diyerek, kendini affettirmeye çalışır. Muhammed Ali şaşkın ve kızgındır. Zafer ise Lord Reading'indir. Londra onu kutlar. Oğluna yazan Genel Vali, "Muhammed Ali ile Gandi arasındaki çekişme, Hindu'larla Müslümanlar arasındaki köprüyü yıkacaktır" diyordu. Muhammed Ali ise mücadelelerinin her safhasında Gandi'ye danıştıklarını, kendisine atfedilen mektubu tekzip ettiği halde bunun İngilizler tarafından hasıraltı edildiğini, neticede yine de Londra'nın Hindistan'daki iki unsuru birbirlerine karşı oynamadan mühim bir başarı elde ettiğini itiraf edecektir. Bilindiği ve yukarıda belirtildiği gibi, her halükârda Ali kardeşler ve Hilâfetçi arkadaşları tutuklanacak ve Karaçi Hindistan siyasi tarihine Muhammed Ali'nin muhteşem polemiği olarak geçecek, bir mahkemeye sahne olacaktır.

Mektup olayı, Hilâfetçi çevrelerde Muhammed Ali'ye karşı

Levent Şahverdi Arşivi

kırgınlık yaratmış, hareketin liderlerine inancı zayıflatmıştı. Bu tesirinin de ötesinde Müslümanlar, Hinduların ve bilhassa Gandi'nin bu hareket içindeki konumunu — ve rolünü — açıkça sorgulamaya başlamışlardı. Şeyh Kidvai, Hinduların Hilâfet Meselesi'ni anlamadıklarını kaydediyordu. Hilâfet Meselesi, milletlerarası bir davaydı. İslam'ın davasıydı. Türkiye kurtulmadan, Haçlı emperyalistler İslam sömürgelerinden geri adım atmadan Güney Asya nasıl selamete kavuşabilirdi? Gandi, olayı Hindistan boyutlarına indirgeyerek, manasını kaybettiriyordu. *"Swaraj"* olmadan Hilâfet'in hedeflerine nasıl ulaşılabilirdi? Silahlı mücadele olmadan Britanya'nın ikna edilmesi mümkün müydü?([28]) Kıdvai'nin cesur çıkışı bazı Hilâfetçilerce de paylaşılmasına rağmen, mücadele metodlarında Gandi ile anlaşmazlığın çıkması, Hilâfet Hareketi'nin esas itici ve vurucu gücü Müslümanlar arasında da fikir ayrılıklarına sebep olacaktır. Ilımlılar Gandi'yi haklı bulurken, Muhammed Ali taraftarları önderlerinin hapiste olmasıyla istikametlerini kaybetmişlerdi. Zaten Mohani'nin de tutuklanmasıyla, Hilâfet Hareketi ileride Hindistan tarihinin en önemli isimlerinden biri olacak Pandit Motilal Nehru'nun eline geçecekti.

"Böl ve Yönet"in ikinci aşamasında Türkler'le Güney Asya Müslümanları arasında soğukluk yaratma gayretleri vardı. Bu amaçla, İngilizler, Kuva-yı Milliyeci'lerin "Hilâfet"e karşı oldukları mesajlarını vermeye devam ettiler. Öte yandan, Ankara'yı Hind Müslümanları'nın samimiyetinden kuşku duymalarını sağlamak üzere "Mustafa Sagir Olayı"nı düzenlediler([29]). Sagir, bir İngiliz ajanıdır. Bilindiği kadar görevi, kendisine Hilâfet Komitesi'nin bir görevlisi süsünü vererek Ankara'da Kuva-yı Milliyeciler arasına sızarak, casusluk yapmak, hattâ bazı belgelere göre M. Kemâl Paşa'yı öldürmektir. Yakalanır, İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanır, 24 Mayıs 1921'de asılır([30]). İngilizler tabii bu olayı istismar etmekte gecikmeyeceklerdir. Aslında kendi propagandaları açısından sözkonusu akıbete uğramasını arzuladıkları, hattâ planladıkları Mustafa Sagir'in idamını İngilizler Güney Asya'da Türk Milliyetçileri'nin kendilerine yardım eden Hilâfetçilere neleri reva gördüklerinin bir işareti olarak göstermek is-

Levent Şahverdi Arşivi

terler. Bunun üzerine M. Kemâl Paşa bir açıklama yapar: Sagir' in İngiliz entelijansının adamı olduğunu belgelerle ortaya koyar([31]). Ancak, bu açıklamanın Güney Asya'ya ulaşıp, ulaşmadığını bilmiyoruz.

Bildiğimiz, İngilizler'in sadece "Böl ve Yönet"le yetinmeyip, Güney Asya'da ciddi tavizler vermeye mecbur kaldıklarıdır ki, bu da onların açısından vaziyetin ne derece ciddi ve arzulanmayan gelişmelere gebe olduğunun göstergesidir. 1917/18'in soğuk kışında Hindistan Genel Valisi Lord Chelmsford'la Güney Asya'yı dolaşan Montagu, ülkenin yönetimine ilişkin tekliflerini bir raporda toplar. "Montagu-Chelmsford" ikilisinin söz konusu raporu ileride — iki ismin kısaltılıp, birleştirilmesi nedeniyle — "Montford Raporu" olarak anılacak ve bu tarihi belge Hindistan'ın anayasal gelişmesinde önemli bir çeki taşı oluşturacaktır. Genel Vali ile Hindistan Müstemleke Nazırı'nın birlikte oluşturdukları ıslahat taslağı, başkentte kabul görmesine rağmen İngilizler sömürgelerindeki gücün küçük bir bölümünü dahi olsa halka transferinde hasis davrandıkları için rafa kaldırılmıştı. Ancak, Hilâfet Hareketi'nin tetiklediği olaylar zinciri Müslümanları yatıştırabilmek üzere bu reformların ilân edilmesinin (ve tabi tatbik edilmesinin) artık zamanı geldiğini hatırlatıyordu. Böylece, 1919'da onaylanan yasa, 1921'de uygulamaya sokuldu.

Montford Reformu'na göre, Hindistan yönetiminin İngiltere'deki mekanizması değişmiyordu. Hindistan Müstemleke Nezareti yine kabinenin bir bakanlığı olarak, Westminister'a karşı sorumluydu. Değişiklik Hindistan'daydı. Gerçi Genel Vali — Viceroy — ve "divanı"nın yetkilerine dokunulmamıştı. "Viceroy" yine "hakim-i mutlak"dı ve Hind parlamentosuna değil, Londra'ya hesap vermekle yükümlüydü. Ancak, "divan" üyeleri altıya çıkarılmış, yarısının Güney Asyalılar'dan olması kararlaştırılmıştı. Altmış üyeden oluşan eski İmparatorluk Yasama Konseyi, yerine 106 kişilik bir Senato oluşturulmuştu. Eyaletlerde ise sınırlı da olsa "adem-i merkeziyet"e doğru adım atılmıştı. Eyalet yönetiminde "ikilik" hakim olmuş; adalet ve güvenlik gibi hassa sahalar valilerin yetkisinde muhafaza edilmiş; ancak sağlık, bayındırlık ve tarım konularında icra selahiyeti mahalli

Levent Şahverdi Arşivi

meclislere transfer edilmişti. Bu "transfer", özyönetime geçişin ilk adımı olarak düşünülmüştü[32]. 1921'deki olaylar gözönüne alındığında, Hilâfet Hareketi'nin güç kaybettiğini inkâr etmek mümkün değildir. Ama, bu yıl, İngilizlere de pahalıya mâlolmuştu. Bu yıl verilen tavizler tarihte Türk ve Güney Asya hürriyet ve istiklâl mücadelelerinin başarı grafiğinin başlangıç noktaları olarak hatırlanacaktır.

III- Vahdettin'in Kaçışı ve TBMM'nin Hilâfet'in "İstinâdgâhı" Oluşu:

1922, Türkler için zafer yılıydı. Anadolu'dan M. Kemal Paşa'nın Yunan ordusunu hezimete uğrattığı haberleri Güney Asya'ya ulaştıkça Müslümanlar bayram yapıyorlardı. Bütün ülke sevinç ve heyecan içerisindeydi: "M. Kemâl Paşa Hilâfet'i utançtan kurtarmıştı". 25-26 Şubat tarihleri arasında biraraya gelen Hilâfet Konferansı zaten Anadolu'ya yardım faaliyetlerinin devam edeceği yönünde karar almıştı. Ankara Fonu'na ianeler alınıyor, hattâ M. Kemal Paşa'ya danışıldıktan sonra hicret'e devam edilebileceği belirtiliyordu[33]. Gandi desteklemese dahi, şiddete başvurulmaksızın, 'İşbirliğinden Sakınma" sürdürülecekti. İngiliz malları yine boykot edilecek, nümayişler azaltılmayacaktı. Güney Asya Müslümanları Türk davasının istedikleri yöne girdiğine inanıyorlardı. İzmir'e girilmiş, Anadolu düşmandan temizlenmişti. Ancak, "Çanak Krizi" dolayısıyla Türk ve İngiliz'lerin Gelibolu'da bir kere daha karşı karşıya gelme ihtimali Güney Asya'da havayı bir anda değiştirecekti. Acaba Londra, yeniden Türkler'e silah çeker, M. Kemâl Paşa ile kapışmayı göze alabilir miydi? Bu kuşkularla Güney Asya Müslümanları, Londra'ya Türkiye'ye yönelik bir maceraya girişilmemesini, girişildiği takdirde ise asker gücü olarak Hindistan'a güvenilmemesini aktardılar[34]. Dahası, Türk milliyetçilerle sırt sırta vermek üzere gönüllü asker toplayarak, bir "Ankara Lejyonu" oluşturdular. Hilâfet Komitesi'nin reislik makamına getirilen Muhammed Cutani, Lloyd George'a çektiği bir telgrafta Trakya ve İstanbul M. Kemal Paşa'ya teslim edilmediği takdirde "Ankara Lejyonu"nun "aktifleştirileceğini" hatırlatıyordu. Buna ihtiyaç kalmayacak ve bilindiği gibi Mudanya Mütarekesi'ne barışla ula-

Levent Şahverdi Arşivi

şılacak, oradan da Lausanne'a davet vaki olacaktı.

Bu gelişmeler Londra'da Montagu'nun dışında pek sevinçle karşılanmamıştı. Hindistan Müstemleke Nazırı, hatırlanacağı üzre, o güne kadar Lloyd George'a antipatik olma pahasına Güney Asya Müslümanları'nın hassasiyetlerine sahip çıkılmasını, bakanlığının ve de imparatorluğun çıkarlarının bunu gerektirdiğini savunmuştu. Londra, M. Kemal Paşa'nın zaferleri sonucunda Ankara ile anlaşma çabası içine girdikçe, İngiliz dış politikasındaki bu yeni oluşumu şahsi başarısı olarak yorumluyordu. Bu tavrı onu İngiliz aslanının Türkler önünde sinmesinin "günah keçisi" yapacak; Lloyd George ve Curzon gibi sertlik politikası yanlısı *Whitehall*'un "şahinleri" onun ayağını hükumetten kaydıracaklardır. İngiltere zaten kenara sıkışmış bir durumda iken Hilâfet Komitesi'nin Lausanne barış görüşmesinde Türkler'in isteklerinin tanınmasına ilişkin muhtırasına Hindistan Hükumeti'nin de katıldığını imâ edercesine Genel Vali tarafından yayınlanmasını Kabineye danışmadan Montagu'nun onaylaması Dışişleri Bakanı nı çılgına çevirecektir. Curzon, bunun üzerine Hindistan Müstemleke Nazırı'na — Montagu'nun tabiriyle — oldukça "küstah, amirane ve aşağılayıcı" bir mektup yollar. 9 Mart'ta ise Lloyd George, Montagu'yu başbakanlığa çağırır ve istifasını ister. Seçim bölgesi Cambridge'e sade bir vatandaş olarak dönen sabık nazır belki de bu krizin yıpratmasıyla iki yıl sonra, 45 yaşında ölür([35]).

Hilâfet Komitesi ile M. Kemâl Paşa arasındaki sıcak ilişkiler 1922 Kasım'ında ciddi bir krize dönüşebilirdi. Anadolu'daki zaferler, Vahdettin'in kaçışını da beraberinde getirecek ve akabinde saltanatla hilâfetin birbirinden ayrılması, ilkinin lağvı ile cismani gücünden arındırılan ikinci makama da Abdülmecid Efendi'nin getirilişi, bu ilişkileri koparmak için fırsat kollayan İngilizlerce istismara sebep olacak şekilde yorumlanmaya çalışılacaktı. Oysa ki, TBMM'nde cereyan eden münakaşalara göz atıldığında Ankara'nın Güney Asya Müslümanları'nın hassasiyetini rencide edebilecek değerlendirmelere yer vermedikleri hemen görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şöyle ki, mesela Vahdettin'in bir İngiliz gemisiyle kaçışı üzerine TBMM'de İcra Vekilleri Reisi olarak söz alan Rauf Bey aynen şöyle konuşacaktır:

> "... Demek ki, Türk milletinin, İslâm'ın esasatından olan hürriyete mazhariyeti halife makamında bulunan zat için matlup değilmiş. Hürriyeti kendisi için muzır addetmiş... Senelerden beri istiklâl ve hürriyet için çalışan milletimiz, halifeyi ve istiklâlini ve istikbâlini temin için çalışan milletimiz bu gayesine vasıl olmak üzere iken bu zat tevahhuş ediyor ve maalesef efendiler hilâfeti islâmiyeyi İngiliz himâyesine terk edecek kadar azim ve vâki olmamış tarihi bir hiyanet irtikâb ediyor..."([36])

Rauf Bey'den sonra konuşan Şer'iye Vekili Vehbi Efendi de Vahdettin'in bu hareketinin İslâmiyet namına "zül ve âr" olduğunu belirtiyor. Ve makamın münhâl kaldığını işaretliyordu. İntihap edilmesi gerekir. Fetva da hazırlanmıştır. Vahdettin, buna binaen hal'edilir yerine Abdülmecid Efendi seçilir.

TBMM'nin 30 Ekim 1922 tarihli celsesinde de reis M. Kemâl Paşa, mebuslara İstanbul'dan Tevfik Paşa'nın oğlunun kendisine gönderdiği, bir telgrafı iletir. Gizli tutulmak kaydıyla Ankara'ya ulaştırılan bu mesajda "İngilizler'in konferansta — Lausanne'ı kastediyor — Anadolu ile İstanbul'un ayrı ayrı cephe arz etmesinden istifâde ile Hilâfet hâmisi sıfatını iktisab etmeye çalışacakları" hatırlatılmaktadır([37]). Açılan görüşmede ilk söz alanlardan Antalya milletvekili Rasih Efendi, Sadrazam'ın ilgili telgraflarından BMM'ni "küçümsediği" intibaını edindiğini dile getirir: Halbuki, "... bilmesi lâzımdır ki; Ankara da *Türkiye* (italikler benim) Büyük Millet Meclisi vardır. Ankara'daki TBMM yalnız Türkiye'nin değil, bütün âlem-i İslâm'ın da kendisinde halâs, kendisinde yegâne melce ve penah bulduğu bir *İslâm meclisi'dir.*"([38]) İlâve eder:

> "..Biliyorlar mı ki; TBMM ilk içtimaında Misak-ı Milli ile beraber ilân ettiği beyannamede âlem-i İslâm'a karşı islâm'ın alemdarlığını terk etmediğini ve Hilâfet'

Levent Şahverdi Arşivi

in esaretle olduğunu, esaretten tahlisine kadar mücahedesinde devam edeceğini kâinata karşı ilan ettiğini acaba bu zat okumadı mı? Bu mugalâta ile acaba bize bir şey mi hatırlatmak ve bize bir şey mi tesbit ettirmek istiyor?.."

Rasih Efendi, İstanbul'daki halifenin — Vahdettin'in — bir "cani" olduğunu açıkça ifade ediyor ve doğrusu sulh konferansına müdahale etmeye hiç de hakkı bulunmadığını haykırıyordu:

"... Evet canidir, çünkü onun namına izafe edilen ve pek yakınımızdan başlayarak tâ deniz kıyılarına, İstanbul surlarına ve İstanbul surlarından da Trakya'nın her iki kısmına yayılan ve bir çok mezâlim icra eden ordu, senelerce onun namına izafe edilerek Halife ordusu namıyla Müslümanlar'a mezâlim icra etti ve kendisi; bu propaganda düşmanlar tarafından devam ettiği müddetçe bir beyanname ile olsun 'Yunan ordusu neden Halife ordusu oluyor?' demek cesaret ve cüretini gösteremiyordu. Binaenaleyh, yapılan mezâlim ve şenaatin kısm-ı âzamı onundur... Bu son felâket senelerinde onların ihâneti, onların bu dâvadaki azim lâkaydisini görerek âlem-i İslâm'da onlara lânet etmiştir.. ve İslâmiyet'in müraisi olarak yalnız bu Meclis-i Aliyi görmüştür."

Rasih Efendi'den sonra söz alan Hüseyin Avni Bey de destekleyici bir konuşma yapar, "Âlem-i İslâm'ın kalbi buraya merbuttur. Manevi rabıta ile bizi deraguş ederek duahandırlar" der([39]). Ona göre, halifeliğe "papalık veya patriklik süsü verilemez". Zaten, TBMM "herşeyi nefsinde cemmetmiş ve o emâneti de muhafaza etmektedir."([40]) Aynı minvâlde sözler de diğer üyelerce ifâde edildikten sonra Müfid Efendi, Kuva-yı Milliyeciler olarak Ankara'da toplandıklarını ve TBMM'nin çatısı altında makam-ı hilâfet'i kurtarmaya azmettiklerini dünyaya ilân ettiklerini; ancak, karşılık olarak Vahdettin'in kendilerini asi diye lanetlediğini yaşadıklarını belirtecekti. Demek ki, Vahdettin "esir" değildi; bilâkis "milleti tefrikaya düşürmek için oyunlar" tezgâhlıyordu([41]). Onun için, Vahdettin bir "hain-i vatan"dır,

Levent Şahverdi Arşivi

yargılanması gerekir. Mehmed Şükrü Bey'e göre de bir "İngiliz fırıldağı"dır([42]).

Babıali ve Padişah'ın İngilizler'in elinde oyuncak olduğu; fakat milletin kendi kaderine hâkim olduğu ifade edildikten sonra Erzurum mebusu Nusret Efendi, halifelik meselesine yeniden temas eder. Bazı örnekler verdiği konuşmasında aslında özetle "hulefa-yı raşidin"den sonra halifeliğin 'Müslümanların başına bir belâ olduğunu" söyleyecektir([43]). Ona bakılırsa, en doğrusu bu kurumun bünyesinde, mahiyetinde "ıstılah" yapmaktır; Şer'iye Vekili'nin başkanlığı altında bir ilmi heyet vücuda getirilerek; halifeliğin Meclis'e bir şekil altında raptını sağlayacak çerçeve çizilmelidir. Görüşmelerden sonra Sinop mebusu Dr. Rıza Nur, 78 arkadaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun "münkariz" olduğuna ve yeni Türkiye Hükumeti'nin onun varisi bulunduğuna, Makam-ı Hilâfet'in esaretten kurtulacağına dair verdiği takrir gündeme gelir. Fakat, o gün yeterli çoğunluk sağlanamadığından akıbeti ileriki bir celseye bırakılır.

1 Kasım'da yeniden toplanılınca, aynı konuda ilk sözü bu sefer Ankara mebusu olarak M. Kemâl Paşa alır. Türk milletinin hakimiyetini eline aldığını belirttikten sonra dünya üzerindeki "Türk millet-i azimesi"nin yaradılıştan beri kısa tarihini özetler: "Türkler onbeş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyatına tecelligâh olmuş bir unsurdur."([44]) Daha sonra Arap dünyasına ve İslam'ın yayılışına temas eden M. Kemâl Paşa halifelik kurumunun tarihteki seyrini işleyecektir. Selçuklular zamanında hükümdarlığın yanısıra bir hilâfet makamının da mahfuz edilmesinde bir mahzur görülmediğini ifâde eder. İsteseydi, o zaman Türk hakanı "yeddi dairesine aldığı makamı ortadan kaldıramaz, o makama ait sıfat ve selâhiyetleri kendi makamında memzuç bulunduramaz mıydı?" Böylece;

> "... Makam-ı Hilâfet mahfuz olarak onun yanında hâkimiyet ve saltanat-ı milliye makamı — ki, Türkiye Büyük Millet Meclisidir — elbette yanyana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında âciz ve naciz bir makam sahibi olmaktan daha âli bir tarzda bulunur;

Levent Şahverdi Arşivi

çünkü bugünkü Türkiye Devleti'ni temsil eden TBMM' dir. Çünkü; bütün Türkiye halkı, bütün kuvvasıyla o makam-ı hilâfetin istinâdgâhı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül ediyor."([45])

"Hakimiyet-i milliye" esasına göre Türkler millet olarak saltanatı devralınca, halifelik kurumuna ne olacaktır, sorusuna M. Kemâl Paşa'nın cevabı yukarıdaki alıntıda verilmektedir. Aynı gün, öğleden sonra Rıza Nur Bey'in; Hüseyin Avni Bey'in takrirleriyle Teşkilat-ı Esasiye komisyonlarının müşterek teklifleri gündeme gelecektir. İkinci maddeye göre, halifenin Meclis'ce seçilmesi karara bağlanmaktadır. Türkiye Devleti, Makam-ı Hilâfet'in "istinadgâhı"" kabul olunmuştur([46]).

Mustafa Kemâl Paşa'nın benimsediği siyaset hatırlanacağı gibi *"hakimiyet-i milliye"* idi. Türk milletinin egemenliğini amaçlıyordu. Buna göre, yeni kurulacak devlette azınlıklara Osmanlı'da istismara sebep olan imtiyazlar kaldırılacaktı. Onlar da umumi reye uyacaklardı. Türkler Müslüman oldukları için de, hakimiyetin millete geçmesi, İslâm'a geçmesini de beraberinde getirecekti. "Milletçe katiyen müdafaası matlup ve mültezem olan hukuk, bilhassa iki noktada kesb-i nezaket eder. Birincisi, alelıtlak devlet ve milletin istiklâliyet-i tammesi. İkincisi de ecza-yı asliye-i vatanda ekseriyetin ekalliyetlere fedâ edilmemesidir."([47]) Bu arada milli bir devlette, egemenlik bir zümrenin elinden alınıyor ve millete tevdi ediliyordu. Başka bir deyişle, millet *"taç"* giyiyordu. Cumhuriyet'in hükumet şekli olarak benimsenmesi ile *"halifelik"* kurumunda da, bu değişikliğe uygun olarak, revizyon yapılması mecburiydi. İşte, bu aşamada, tabir caizse, *"Hilâfet" "demokratikleştirildi."* Öncelikle halifenin, milletin iradesi olan Büyük Millet Meclisi'nce seçilmesi kararlaştırıldı. Bunu takiben de Halife'nin TBMM'nin yani milletin iradesine uygun davranması beklendi. İşte, bu yüzden değil midir ki, *"Halifeliğin dayanağı Türkiye Devletidir", 'Halifelik TBMM'nin manevi şahsında mündemiçtir"* ibarelerine saltanatın kaldırılması konuşmalarında ve kanunlarda rastlanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Lausanne Konferansı'nın inkitaya uğramasından sonra Paris'e gelen *İsmet Paşa*, Londra menşeili *"Muslim Standard"* adlı yayın organının yazarlarını, büyükelçilikte kabul eder. Ankara'nın Milli Mücadele sırasında dünyanın dört bir tarafındaki Müslümanlar'ın ve özellikle Güney Asya Müslümanlarının, *"Hilafet Komitesi"*nin manevi desteğini şükranla karşıladığını belirtir. Muhabirlerin *"Hilâfet'in akıbetine"* ilişkin sorularını dikkatle dinleyen *İsmet Paşa* bir randevusu olduğunu ve heyeti o akşam — muhtemelen 29 Kasım 1922 — saat 10'da tekrar kabul edeceğini söyler. O akşam *Hotel Crillon*'da yeniden bir araya gelirler. Mülakatta *İsmet Paşa* not tutmaktadır. *İsmet Paşa*, geceyarısına kadar süren bu görüşmeden sonra ertesi gün yeniden *"Muslim Standard"* temsilcilerini kabul edecektir. Kısaca özetlenecek olursa, *İsmet Paşa*, Türkiye'de milletin ülke kaderine sahip çıktığını; Halifelik dolayısıyla kutsal mahalleri yönetmelerinin — Arabistan'ı kastediyor — Savaş sırasında bazı çevrelerce — İngilizleri imâ ediyor — suistimal edilerek, Türk'ün *"emperyalistlikle"* suçlandığını anlatır. İşte, bu çerçeve içinde Halifeliğin selahiyetinin yeniden Türkiye'nin hudutlarıyla sınırlandırılması Ankara'nın Müslüman milletlerin istiklâllerine karşı gösterdiği bir hassasiyet olarak, bir avantaj olarak, telâkki edilmelidir. Yine, *İsmet Paşa*, bu tavrın Türkiye'nin İslâm ülkeleriyle samimi irtibatını koparmayacağını da sözlerine ilâve eder. Halife'nin gücünün Türkiye içinde daraltılması konusuna gelince *İsmet Paşa*, bu tezi kabul etmediğini belirtir. Bilakis; Hilâfet, bundan önce saltanata, bir hanedana, dolayısıyla bir şahsa bağlıydı; onun tasarrufundaydı. Şimdi ise kurum olarak daha güçlüdür. Çünkü dayanağı, Türk milleti ve onun da temsilcisi TBMM'dir([48]).

Milli Mücadele'nin fikir adamlarından Ziya Gökalp Bey o günlerde yayınladığı ve içinde Halk Fırkası'nın umdelerinin tahlilini yaptığı *Doğru Yol* adlı kısa eserinde TBMM'nde kabul gören esasları sistemleştirmeye çalışır. Her imamın kendi cemaatini namaz esnasında birleştirmesiyle tek bir İslâm ruhu meydana getirdiğini belirten Ziya Gökalp, İslâm aleminin milletlerin biraraya gelmesinden oluştuğu ve halifenin de umumi tesanüdü

Levent Şahverdi Arşivi

husule getirdiğini savunur: "Yeryüzünde bir hilâfet makamı bulunmazsa İslâm alemi kendisini imamesiz kalmış bir tesbih gibi dağılmış perişan görür." Devamla, şöyle der:

> "... Mutlaka, İslâm ümmetinin başında, halife namı verilen şahsi bir timsalin bulunması lâzımdır. Fakat, bu yüksek makamı hangi Müslüman millet kendi içinden bir şahsiyet seçerek vücuda getirebilir? Dinen, halifenin gayri-müslim hiçbir devlete tâbi olmaması şart olduğundan, halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir istiklâle malik olan mücahid bir İslam milleti olması lâzımdır. Bir çok asırlardan beri bu şartları haiz olan millet, Türkiye olduğu gibi, bugün de, bu şartları haiz olan millet, yalnız yeni Türkiye'dir. Buna binaen, Türkiye Büyük Millet Meclisi, bizzat, halife hazretlerini intihab ederek, kendisini bu muazzez ve muhterem makama istinadgâh yapmıştır."([49])

Kürkçüoğlu, Lausanne öncesi saltanatın kaldırılışı, fakat hilâfetin korunuşunu aynen şöyle yorumlamaktadır:

> "... Mustafa Kemâl, saltanatı kaldırarak Batı ya anlamlı bir jestte bulunmak istemiş de olabilir. Gerçi, İslâm etkeni yönünden daha fazla önem taşıyan Halifelik makamını korumuştur. En azından, Konferans sonuçlanıncaya kadar, İslâm etkenine içeride ve dışarıda ihtiyaç devam etmektedir... İslâm etkeninin, Batı'nın Türkler'e karşı tutumunu olumsuz yönde etkilediği düşünüldüğünde, Mustafa Kemâl'in saltanatı kaldırmasının, Batı'nın bu konudaki endişelerini hafifletmek amacını da güdebileceği aykırı görünmemektedir. İngiltere, İslâm dünyasından bütün bağlarını koparmış bir Türkiye'yle anlaşmayı daha çok isteyebilirdi. Saltanatın kaldırılması bu yönde verilmiş bir işaret olabilirdi. Ancak, daha bu aşamada, Türkiye, Halifeliği de kaldırarak İslâm dünyasıyla bütün bağlarını koparamazdı. Nitekim, Lozan Konferansı'nda azınlıklar konusu tartışılırken, İngiltere — Kürtleri azınlık durumuna sokmak

Levent Şahverdi Arşivi

için — Müslümanlar arasında bir ayırım yapmak istediğinde, Türkiye, Müslümanlar arasında bir fark gözetilemeyeceğini savunabilmiştir."([50])

TBMM'nin hilâfet konusunda aldığı kararları takiben M. Kemâl Paşa, 9 Kasım'da Hilâfet Komitesi reisi Cutani'ye bir telgraf çeker. Türk zaferinin zulme uğramış milletlerin akıbetleri üzerinde de olumlu tesirler yaratacağını kaydeden M. Kemâl Paşa, yazısında şöyle der:

"... Hindistan davasının da pek uzak olmayan bir zamanda muvaffakiyet-i kâmile ile tetevvüç edeceğinden tamamen ümit var bulunuyoruz. Ve bunun için dua ediyoruz. Tarafımızdan ihraz olunan zaferde Hindistan için de mühim bir hisse-i şeref vardır. Bilhassa himmet-i alileriyle terrin buyurulan muavenet-i maddiye ve iane paraları Türkiye davasının tahakkuku yolunda pek ziyade işimize yaramıştır. Bundan sonra dahi devam edecek müzaherat-ı maneviyeniz suret-i nihaiyede akdı olan sulhumuzun tesriine ve âmâl-i milliyemizin tamamen istihsaline yardım edecektir..."([51])

IV- Hind Müslümanları'nın M. Kemâl Paşa'yı "Mücâhid-i İslâm" Seçişleri:

Öte yandan Güney Asya Müslümanları adına Cutani basına açıklama yaparak TBMM neye karar vermişse, bunun kendilerince makbul olduğunu vurgulayacak; bu görüşünü de bir telgrafla M. Kemâl Paşa'ya teyid edecektir([52]). Zaten, Bütün Hindistan Müslümanları Birliği 24 Eylül'deki toplantısında M. Kemâl Paşa'yı kutlamış, Ankara'ya desteğin devam etmesi kararı almıştır([52]). Aynı duygular Hilâfet Konferansı'na 27 Aralık'ta mekan olan Gaya'da da hakimdir([54]).

Başkanlık koltuğuna Dr. Ensari oturmuştur. Açış konuşmasında Hilâfet Hareketi'nin İslâm'ı dünya siyasetinde hatırı sayılır bir güç haline getirdiğini belirtir. M. Kemâl'in gücü de aynı çerçeve içinde artmaktadır. Bu girişten sonra Ortadoğu meselelerini ele alan Dr. Ensari, Türkler'e Lausanne Konferansı'

Levent Şahverdi Arşivi

ndan fazla bir şey beklememelerini de öğütleyecektir. Vahdettin'e de konuşmasında temas eden Dr. Ensari, sabık padişahın bencilliğinin ülkesinin ve dininin çıkarlarını unutturduğunu kaydedecektir. Nazırlarına Sevres'i imzalamaları için baskı yapmıştır. Eğer Kuva-yı Milliyeciler olmasa idi, bugün Anadolu'da ne Türkiye, ne de İslâm tutunabilirdi. Türk Milliyetçiliğinin onu tahtından uzaklaştırmak gibi niyetleri yoktu. Ama, Vahdettin, Lausanne'a ikinci bir heyet göndermeyi planlayarak Milliyetçiler'in tezlerini zayıflatmak istemişti. Bu çerçeve içinde düşünüldüğünde hal'e müstâhaktı. Başına gelenlerden kendisi sorumludur. İngilizler, M. Kemâl'i Müslümanların, Hilâfetçiler'in gözünden düşürebilmek için aşırı propaganda yapmış; Vahdettin'i sıkıştırarak, Gazi'nin katli için fetva bile çıkartmamışlar mıydı? Fakat, Hilâfetçiler, bu manevralara kanmamışlardı. Evet, Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesinden bir süre sonra Türkler, anayasalarında Sultanlık'la Hilâfet Kurumlarını birbirinden ayırmışlardı. Bunu fırsat bilen propagandacılar, Kemalistler'i karalamak için sansasyonel yalanlar uydurmuşlardı. Ancak, M. Kemâl Türkiyesi dinine bağlıdır. Kurulan meşruti halifelik şeriata uygundur. Curzon'un Hilâfetçilerle M. Kemâl'in arasını açma çabalarına karşı çıkılmalıdır. Dr. Ensari konuşmasının geri kalan kısmında Hindu-Müslüman birliğine dikkat çekecek ve emellerinin türdeş ve birleşik bir Hind milleti yaratmak olduğunu kaydedecektir. Konuşmasının sonunda bir Pan-Asya hareketinin de oluşmasını ister. Ancak, Asya milletlerinin biraraya gelmesi onları Avrupa boyunduruğundan kurtarabilirdi.

Hilâfet Konferansı'nda alınan kararlardan biri Ankara'nın hilâfetle ilgili tutumunu destekleyici mahiyetteydi. Halife'nin seçimle gelmesi İslâm'a daha uygun bulunmuştu. İkinci bir karar, M. Kemâl Paşa'ya "Seyf-ül İslâm" (İslâm'ın Kılıcı) ve *"Mücahid-i Hilâfet"* (Hilâfet'in Savaşçısı) ünvanlarının verilmesiyle ilgiliydi([55]). M. Kemâl Paşa sadece İslâm'a değil, bütün Asya'ya zaferleriyle gurur vermişti. Bir konuşmacı İslam'a sahip çıkmanın sadece M. Kemâl Paşa'nın değil, bütün Müslümanlar'ın görevi olduğunu vurgulamış ve Güney Asya'daki dindaşlarının Türkler'e karşı savaşmakla "kullanıldıklarını" ve böylece aslında

Levent Şahverdi Arşivi

İslâm'a ihanet ettiklerini itiraf etmişti. Eğer Lausanne Konferansı'nın inkıtaya uğramasından hareketle İngilizler yeni bir dolap çevirmeye kalkarlarsa, buna Güney Asya Müslümanları artık silahla karşı çıkmak zorundaydılar.

Aynı tarihlerde yine Gaya'da toplanan "Cemiyet-i Ulemayı Hind", Türkiye'deki gelişmeleri biraz farklı değerlendirecekti. Onlara göre halife tayinle de, seçimle de gelebilirdi; hatta makamından alaşağı bile edilebilirdi. Halifelik bir hanedanın — bu hanedan Osmanlı dahi olsa — tekelinde de değildi. Ancak, hilâfet saltanat'tan ayrılamazdı, cismani gücünden arındırılamazdı. Buna rağmen M. Kemâl Paşa, İslâm'ı kurtardığı için kutlanmalıydı. Cemiyet, bir yandan M. Kemâl Paşa'yı Hilâfet Kurumunu reforme eden bir "müçtehid" olarak görüyor; öte yandan da Hilâfet'in dünyevi gücünün mümkün olan bir şekilde korunmasının gerekliliğine inanıyordu. Eğer bu gücü TBMM sağlayacaksa, zaten onlara göre mesele kalmıyordu.

Kongre Partisi'ne gelince, Hindular'ın gelişmelere farklı bir açıdan yaklaştıkları anlaşılacaktır. Asya'nın büyük değişimlerin eşiğinde olduğuna inanıyorlardı. M. Kemâl Paşa'nın zaferleri Asya'nın esaret zincirlerini kırmıştır. Hilâfet Hareketi'nin Türk davasının adil ve kalıcı bir çözüme ulaşabilmesi için koyduğu hedeflere Lausanne'da varılacaktır. İslamcılık, Asya milletlerinin istiklâli ve ilerideki federasyonu için reddedilemeyecek bir rol oynamıştır. Ancak, şimdi Hindularla Müslümanlar kendilerini Hindistan'daki milli emellerine teksif etmelidirler([56]).

Demek ki, Türkiye'deki gelişmeler Güney Asya Müslümanları'nın "içe dönmelerine" yol açacaktır. Türkiye kurtulduğuna göre, Hilâfet Hareketi ağırlığını İngilizler'den bu defa Hindistan'ın hürriyeti istikametinde koymalıdır. Hareket için bu hedeften sapmak değil, bilakis tabii evriminin gereğidir. Halen tutuklu bulunan Muhammed Ali, başta kendisi olmak üzere bütün Müslümanlar, Güney Asya'nın selameti için eski kırgınlıkları bir kenara bırakarak, bir kere daha Hindularla ortak hedeflerine yürümede birleşmeleri gereğine inanıyordu. 1923 Eylül'ünde serbest bırakılacak olan Muhammed Ali, Hindistan'da unsurlar

Levent Şahverdi Arşivi

arası barışın oluşması temennisine uygun bir jestle Kongre Partisi başkanlığına getirilecek, Gandi ile karşılıklı ev ziyaretlerine başlayacaklardır. Ancak, bunlar münferit iyiniyet gösterileri olarak kalacaktır. Çünkü, 1922 yılı boyunca, öncelikle Nehru Kongre'de hükümetle işbirliği yaparak, mahalli seçimlere iştirak ederek Hindistan'ın özyönetimine daha kolay ulaşılabileceğini savunmuş ve etrafına oldukça taraftar toplamıştı([57]). Bu arada sistemli İngiliz propagandası etkili olmuş ve Hindular Hilâfet Hareketi'nde İslâm davası için kullanıldıklarını sanmaya başlamışlardı. Bağnaz Hindulara göre Hilâfet Hareketi'ne iştirak eden arkadaşları, belki de fark etmeden, "Müslümanlaşmışlardı." Dolayısıyla kendilerini İslâm'dan arındırmalı, "ruhlarını tekrar saf Hinduizme dönüştürmeliydiler." Şuddi hareketinin Müslümanlara karşı düşmanlığı da beraberinde getireceği belliydi. Nitekim, Müslüman tehlikesine karşı Hinduların pasifliklerinden, tevekkül hallerinden kurtulup; kaba güçle karşı koymalarını yayan yeni ve saldırgan bir hareket doğdu: *"Sangathan"*. Bu harekete girenler silah talimi ve dövüş sporları yapıyorlar; öğrendiklerini de bazen Müslümanlar üzerinde uygulamaktan kaçınmıyorlardı. *Sangathan*'da doruğuna erişen Hindu Uyanışı, Hindistan'da tarih boyunca Müslümanlığı seçen ecdatlarının intikamını almaya azmetmişti. Görünen, bu iki milletin, liderlerinin, özellikle Müslüman önderlerin iyiniyetine rağmen, Hindistan'ın geleceği için bile birlikte çalışmalarının fevkalade güçleştiğiydi.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1) **Daily Telegraph**, 26. III. 1920.
2) SM, IM, VII, s. 7.
3) Aynı eser, VII, s. 8.
4) Aynı eser, VII, s. 9-50. "İşten Sakınma" eylemi hakkında daha geniş bilgi için, bkz. B.M. Taunk, **Non-Cooperation Movement in Indian Politics 1919-1924: A Historical Study** (Delhi, 1978).
5) SM, IM, VII, s. 53-56.
6) PMA, dosya no: 145.
7) SM, IM, VII, s. 52.
8) İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgeleri bize sadece 1920'de 18.000 sterlin gönderildiğini ve yardımın muntazaman sürdürüldüğünü söylemektedirler. PRO, FO 371/5166 E 4278, 10. IV. 1920.

   T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi belgelerine göre ise 1921'den sonraki yardımların meblağları aşağıdaki çizelgedeki gibidir:

İngiliz Lirası	Türk Lirası	Tarihi
26.000	144.400	26 Aralık 1921
6.000	36.300	6 Şubat 1922
4.000	25.320	18 Şubat 1922
5.000	32.300	20 Şubat 1922
10.000	64.600	22 Şubat 1922
5.000	32.300	2 Mart 1922
20.000	131.500	28 Mart 1922
5.000	33.150	18 Nisan 1922
5.000	32.100	2 Mayıs 1922
4.000	26.800	31 Mayıs 1922
6.000	42.120	26 Haziran 1922
5.000	35.500	5 Temmuz 1922

Levent Şahverdi Arşivi

400	2.904	7 Temmuz 1922
5.000	35.900	12 Ağustos 1922
106.400	675.494	

Kaynak: T.C. Gn. Kur., **Türk İstiklâl Harbi: C. VII: İdari Faaliyetler** (Ankara, 1975), s. 175.

Cumhurbaşkanlığı, Atatürk Arşivi'nde gördüğümüz belgelerde de 1924 yılında Güney Asya Müslümanlarının Türk savaşzedelerine 6979 İngiliz lirası gönderdikleri de kayıtlıdır: Dolap No: 3, Kutu No: 22-2, Dosya No: 56-1, Fihrist No: 3/12.

Bu meblağları toplamak için Hilâfetçilerin verdiği Müslümanlar Birliği makbuzlarının üzerinde M. Kemal ve Enver Paşalar'la, Muhammed Ali'nin resmi, Osmanlı arması bulunmakta; İngilizce, Arapça ve Urduca olarak da "İslâm Kardeşliğinin Sağlamlaşması İçin İhlâs ile sizin bu hizmetinize şükranlarımızla" ve "bu hizmetinize karşılık Allah'tan on katını bulunuz" gibi ibarelere de rastlanmaktadır.

9) Bir İngiliz yazarı da, sanki bu görüşü doğrularcasına, Gandi'nin aslında o günlerde İngilizler'in en yakın müttefiği olduğunu belirtir: "Tansiyonun doruğuna vardığı o elektrikli dönemde Gandi'nin tesiri, Hindistan'ı mümkün olduğu kadar barış içinde tutmuştur." Yoksa, Hilâfet Hareketi silahlı mücadeleye dönüşebilir ve İngilizler büyük bir toplu başkaldırı ile karşı karşıya kalabilirdi. Spear, a.g.e., s. 363.

10) A. Igbal, **Life...**, s. 240-241.
11) **Hakimiyet-i Milliye**, 23. IV. 1920.
12) SM, IM, VII, s. 81 vd.
13) Sadıq, a.g.e., s. 64.
14) Tarihi Karaçi Mahkemesi ve M. Ali'nin "muhteşem" savunması hakkında daha geniş bilgi için, bkz.: R.V. Tahadani (der.), **The Historical State Trial of the Ali Brothers and Five Others** (Karaçi, 1921).
15) PRO, FO. 371/6529'da.
16) SM, IM, VII, s. 84-94.
17) Aynı eser, s. 111-113.
18) Aynı eser, s. 123-129.
19) Aynı eser, s. 129-136.

Levent Şahverdi Arşivi

20) Afganistan'daki gelişmeler için, geniş bilgi: M. Saray, **Afganistan ve Türkler** (İstanbul, 1987); Y.H. Bayur, **Hindistan Tarihi** C. III (Ankara 1987).
21) Zikredilen yer: Saray, a.g.e., s. 110-111.
22) **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. I: 1919-1923: Atatürk Dönemine Ait Yüz Belge** (Ankara, 1981), s. 218, belge no: 36, 21. XII. 1920.
23) Zikredilen yer: Saray, a.g.e., s. 113.
24) Sonyel, a.g.e., C. 11 (Ankara, 1987), s. 58-59, 230-231. M. Kemâl Paşa da İngilizleri telâşlandıracak beyanatlar vermekten kaçınmıyor, Cemâl Paşa'nın misyonunu destekler görünüyordu. Bu durumun İngilizlerce "algılanması" hakkında, bkz: PRO, FO. 406/46 belge no: 29, s. 40-41, 23. IV. 1921 ve FO. 406/4, belge no: 8 (ekleri), s. 14, 11. VII. 1921.
25) DBFB, 1. seri, C. XVII, belge no: 4, 6. I. 1921, s. 3.
26) İngiliz-Rus-Ermeni komplosu hakkında, bkz.: benim, **Ermeni Meselesi 1914** (İstanbul, 1986) s. 299-300 ve Fehmi Nuza, "Cemal Paşa'yı Kimler Öldürttü?" **Türk Kültürü**, XXI/243 (Temmuz 1983), s. 454-464. İngiliz-Afgan Andlaşması'ndan sonra isyana kalkan Veziriler ile ilgili olarak, bkz. Ek no: 1.
27) Bu konudaki diğer ayrıntılar için, bkz.: A. Iqbal, **Life...**, s. 264-271.
28) Aynı eser, s. 290-291.
29) M. Sagir Olayı için, bkz.: M. Serdoğlu, **Mustafa Sagir** İstanbul, 1963).
30) E. Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri** (Ankara, 1975), s. 98-103.
31) PRO, FO. 371/6473 E, 28. VII. 1921.
32) Spear, **Modern India**, s. 351-353 ve aynı yazarın **The Oxford History of Modern India 1740-1975** (Delhi, 2. baskı, 1983), s. 342-345. Ayrıca, Bayur, a.g.e., C. III, s. 521-527.
33) Sadıq, a.g.e., s. 109-110.
34) M.N. Oureshi, **The Khilafat...**, s. 113.
35) M.L. Dockrill/J.D. Goold, **Peace Without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-1923** (Londra, 1981), s. 226 ve benim "The Lausanne Conference, 1919-23: Themes and Sources in the Archives of Great Britain," **Pakistan Journal of Social Sciences**. C. VII/1 ve 2 (1982), s. 13.
36) TBMMZC, Devre I/İçtihat Senesi 3, C. XXIV (Ankara, 1960), s. 63.
37) Aynı yerde, s. 269.

Levent Şahverdi Arşivi

38) Aynı yerde, s. 271, italikler benim.
39) Aynı yerde, s. 274.
40) Aynı yerde, s. 275.
41) Aynı yerde, s. 284.
42) Aynı yerde, s. 285.
43) Aynı yerde, s. 289.
44) Aynı yerde, s. 306.
45) Aynı yerde, s. 309.
46) Aynı yerde, s. 315.
47) Zikredilen yer: benim, **Ermeni Meselesi**, s. 222.
48) Makale 30. xı. 1922'de yayınlanır. Metni için, bkz.: B.N' Şimşir (der.), **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, C. 1: 1922-1924 (Ankara, 1981), belge no: 59, s. 156-162.
49) Z. Gökalp (haz: M. Cumbur), **Yeni Hayat/Doğru Yol** (Ankara, 1976), s. 65-66. Ayrıca Gökalp'ın aynı konuyu işleyen "İslâm İttihadı" adlı şiirine de bakınız: s. 27.
50) Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 260.
51) ATTB, s. 479-480.
52) M.N. Oureshi, **The Khilafat...**, 167.
53) PMA, dosya no: 162.
54) SM, IM, VII, s. 183-187. Dr. Ensari'nin Lausanne hakkındaki kanaatini teyiden, bkz.: Ek no. 2.
55) Sadece Güney Asya'da değil, bütün İslam ülkelerinde M. Kemâl Paşa'nın prestiji yükselmişti. Ortadoğu'yu gezen bir Amerikalı gazeteci, Muhammed'in vefatından beri İslâm aleminin kendini bir türlü tefrikadan kurtaramadığını yazıyor; fakat Anadolu'da Türkleri bir kere daha aynı bayrak altında toparlamayı başaran M. Kemâl Paşa'nın belki de ileride bütün Müslümanları aynı çatı altında biraraya getirebileceğini savunuyordu: Elizabeth Harris, "How M. Kemâl Formed His Army," **Current History**, C. XVII/2, (Ekim 1922). s. 295-299. Kudüs menşeli gazeteler siyonistlere karşı vatan mücadelesi yapan Filistinlilerin "Yaşasın M. Kemâl Paşa, bizi de kurtar!" sloganlarıyla nümayiş yaptıklarını yazıyorlardı. M. Kemâl'in şöhreti Magrip'teki İslâm alemine de uzanmıştı. Atlantik'e açılan Fas ta bile bir Fransız generali — Lyautey — bu ülke halkının da Hind Müslümanları gibi Türk milliyetçilik hareketine sempati duyduklarını belirtiyordu. Fuat Pekin, "Atatürk ve Lyautey", **Belleten**, C. XX/80 (Ekim 1956), s. 637-638. Güney Asya Müslümanları ve Atatürk hakkında bkz. Ek no: 3.
56) Sadıq, a.g.e., s. 109-117.
57) A. Igbal, **Life...**, 2. bölüm.

Levent Şahverdi Arşivi

EK NO: 1

Tarihi belli olmamakla birlikte *Eman-ı Efgan* gazetesi, İngilizler Afgan Andlaşması'ndan sonra ayaklanan Veziriler hakkında aşağıdaki makaleyi yayınlar. Muhtevasının Güney Asya'da *Zemindar* tarafından yorumlanıp, Türk istihbaratı kanalıyla M. Kemâl Paşa'ya ulaştırılmış olması aynen aktarmamızın yararına işaret etmektedir:

Bedeviyet-i Medeniyet-i Avrupa
(İngilizler'le Veziriler'in Hallerini Mukayese Suretiyle)

Avrupa bütün dünyayı harap etti. Hüda Avrupa'yı bundan daha fazla harap etsin!

Senelerden beri Avrupalılar Avrupa'nın medar-ı tehzib ve medeniyet ve mekteb-i tâlim-i secaya-yı âdemiyet olduğunu iddia ediyorlar ve kendilerini hayırhahı nev'i beşer ve dahi her gune şer ve zarar, sulh ve müsalemet taraftarı, asayiş ve emniyet-i âmme talebkârı, hami-i mazluman, destgir-i zaifan addediyorlar. Avrupalılar diyorlar ki, biz âlemi nur-u medeniyet ve ziya-ı ilim ve marifetle tenvire çalışıyoruz; vahşet, fitne ve fesad'ın ismini, bedeviyet ve zulüm ve istibdadın resmini safha-yı dünyadan kaldırmak istiyoruz.

Esaret tuzağının yem'i olan bu gibi mugayir-i hakikat tatlı ve sayyadane sözleri ve ensef ve afâki bel' için vesile ittihaz olunan sıdk ve samimiyeten âri bu gibi rengin ve iblisane şayiaları Avrupalılar çok söylerler ve Avrupayı masdar'ı hasenat ve kendilerini bütün mehasin-i ahlâkın cami ve sahibi olarak kabul ederler.

Yazık ki, biz Asyalılar ve bilhassa Müslümanlar safdilliğimizden, hiyle ve hud'adan başka bir şeyleri olmayan bu adam alda-

Levent Şahverdi Arşivi

tıcıların yalan ve dolanlarını ve bu tilki renk ve sıfatlı adamların muzahrefat ve masnu'atını hakikat telakki ederek ve Avrupa'nın süslü ve yaldızlı zevahir ve maddiyatı basiret gözlerimizi kamaştırarak Avrupalıları taklide kalkıştık. Bu âkide'yi fasideden hala kurtulamadık ve insaniyet namını bednam eden bu hukuk'u beşeriyet gâsıplarının medeniyetine iktifayı hala terk etmedik.

Bu nasıl medeniyettir ki, nev'i beşer beyninde onun hüsnü amiziş ve itilaf gibi delalil ve alâmatından (bir ferin bigayri hak-kı hukukuna tecavüzü kabul etmez ve mümkün ve kabul olan muaveneti diğerinin hal'i ızdırab ve muzayakasında ondan deriğ etmez) Avrupa'da hiç eser görülmez ve Avrupalılar beyninde de asla nazar'ı dikkate alınmaz.

Bu nasıl nev'i beşer hayır'hahlığı sulh ve müsalemet taraftarlığıdır ki, Avrupa'nın mebdi'i medeniyet olmak üzere kabul ettiği tarihten bu güne kadar geçen kurun ve â'sarın hadisat ve ahval'i müellime-i tarihiyesini piş'i nazara alırsak vahşiyane ve sefâkane bir silsile-yi tecavüzat ve tâdiyattan hâli kalmış hiçbir zaman bulunamaz.

Bu nasıl mazlumları himaye, zayıflara muavenet ve biçarelere yardımdır ki, (Alman siyasi meşhuru Bismark'ın kavlince) İngiltere kıtaları bu kış mevsiminde Veziristan'ı bel'etmek ve ehalisini katl eylemek hırs ve tamâh'ile oraya asker sevk ve hücum ediyorlar ve top ve tüfekle ikâ' ettikleri hunzirliklere — ki Veziriler bunlara ehemmiyet vermezler — ilâveten her gün iki defa yirmi tayyareli bir filo sevkederek kış münasebetiyle melce' ve istinadları olmayan Mes'udi ve Veziri'lerin köy ve kasabaları ahalisi, mevaşisi üzerine bomba atıyorlar. Namus ve şeref'i milli ve Hüriye'i fıtriyelerini muhafazadan başka bir emelleri olmayan bu biçareler üzerine yövmi atılan bomba 10-12 harvar miktarındadır. Bu bombalarla kalelerini, kabristanlarını hak ile yeksân ediyorlar.

Gençlerinin, ihtiyarlarının, kadınlarının, çocuklarının ve mal ve mevâşilerinin kanlar ile dağları ve beyâbanları lâlezara döndürüyorlar.

Din sahibi olan kari'lerimizin sözlerimizi tasdik etmeleri ve bu gibi cinayet mürtekiblerine karşı kullandığımız dürüst lisandan dolayı bizleri mâzur görmeleri ve aynı zamanda bu biperve hunrizlerin fezayıh'ı â'mallerinden biraz mütenebbih ve

Levent Şahverdi Arşivi

Veziri'lerin hal-i pürmelâlinden müteessir olmaları için İngiltere' de münteşir *(Daily Herald)* gazetesinin beyanatı atiyesi nazarı dikkat ve insaf ile mülahaza edilmelidir.

Ceride-i mezkure 21 kânun-u evvel tarihli nushasında İngilizlerin Veziristan'a olan tecavüzatını ve Veziri ve Mes'udilerin hal'i esef iştimalini mevzuu bahis ederek ve bunların halleri ile Almanların İngiltere'ye mukayese eyleyerek bervechi âti neşriyat'ı hakguyane ve munsefanede bulunuyor:

Hatırınıza getiriniz! (İngilizlere hitaben) beş sene evvelki vekayi'i hatırınıza getiriniz! Almanların zeplinler ve tayyarelerle Londra'yı ve İngiltere'nin bilâd-ı şarkiyesini bomba ateşine tuttukları gündüz ve geceleri hatırınıza getiriniz!

Bombaların her noktada tahribat ikâ' ettikleri ve her tarafta mahşerden numune nümâ telaş ve heyecan vücuda getirdiği bir çok kadın ve çocukları ifna ettiği ve bir çok elleri ve ayakları götürdüğü zamanı hatırınıza getiriniz ve bu harekât'ı vahşiyane ve zalimanesinden dolayı Almanları vahşi, bi insaniyet, bi tehzib diye âleme ilan ettiğiniz zamanı hatırınıza getiriniz.

Geçirdiğiniz bu günleri bu suretle yâd ve tehattur ettikten sonra şimdi de Efganistan serhadindeki ahvale atfı nazar'ı dikkat ediniz ki, İngilizler, oralara muhacemat'ı havaiyede bulunuyorlar ve muvaffak oluyorlar. Veziri'lerin serinlik, zemin katları ve diğer melce' ve me'vaları yoktur ki, kendilerini bombaların sadematından muhafaza etsinler. Biçare Veziriler muktedir değildirler ki, bu tecavüzattan duçar'ı havf ve heras olan çocuklarını; ailelerini bombaların isabetinden muhafaza edecek gizli bir yere götürsünler!

Veziriler İngiliz cihazat-ı havaiyesine karşı kendilerini müdafaa edecek ve kendilerini onların zararından vikaye eyleyecek tayyare toplarına ve tayyarelere mâlik değildirler. Veziriler de (...) yoktur ki kendilerini tayyarelerin geleceğinden daha evvel haberdar etsinler.

Muhacimler nâgihani yetişiyorlar ve pek aşağılara inerek köylerin üzerinde pervaz ediyorlar ve kadına ve erkeğe bakmaksızın biçare Vezirilerin katline ikdam ve devam ediyorlar. Eğer bu köyler (Narkok) kasabaları ve eğer muhacimler Alman olsa idi bütün ceride ve risalelerimiz bütün dünyayı nasıl ayağa kaldı-

Levent Şahverdi Arşivi

rırlar ve kanun'u ilâhi ve nizamat-ı medeniyeye muhalif olan bu harekâttan dolayı ne kadar nefret yağdırırlardı.

Lâkin bu köyler, Efgan köyleridir ve muhacimler de İngilizlerdir. Binaenaleyh gazeteler ağızlarını mühürlemişlerdir. İçlerinde bir şey yazanlarda bu harekât'ı askeriyenin muvaffakiyetle neticelendiğine ve muvaffakiyetle neticeleneceğine izhar'ı ümid etmekten başka bir şey yazmamışlardır.

Ne kadar garip ve acibdir ki bütün âlemi müdahene ve âvamfiribliği İngilizlerin seciye ve tabiatı fıtriyesi olmak üzere biliyor ve kabul ediyorlar. Gerçi biz bütün İngilizler böyle değiliz. Nefret'i İngiliz olan bu ayıb içimizde yalnız olan bu zan ve kanaatın sebebi hey'eti hükümetimizdir. Bu sebebdendir ki (Amele cemiyeti) tabaka'i hükümraninin selb'i iktidarına azm etmişlerdir.

"Daily Herald"ın bu sözlerine *"Zemindâr"*ın ilavesi

Yalnız bir vak'ayı değil belki Frenklerin efkâr'ı istilâkâraneleri eseri olarak zuhur eden her dahiye'yi: piş'i nazara alalım ve Frenklerin Şark ahalisine karşı olan muhacemat ve tecavüzatını ve bu tecavüzat'ı müstebidanede müstetir olan maksadlarını zahiren te'sis'i emniyet ve neşr'i medeniyet ve hakikat haldi ise imha'yı İslâmiyet ve tervic'i İseviyet maksad ile vücuda getirdikleri muharebeleri ve tecavüzatta telef ettikleri canları hesab ederek vicdanımızla bitarafane muhakeme edelim, icab eder ki, ebna-yı beşerden çok mahlukatı safha'i âlemden saha-yı âdeme götüren bu adamları fevkal'ade bir surette vahşiler zümresinden addedelim ve Avrupa adâb'ı muaşeretine medeniyet namı vermeyib bedeviyet ismini verelim.

Ey Müslümanlar, ey Asyalılar, hâla Frenkleri mütemeddin ve mühezzib ve Frengistan'ı masdar-ı tehzib ve insaniyet mi sanıyorsunuz? Hâla onların şirin sözlerine ve rengin nümayişlerine aldanıyor musunuz? Hâla bu hunhar kurdlara karşı ceşm'i müdarat ve muvasat taşıyor musunuz?

Agâh olunuz ki, istiğmariyun Müslümanları ve Asyalıları bel' etmek hususundaki gayelerinden hiçbir suretle sarfı nazar etmiyorlar ve günden güne daire'yi istiğmariyelerini tevsi' ediyorlar.

Küre'i arz üzerinde nev'i beşerin zuhur ettiği andan bu güne

Levent Şahverdi Arşivi

kadar ahalisi azad olan ve munhasıran hürriyetlerini muhafaza için dağlarda güçlükle yaşayan serhad'ı serbesti efhâniden vaz geçmeyen İngilizler acaba hayatlarının merbut olduğu Hindistan'dan dâm-ı temellüklerine geçirdikleri ve ahalisini bâr ı istibdad altında ezerek senelerden beri mütemeti' oldukları Mısır ve Irak'tan ve diğer büyük, küçük kıta'at vaz geçerler mi? (Fe'entihu eyyühelmüslimun ve â'buted ve eyyühelşarkiyun).

Kaynak: CAA, Dolap no: 6, Kutu no: 56/1, Dosya no: 65-1, Fihrist no: 15/9.

Levent Şahverdi Arşivi

EK NO: 2

Güney Asya Müslümanları'nın Lausanne Konferansı'nın ilk bölümünde gelişmelerden hayli "karamsar" olduklarını metinde aktırmıştık. Aşağıda *Eman-ı Efan* gazetesindeki makale Müslümanların tavrını açıkça göstermek açısından hayli ilginç olsa gerek:

"Türkler ve Lausanne"

İki aya yakın bir müddetten beri Lausanne Konferansı Türk-Yunan ihtilâfının hâlli için in'ikad etmiş ve bu vakte kadar müzakeratta bulunmuştur. Bil'umum mütefekkirin ve bilhassa Müslümanlar neticenin ne olduğuna veya ne olacağına vakf'ı guş etmiş bulunuyorlar.

Lord Curzon'un her saat gazap ve hiddetle Türkleri duçar ı müşkülat etmek istemesi, kendilerini tehdid eylemesi, Cemiyet-i Akvam'a müracaat fikrile tahvif etmesi bu konferanstan ne Türkler için bir faide, ne Şarklılar için bir semere hasıl olmayacağını aşikâr surette gösteriyor. Mamafih Hind ve İngiliz gazetelerinden şu anlaşılıyor ki: Hıristiyan ekalliyetleri, Türkiye'de ve Yunanistan'da bulunan Yunanlılarla Türkler'in mübadelesi, esirlerin mübadelesi, Damad Ferid Paşa ve Rıza Tevfik ve Şeyhulislâm-ı sabık gibi İngilizler'e dost ve müsaid bulunan adamlar ve diğer Müslümanlarla Ermeni ve Yunan mücrim'i siyasiye hakkında Türkiye'ce afvı harbiye, duyunu umumiye ve bunun tevzi-i mesailile diğer mesailden bir kısmı halledilmiştir.

Arapça gazetelerden de imtiyazat-ı ecanib ve Boğazlar mes'elelerinin halledildiği müsteban oluyor. Hatta Musul mes' elesinin bile Lord Curzon'un Türk'lere bazı imtiyazat ve müsaedat vermesi ve bunların Türkler tarafından kabul edilmesi suretiyle halledildiği söyleniyor. Lâkin, yukarıda zikrolunan iki

Levent Şahverdi Arşivi

mes'ele henüz münaziunfih'dir ve Musul mes'elesinin halli haberi yalandır. Çünkü ahiren alınan haberlerden anlaşılıyor ki, Lord Curzon bu mes'elenin hallini Cemiyet-i Akvam'a tevdi' etmiş ve Cemiyet-i mezkureden Paris'de vuku bulacak ictimâ'da Musul mes'elesinin hallini ve Irak Hükumeti ve Kürdistan ile Anadolu hududunun tahdidini iltimas ederek Mister Balfour da İngilizler tarafından cemiyet-i mezkureye me'mur edilmiştir. Türkler ise mes'elenin Cemiyet-i Akvam'a havalesini kabul etmiyerek Ankara'ya müracaat eylemişlerdir, ta ki Ankara'nın kararı mâlum olsun.

Düvel-i İtilâfiye'nin son kararları şudur ki, bir muahede lâyihası tertip ederek Türkler'e takdim etsinler, Türkler bunu ya kabul ya red eylesinler, mes ele de sür'atle hitam bulsun. Buna binaen düvel'i itilafiye hey'eti murahhasa reisleri konferansı terk ederek gitmişler. Diğerleri muahede mevadını tertip ederek Türkler'e vereceklerdir. Türkler imzayı kabul ettikleri takdirde rüesa'yı mezkure avdet edecekler ve âksi takdirde gelmiyeceklerdir.

Konferansın neticesi sulh mü, harb mi olacağında siyasiyun muhtelif re'ylerdedirler. Ekseri neticenin sulh olacağını zannediyorlar.

Çünkü, tarafeyn harbe girmek niyetinde değildirler. Ankara Büyük Millet Meclisi nde itidaliyun fırkası ki, adeden ekseriyet kendilerindedir ve — Mustafa Kemâl Paşa'da bunların tarafındadır — bunların arzusu sulhdedir. Hakikat halde Türkler kuvva'yı kâfiyeye malik olsa bile vakt'i hazıra muvafık olan da sulhtür.

Bu suretle ahval'i dahiliye ve iktisadiye'i memleketin ıslahına hasr'ı mesaiye imkân bulacaktır. Lâkin ifratiyun fırkası itidaliyun'a nisbetle nüfuzları ziyadedir. Talablerinde ısrar etmekte ve bunlardan fedâkarlığa razı olamamaktadırlar. Fakat adedleri az olduğu için bunların fikirleri mucibince hareket edilmeyecektir. İngilizler de mutlaka cenge ragıp ve talib değildirler. Fransızlar da böyle. Çünkü, böyle bir muharebe kolay değildir. Eğer başlarsa Harb-i Umumi'den daha şâmil ve daha müdhiş olacaktır. İtalya'da harpten kaçmaktadır ve kendisini bu işde diğerleri derecesinde alâkadar addetmiyor.

Çünkü onun menafi'i İngiltere ve Fransanınkine nisbetle azdır. Bütün bu ahval sulha delâlet ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz de öyle farz ediyor ve o itikadda bulunuyoruz ki, konferansın neticesi sulh olacaktır. Lâkin acaba bu sulh gönül hoşluğu ile mi olacak ve bu suretle herkes yerinde oturarak bundan sonra harb fikri taşımıyacak mı? Yoksa ârızi ve kerhi bir sulh mü olacak ve binnetice kemal'i ciddiyetle her taraf harb tehdidine müsareat ederek ihdas-ı vesaile mi sai bulunacak ve bu suretle yakın zamanda bir harb'i müdhiş daha mı iştial edecektir?

Lausanne Konferansı'nın netice-i fevriyesi sulh ve sukun olsa bile âşikârdır ki bu, kerhi ve çaresizlik yüzünden bir sulh olacak ve binaenaleyh akabinde bir harb-i dehşetnâk saklayacaktır. Çünkü, Türkler suret'i kat iyede azm etmişlerdir ki, ne suretle olursa olsun Türkiye Devleti, İngiltere ve Fransa gibi hürriyet ve istiklâl'in mutlak sahibi olsun diğer milletlerden hiç birine imtiyaz kabul edilsin, diğer Türk memalik'i islâmiyesi ya Türkiye'nin taht-ı Siyadetinde veya diğer düvel-i müstakile gibi hürriyet ve istiklâl-i mutlak a mâlik bulunsun, ecnebilerin dest'i ihtilâl, himayet ve vesayeti onların üzerinde kalmasın, Irak, Musul, Kürdistan, Filistin ve Şam, Türkiye Hükumeti idaresinde ve onun vilâyatından olsun, İstanbul Boğazları üzerinde yalnız Türkiye'nin hüküm ve nüfuz'u bulunsun, Garbi Trakya ve mülhakatı Türklere teslim olunsun.

Rusya, Türk müddeiyatını müeyyed ve harbde Türklere taraftardır ve Boğazlar mes'elesinde Türklerden daha ileri gitmektedir. Mümkündür ki, bu mes'elede kendisi ihdas'ı cenk etsin. Lâkin İngiltere, Fransa ve İtalya ki, (son ikisi harb-i Umumi'den sonraki dört sene zarfında Türkiye ye karşı efkâr ve niyat-ı haseneperverde etmekte idiler. Bu sırada Mister Bonar Law, Lord Curzon aralarında vakiolan mülakat'ı hafiyede Poincare ile Mussolini'yi Almanya'nın Harb-i Umumi münasebetiyle vereceği tâmirat parasının ahz'ı mes'elesinde İngiltere'nin kendilerine muhalefet etmesin ve kendilerine karşı hareket eylemesi fikriyle tehdid ederek İngiltere ile birlikte hareket etmelerini te'min etsinlerdir.

(Ruhr) havzasında Fransa'nın hareketine taraftar olmamakla beraber bu sebepten sükut etmektedir. Türkler'in âmal ve mekasıdına muhalefette ve kendilerine adavette yekdil ve yekzebandırlar. Türkler'in metalibini bâlada mezkur olduğu şeklinde aslı kabul etmiyorlar ve Türkiye'nin ikinci defa olarak hayat bulmasını istemiyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Binaenaleyh sulh olsa bile Rusya'nın ve Türkler'in sükutı muvakkat ve arizi olup herkes harb tedariki ile meşgul olacaktır. Yunan hey'eti murahhasası reisi Venizelos mağlub ve müddei aleyh mevkiinde olmasına rağmen Lausanne'da kendisini galip ve müddei mevkiinde tutuyor ve Türkler'den tazminat'ı harbiye istiyor ve İngiltere'nin arkasında olarak bu vakte kadar Garbi Trakya'da bir çok alât ve mühimmat-ı harbiye ile beraber iki yüzbinden fazla asker toplayarak ve bitaraf mıntakaya geçerek müsteid-i harb bulunuyor ve ânbean kuvve-yi harbiyesini tezyid ediyor ve düvel'i itilafiye Şarkî Trakyayı da bana vaâd etmişlerdi diyor ki bunun böyle olduğunda şüphe yoktur.

Velhasıl bu konferans bir muhit-i sulh ve müsalemet ihzar etmekte olmasına mukabil diğer taraftan bir fikr-i intikam ve fesad hazırlıyor ve Müslümanların heyecanını tezyid edecektir. Buna binaen biz bu konferanstan Türkler ve Şarklılar için bir fayda beklemiyoruz. Bu konferansın neticesi sulh ve sükun olsa bile nâhak, müdhiş ve hunrizane bir muharebeye intizar ediyoruz. (Vallahi âlem bi âvakıbil'umur.)

Kaynak: CAA, Dolap no: 6, Kutu no: 56-1, Dosya no: 65-1, Fihrist no: 15/9.

Levent Şahverdi Arşivi

EK NO: 3

Lâhor'da çıkan *Zemindar* Gazetesinden: Gazi Mustafa Kemal Paşa Huzurunda Bir Hind Hey'eti ve Hediyesi

Hilâfet Cemiyeti ve hey'eti fevkal'ade mühim bir ictimâ akdetmiş ve atideki kararı ittihaz ve kabul eylemiştir.

1- Bütün Müslümanlar mücahidin'i islâmiye baş kumandanı ve serdar-ı âzamı Gazi Mustafa Kemâl Paşa (zide allahu yansure) hazretlerinin nadirülemsal rü'yet, şecaat ve fedakârane hidemat-ı milliye ve İslâmiyesini hulusu kalb-i tam ile müttehiden ve müttefikan tasdik ederler.

2- Gazi-i namdârın Hüdapesendane hidematı âliye mücahede-ye İslâmiyesini itiraf ve tasdik eden Müslümanlar müttefikan Sipehsalâr-ı İslâm-ı müşarünileyhe bir kılıç ve hükumet'i âliye-i milliyeye iki tayyare ihdasına karar vermişlerdir.

3- Kılıç bedeli dahil olmayarak iki tayyare esmanı otuziki bin İngiliz lirası tahmin edilmiş ve icabı icra kılınmıştır.

— Ceride'yi mebhusenin karar'ı mezkure aid
bir makale'i mühimmesinin hulâsası —

Müttehid Hind Müslümanları tarafından Şir'i İslâm Gazi Paşa'ya ihdasına karar verilen kılıç ve Hükumet-i aliye-i milliyeye ait iki tayyare bizatin gayet cüz'i ve şayan-ı istisgar bir tuhfedir. Seyf'i Sarım-ı İslâm olan o zat'ı âliye bu hediyenin pek naçiz bir şey olduğunu best ve Temhidi zaid addediyor ve Hind'in her vilâyetinden ayrı ayrı hediyeler ihda edilmesini daha muvafık buluyorduk. Fakat madem ki, muazzam Hilâfet Cemiyeti şimdilik bir mübteda olmak üzere bunu muvafık görmüş, şu halde icabı derhal icra edilmelidir. Mâmafih zikre şayan olmayan bu ufak hedaya da biz mühim bâzı noktalar görüyor ve

Levent Şahverdi Arşivi

Hind Müslümanlarının Ankara'ya karşı İhlâs ve sedakatlarının şimdiye kadar gayrı mesbuk bir vuzuh ve samimiyetle tecellisini pek mühim ve ati için fâl'i hayır buluyoruz, Şöyle ki:

Kılıç takdimi iki maksadı imâ etmektedir. Birincisi XX. asırda istirhamat ve ricaların te'sirsiz ve gayrı nafi bir alet olduğuna dâll. İkincisi, bir milletin beka-yı mevcudiyeti için yegâne kuvvetin kudret'i seyf ve bâzu bulunduğunu ihtardır. Tayyareler ihdası dahi yine iki mânayı tazammun eyliyor. Birincisi, beşinci tarafından (yani İngiltere kralı George) her teşebbüsat-ı leimane ve hainaneyi istikşaf etmeye, Saniyen her türlü esaret ukdelerinden azâde olarak semayı hürriyete seyran eylemek ve azamet'i ilâhiyeyi müte'emmil bir seyr-i ruhani yapmağa işarettir.

Hulasa'i kelâm, bi nihaye bir sürur, içinde bir Hind Müslümanları ittihad'ı müslimin ve ittifak-ı müminin in bir sabah-ı hayrul'infilak ve beşareti olan bu feveranı alkışlıyoruz.

İ'tilâ-yı İslâm'a bir başlangıç olan mukarreta-ı mehbuse bizim ve ensalimiz arasında mahkuk kalacak ve ilâ'yövmültenad yaşayacaktır. Ne gariptir ki, ittihad'ı İslâm o cebel'i metin, iftirak'ı küfür ve tehacüm'ü küffar ile kesilmiş zannedilirken eskisinden daha kavi ve azametli olarak kâinata arz'ı mevcudiyet etmesi â'dayı İslâmı düşündürecek tecelliyat'ı ilâhiyedendir.

Bizi ayrıca sevindiren diğer bir nokta da hedaya'yı mâruzenin bir Hind hey'eti tarafından makam'ı gerra'yı kübra ve kıyadet'i uzmaya takdim edilecektir. Bu temas Hind Müslümanlarıyla Anadolu mücahidleri arasındaki rabıta'yı uhuvettin ne derecelerde muhkem olduğunu âleme irae etmiş olacaktır. Hind Müslümanları keserül'âdad ve selabetleri ile mütearif olduklarından istikbalde kendi ehemmiyet'i kemiyye ve keyfiyelerini irae için daha ziyade bezl'i mahasal edecekler ve etmelidirler ki, bâdema namus ve şerefi İslâm böyle bir bâdire ve ihanete mâruz kalmasın ve Hilâfet'i mukaddese duçar'ı felâket ve bâziçe olmasın.

Hind cemiyet ulemasının tâmimname suretidir:

Hind Cemiyet-i Uleması bil'ictimâ/atideki kararı ittihaz ve âmme-i müslimine ilan ve ihtara müsareat eyler:

Senelerle devam eden Anadolu - Yunan harbi faciasında şüpheden azadedir ki, Yunanilere muzaheret eden yegâne devlet ve millet İngilizler olmuşlar, Türkiye.nin ve binnetici âlemi

Levent Şahverdi Arşivi

İslâmın indıras ve harabisine çalışarak düşman'ı Müslümin olan Yunanlılara lâyuad müsellah ve mânevi muzaherette bulunmuşlardır. Biz bu beyanatımızı hissiyatımıza değil, belki senelerle İngiliz saltanatını idare etmiş olan Lloyd George'un geçenlerde Manchester'de irad ettiği mâhud nutuklarındaki ifşaata müstenid best ve temhid ediyor ve bâdema âlem'i İslâma müterettip vazifeyi bildiriyoruz.

1- Bâdema küre'i arzın her noktasındaki Müslümanlara Hükumat'ı efrenciye ve hususen Hükumet'i İngiliziyeye muzaherette bulunmak, askerler ve müsellah muavenetler etmek külliyen haramdır. Zira Hükumeti efrenciye ve mahza İngiltere devleti İslâmın müsellah ve askeri kuvvetlerini Türkiye'nin mâna'yı şamilile Müslümanlık ve Müslümanların istikbal ve imhası yoluna sarfetmiş ve bâdema edeceği bedihi bulunmuştur.

2- Binaenaleyh Cemiyet-i Ulema âmme-i Müslimine tekrir ve ihtar ederiz ki, Hükumat'ı efrenciye ve İngiliziyeye her ne suretle ve müsellah ve askeri muavenetlerde bulunanlar — min azabla âsim ve dareynde mazhar'ı fikr ve nekâl olacaklardır. — Çünkü bir muvahidin malını ve kanını küffâr uğruna bezl etmesi ve din kardaşını ifna ve iktal eylemesi müstev cib'i lânet i ebediye ve ilâhiyedir.

Türkiye'nin vaziyet'i hazırasını müzakere eden
Hilâfet Cemiyeti bervechiâti mukarreratı ittihaz
ve kabul eylemiştir:

1- Evvelâ büyük bir ordu teşkili lâzımdır.
2- Bilâtefrik bil'umum Hindlilerin bu bâbda âzami surette sarfı mesai etmeleri farz'ı vacibtir.
3- Mukarreratı bir netice'i mes udeyle isal etmek için (Gaya) Hilâfet Konferansı'na riyaset eden Doktor Ensari hazretlerinin taht'ı riyasetlerinde Hindistan'ın en büyük vatanperverlerinden ve Mecusi fedakâranından (Benumat muti Lâl Nehru) Doktor Mehmet Ali, Şeyh Müşir Hüseyin Kaydavi, ulemadan Mevlâna Kifayetullah ve Mevlevi Zahireddin hazretlerinden mürekkeb bir hey'et teşekkül etmiştir.

"Orduya duhul şeraiti"

1- Ankara hükümeti için askerliği kabul

Levent Şahverdi Arşivi

2- Sıhhat, Afiyet, Kad ve kamet (düzgün vücud: boy, bos)
3- İsim ve ism'i valid (ana, baba adı)
4- Talebin vilayeti ve beldesi.

İslâmiyet ve vatan için mücahedesinden dolayı beş senedenberi İngiliz hapishanelerinde sürünen ve el an sürünmekte olan Hind eâzım'ı mücahidininden Muhammed Ali'nin yövmü nekâl ve mahbusiyetinden beri vazifesini der'uhde ve beş senedir memleketi dolaşarak zevci'nin açtığı mücahedeyi idame eyleyen zevcesi ve validesi hanımlar üç kerimeleriyle işbu ordunun hasta bakıcılığı vazifesini der'uhde etmişler ve müracaatlar üzerine pek çok Hind nisvanı muvakkara ve mahalliyeyi kabule talibe olmuşlar ve bunların serefrazı Mecusiye muteberanından Kişveri Hanımla Müslimelerden ve ekâbire i Hindiyeden (Hamidiye) (Fahrünnisa) (Şerefnisa) Hanımefendiler bütün Hind nisvanını bu emri hayıra davet eylemişlerdir.

Halifetül Müslimin, Emirül'mü'minin, Hadimülharemeynüşşerefeyn Hazretlerine resm'i bi'at '

Hind Hilâfet Cemiyeti'nin 21 Teşrin-isani 1922 tarihinde Kalküta'da in'ikad eden büyük kongresi bervechiâti mukarreratı ittihaz eylemiştir:

Bütün Hindistan Müslümanlarının mümessil-i yegânesi Büyük Hilâfet Cemiyeti Kongresi Halifetül müslimin hazreti Abdülmecid'in (haledallahu hayre ve berekâtuhu) hakipayı akdes'i hilâfetpenahilerine hulus ve imanı tam ile itaat ve arzı bi'at ederek İslâm'a ve hususen Türk milletine bu enseb ve elyak intihabdan dolayı samimi kalble tebrikâtını iblağ ve takdim eyler.

Bârigâh-ı kibriyadan hamd'ı teferrü' ve hakiki niyazı zat'ı Hilâfetpehinin uzun ömür ve sıhhatlere nail olarak âlemi İslâm için saik'i hayır ve felâh olmasıdır.

Kongre açık kalb ve yüksek sesle âlem-i İslâm'a işbu intihabın şeriat'i garra-yı Muhammediye ittiba'en ve an'anayı hakikiye'i İslâmiyeyi ihya'en icra eylediğini iblağ eyler. Hususen Büyük Millet Meclisi'nin asırlarca metruk kalan bu an'ane ve umde'i diniyeyi ihyasından ve hüsn'ü intihabdaki muvaffakiyetinden dolayı pek samimi tebrik eder.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Hilâfet Kongresi, Büyük Millet Meclisi'nin daimi an'anatı dini ve mezhebiyeye iktifa' ve müraât ettiğini ve bütün âlem'i Nasraniyete karşı İslâmiyet namına mücahedat'ı azimesini müttefikan ilanı kendisine zimmet ve farize olduğunu ilan eyler.

— Mâzul Halife ne idi ve nedir —

Halife'i mâzul Vahiddeddin harekât-ı şahsiye ve siyasiyesile sonuna kadar Britanya Hükumeti ve düşmanlarla teşrik'i mesai ederek İslâm'ı ve Anadolu'yu temsil eden Büyük Millet Meclisi Hükumetini ezmek ve mücahedatını akim bırakmak ve binnetice âlemi İslâmı baltalamak gayesini takip etmiştir. En son ihaneti Britanya Hükumeti'ne ilticasıdır ki, bununla yüzündeki perdeyi kaldırmış ve âlemi İslâmın bazı köşelerince meçhul kalan hüviyet ve âmal'i gayrı meşru'asını uluorta meydana koymuş olmasıdır.

Britanya Hükumeti Türkiye ve âlemi İslâmın menfur ve matrud'u olan Halife'i sakıt'ı sahabet ve himayet etmekle âlemi İslâma nifak ve tefrika koymak gayretini takip ettiğini izhar etmiş ve bunu bir kere daha Hilâfet Kongresi ve âlemi İslâm anlamıştır.

İngiltere Hükumeti bu şahs'ı menfuru Hindistan veya diğer diyar'ı İslamiyeden birisine ikame etmekle bir şey kazanamıyacaktır. Çünkü, âlemi İslâm artık intibaha gelmiş ve her hangi ve kisve ile olsun aldatılmağa rızası olmadığını ef'alile ilam ve ilân eylemiştir. Şayed İngiliz Hükumeti aldatmak rolünde devam ederse, Halife'i sakıt Hindistan'a gelirse biz Hind Müslümanlarının yapacağı şey müttefikan ve müttehiden bu adama karşı boykottur.

Vahidettin ve hamileri bilmelidirler ki, Hindlilerin kendisinden bu ikrâhı kendi ef'al i reddiye ve seyyiesi ve muhit'i İslâmı imha etmek için â'dayı İslâmla ittifak eylemesidir. O Vahidettin ki, devre'i şeametinde esteuzibillah şan ve şeref'i İslâmı düşmanlara bâziçe etmiş ve bunu sonuna kadar kendisine göre ittihaz eylemişti.

— Halife'i mevcahımız —

Halife'i cedidimiz usulen ve şer'an resm'i biat olunduğu gün bütün Hindistan misli gayrı mesbuk bir id'i pür said halini almış

Levent Şahverdi Arşivi

ve kafe'i müslimin'i Hind yekdiğerini tebrik ve tehniye eylemekte bulunmuştular. Hususile bu yövm'ü pür sürurun gecesi daha parlak geçmiş, her taraf kandillerle donatılarak sabaha kadar halk fişenk atmak suretile meserrat'ı kalbiyesini izhar eylemiştir.

Kaynak: CAA, Dolap no: 6, Kutu no: 63-2, Dosya no: 68-1, Fihrist no: 3/4.

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİLÂFET HAREKETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ, 1923 - 1924

Güney Asya heyecan içindedir. Türkiye'nin istiklâline kavuşuşu ve Lausanne ile bunu Büyük Güçler'e kabul ettirişi bu kıtada şenliklere yol açar. Bu günlere gelinmede kendi paylarının da olduğunu düşünen Müslümanlar, Türkiye konusundaki hassasiyetlerini Tac'a aktardığı için Genel Vali'ye de gider, şükrânlarını arzederler. Montagu'nun düşüşüne üzüldüklerini belirten Hindistan Meclisi'nin Müslüman üyeleri, Simla'daki görüşmede — 26. VII. 1923 — M. Kemâl Paşa'nın şahsında hem bir askeri dehayı, hem de gerçek devlet adamlığını birleştirdiğini dile getirerek, Türk liderini överler([1]). Öte yandan, aynı Müslümanlar yeni Türkiye'deki siyasi gelişmelerin hilâfet kurumu üzerindeki etkilerini düşünmekten de kendilerini alamıyorlardı. Bu bölümde Hilâfet'in kaldırılışı ve Güney Asya'daki akisleri üzerinde duralım.

I- Emir Ali - Aga Han Mektubu'nun Yarattığı Zihin Bulanıklığı:

Bütün Hindistan Müslümanları Birliği Lucknow'da 31 Mart'ta toplanır. Şeyh Şahid Hüseyin, Hilâfet Meselesi'nin beyhude müracaatlar, masraflı heyetlerin yurt dışı gezileriyle değil de İslâm Kahramanı Gazi M. Kemâl Paşa ve arkadaşlarının güçlü kılıç darbeleriyle çözümlendiğini belirtecekti. Eğer Ankara'dan gelen haberler doğru ise, o zaman Ankara Hükumeti İslâm dünyasına halifelikle ilgili kararının gerekçelerini açıklamak mecburiyetindedir. İlahiyatçılardan anladığım kadarıyla İslâm'da ikin-

Levent Şahverdi Arşivi

ci bir Papa yaratılamaz, diyen Şahid Hüseyin; yine de sabık padişahın İslâm'ı koruma ve ortak düşmanımıza karşı çıkmada gösterdiği beceriksizlik, hatta ihanete bir tepki olarak Ankara'nın bu kararı aldığını düşünüyor ve bir yerde onları haklı buluyordu([2]). Ancak, şimdi yapılan yanlışı düzeltme zamanı gelmişti. Şahid Hüseyin'den sonra konuşan Burgi, başkanlık demecinde öncelikle Türk-Yunan ilişkilerine temas eder; devamla, Lausanne'ın ilk taslığının "talihsiz bir belge" olduğunu kaydeder. Sevres'in hatalarını ihtiva etmektedir. Kapitülasyonlar'ın tehlikeli bir sömürü aracı olduğunu da belirten Burgi, adetâ Türk tezlerini savunmaktadır. Aynı şekilde Boğazlar konusuna da eğilir. Daha sonra "Şark Milletleri Birliği' tasavvurunu konferansın gündemine getirir. Bu, bir hayal değildir. İleride mutlaka gerçekleşecektir. Hilâfet Meselesi'ne gelince, Ankara'nın kararını tashih edeceğini ummaktadır. Çünkü, bu yapılmadığı takdirde İngilizler, kendi amaçları doğrultusunda Halifelik kurumunu kullanmak üzere, Şerif Hüseyin'e bu payeyi vermeyi düşünmektedirler. Bu sinsi planın uygulamaya sokulmaması hususunda İngilizler'i uyarmak her Müslüman'ın vicdan borcudur.

Hilâfet kurumu üzerine oldukça uzun bir makale kalemi alan Emir Ali([3]) Şiilikteki İmamlıkla, Sünnilerdeki Hilâfet müessesesi hakkında bilgi veriyor; Halife'nin bir 'Papa' olmadığını, görevleri arasında devlet yönetiminin de bulunduğunu belirtiyordu. Devlet yönetimi, Emir Ali'nin tefsirine göre, delege edilebilirdi; başka bir deyişle, bir konseye veya parlamentoya devredilebilirdi. İslâm'ın yaşayabilmesi için mutlaka bir Halife'ye ihtiyaç vardı. İmamet, dini bir liderlikti; hilâfet de ise dünyevi bir boyut mevcuttu. Emeviler ve Abbasiler devrinde hilâfet kurumuna temas eden Emir Ali, 1517'de bu bu kurumun Osmanlılar'a geçtiğini anlatır. Emir Ali'ye göre o güne kadar çeşitli sebeplerle ayrılan iki kurum (Sultanlık ve Hilâfet) Yavuz Sultan Selim'in şahsında İslâm tarihinde bir kere daha birleşiyordu. Selim, mutlakiyetçi bir hükümdardı; iradesi kanundu. Fakat, halife'nin Şeriat'a göre "meşveret"e önem vermesi gerekiyordu. Gerçi Yavuz, Şeriat'a uygun davranmaya özen göstermişti; ama daha sonraki padişahlar, özellikle II. Abdülhamid,

Levent Şahverdi Arşivi

tam bir "despot"tu. Meclis'i kapatmıştı. Böylece, Halifelik, padişahlığı ya da cismani otoriteyi meşrulaştıran bir müessese olup çıkmıştı. Şimdi ise, padişahlık Türkler'i ilgilendiren, onların çözmesi gereken bir meseleydi. Oysa ki, hilâfet her Sünni Müslümanın davasıydı. Hilâfet'in Osmanlı saltanatından alınması ancak bütün Sünni Müslümanların onayı ile gerçekleşebilirdi. Yeni halifenin seçilmesi de, kezâ, bütün Müslümanlara danışılmasını gerektiriyordu.

Emir Ali, Ağa Han ile birlikte kaleme aldığı bir başka mektubu da Ankara'ya gönderir. 24 Kasım 1923 tarihli ve Londra çıkışlı bu mektup, muhatabı T.C. Başvekili İsmet Paşa'ya ulaşmadan 5 ve 6 Aralık günleri İstanbul basınında yer alır. Yayını ile Meclis'te heyecanlı tartışmalar açılır, İstiklâl Mahkemeleri kurulur ve artık "ateşten top" haline gelmiş mektubu yayınlayanlar yargılanır. Bu olayla, bilindiği gibi, 3 Mart 1924'ün kapısı ardına kadar açılır.

Mektup üzerinde durmadan, yazarları Emir Ali ve Ağa Han'ı tanımakta yarar vardır. Şii lideri Emir Ali, İngiltere'de devlet yargıçlığı gibi mümtaz bir mevkiiye sahiptir([4]). Tac'a "hizmetler"i onu Kral'ın özel "Danışma Konseyi"ne kadar tırmandırmıştır. Ortadoğu, Güney Asya ve Türkiye meselelerinde hükümetin gözü, kulağı, hattâ kalemi olmuştur. Yukarıdaki bölümlerde Emir Ali'nin Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki kanaatlerini vermiştik. Bu zat, aynen Ağa Han'ın olduğu gibi, aşırı bir Rus — ister Çarlık, ister Bolşevik — düşmanıdır. Tebası olduğu İngiltere'nin dünyadaki yayılmacılığına bu ülkenin sed çektiğini, böylece Rusya'nın Tac'ın en büyük düşmanı (veya rakibi) olduğuna inanmaktadır. 1907'den sonra Londra'nın Rusya ile dost ve müttefik olduğundan ya habersizdir, ya da rahatsız. Bu işbirliğinin ardında da Londra'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına, bu bölüşümden de Rusya'nın İstanbul'la, Boğazlar'ı kapsamına razı olmasının yarattığını görmez. Ermeni Meselesinin Osmanlı'yı içeriden çökertmek için bir Truva Atı olduğunu anlamaz. Türklere Doğu Anadolu'da Ermenilerle ortak cemiyetler kurmayı tavsiye eder; bu meselede arabulucu olmaya talip olur([5]). Hâlâ İngiltere'nin çıkarı

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı ile dost geçinmek, Türkiye'nin çıkarı Britanya "yamanmaktır" temalarını işleyen makaleler kaleme alır; Londra'nın tanınmış gazetesi *Times*'in sütunlarına abone olur[6].

Bayat mesajları Türk adının basının gündemine geldiği her defa ortaya sürmenin bir mânâsı olsa gerektir. Amaçları, sanki bu ısrarlı davranışlarıyla Türkler'in ve onların Güney Asyalı sevgilileri Müslümanların gözüne girmek; onların itimadını kazanıp, aralarına girmek, girdikçe de İngiltere'de (ve tabiiki dünya kamuoyunda) Türk-Hind hassasiyetlerinin tercümanı olma intibaını yaratmaktır. Yalnız, arada bir ölçüyü kaçırır, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın endişesine mucip olurlar[7].

Ağa Han ise tarihte Alamut Kalesi'nden hatırladığımız Hasan Sabbah'ın İsmaili mezhebindendir. Biyografi yazarlarını hayretlere düşüren bir hayat çizgisine sahiptir. Hatıralarını kaleme alanlara İngiliz Gizli Servisi "Intelligence"ın ajanı olduğunu açıkça itiraf eder[8]. Kendi ifadesine bakılırsa, bu hizmetine ilk defa Lord Curzon'un Hindistan Genel Valiliği esnasında başlamıştır. Genel Vali'ye tanıştığı Orta Asya liderleriyle görüştüklerini iletmiştir. 1900'lü yıllarda bu faaliyetini kıtalararası seviyede sürdürecektir. İngiliz Dışişleri'nin isteği ile Yıldız ı ziyaret eder. Padişah'a Ermeni tebasına "baskı" uygulamamasını, Doğu Anadolu'da reform yapmasını öğütler. Ağa Han, aynı zamanda, nadir "Müslüman Siyonist"lerdendir. Bombay'da ikâmet eden ve Siyonist olan Musevi dostu Prof. Haffkine aşılamıştır ona bu fikri... Hattâ, aynı zat Ağa Han'ı II. Abdülhamid e Filistin de Musevi kolonizasyon tasavvurunu kabul ettirmek üzere Yıldız a gitmeye iknâ etmiştir: "Ben Siyonizmi yararlı ve pratik bir çözüm olarak gördüm" diyen Ağa Han, aynen bir başka arabulucu — Prof. A. Vambery — gibi, Türkiye'ye gelir; II. Abdülhamid ile görüşür. Sultan'ın cevabı Siyonistlerin lideri Dr. Herzl'e verdiğinden farklı değildir[9]. 1913 yılında onu Kahire'de görüyoruz. Amacı İttihadçıların çizgisine kaymakta olduğundan kuşkulanılan Mısır Hidivi'ni yeniden İngiliz yörüngesine sokmaktır. 1914'te Harp patlak verince, Lord Kitchener onu Türkler'e yollar. Osmanlı'yı Almanya'nın yanında Savaş'a girmekten vazgeçirmelidir. Londra'daki Osmanlı Sefiri Tevfik Paşa'nın ağzın-

Levent Şahverdi Arşivi

dan çıkan her sözü kaydeder. İttihadçılar'ın "cihad" ilanına ise şiddetle karşı çıkacaktır. İslâm dünyasındaki liderlere ya yazarak, ya da bizzat müracaat ederek, Halife'nin bu çağrısına uyulmamasını ister. Ayrıca, Güney Asya'da da bu minvalde "gayretler" gösterir. Ağa Han'ın İran'da ve Mezopotamya'da taraftarları vardır. Savaş sırasında bu yörelere akrabalarını göndererek, Türk planlarını elde etmeye çalışır. Bu bilgileri Mısır'da üstlenen General Allenby'nin entelijansına aktardığını itiraf etmiştir([10]). Öte yandan da, Hindistan Müstemleke Nazırı'na "şahsi ve manevi her türlü hizmetini Majesteleri'nin Hükumeti'ne tamamiyle ve kesinlikle arzettiğini" bildirmeyi borç addedecektir([11]). Milli Mücadele başlayınca Ağa Han, M. Kemâl Paşa'ya yazmaktan da kaçınmaz. Ona Sevres Andlaşması'nın tatbik edilmesini engellemek üzere çalışacağını belirtir! Halifelik kaldırılınca da M. Kemâl Paşa'ya "çok kızdığını" yazar. Onu karalamaktan kaçınmaz. 1924 yılında, Emir Ali ile kaleme aldıkları o meşhur mektubun akabinde, Hindistan sömürge hükumeti, Londra nın telkiniyle, Norveç Hükumeti'ne yazarak; onu "Nobel Barış Ödülü"ne aday gösterir!

Emir Ali ile birlikte yazdıkları mektupta([12]) "Türkiye'nin sadık dostları ve âmâlinin hakiki taraftarları sıfatıyla" Hilâfet mevzuunda İslâm aleminde beliren endişeler karşısında TBMM' nin dikkatini çekmek istediklerini belirtirler. Hilâfet Hareketi adı altında Türk davası için çalışmışlardır. Talep ettikleri sadece "Âlem-i İslâm'ın riyaset-i diniyesinin şer'i şerife göre tavr ve kâvril olarak muhafazasıdır." Onlara göre 'Halife'nin nüfuzunun tenkısı veya bir amal-i din gibi Türkiye teşkilât-ı siyasesinden onun teb'idi... İslâm'ın dağılması, o manevi cihan kuvvetinin âmâl-i suretinden ziyaı demek olacaktır."

Mektup, 8 Aralık 1923 günü TBMM gündemindedir([13]). İsmet Paşa, oturumun başında kürsüye yürür ve kısaca "meşhur mektubun" arkasında İngiliz Hükumeti nin varlığını açıkça belgeleyen "esbab-ı kaviye" haiz olduklarını belirterek; Emir Ali ile Ağa Han'ın "fikir sormak tarzında samimi bir şeyleri yoktur. Mahza propaganda için yapmışlardır" der. Devamla, ecnebi devletlerin "memlekette hıyanet-i vataniye ceraimini tahrik ve tel-

Levent Şahverdi Arşivi

kin edecek tertip aldıklarını", hatta Kürt Meselesi'ni dahi kışkırttıklarını ifade eder. İsmet Paşa, söz konusu ecnebi devletin adını koymakta da bir mahzur görmemiştir: İngiliz Devleti! Ülkeye yöneltilen tecavüzler, son haddine varmıştır. "Bundan ilerisi dahil ve haricin müştereken ve müsellahan hücum etmesidir." Bu şartlar altında "harice sed çekilmesi" gerektiğine işaret eden Başvekil, herhangi bir devletle dostluk yapabilmek için öncelikle "bilâkaydüşart tamamiyetimizin" kabul edilmesi gerektiğini kaydeder: "Bu hâkimiyeti her tedbir ile bizim muhafazaya kadir olduğumuzu ispat etmek lâzımdır. Bu siyaset de recüliyetin, erkekliğin alâmetidir. '([14])

Oturumun hemen başında söz alan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, uzun bir konuşma yapar. Emir Ali-Ağa Han "mektubu" dolayısıyla açılan gailenin "milletimiz ve hükumetimiz için hayati bir mesele" olduğunda Başvekille hemfikirdir. İngilizlerin "Kürt Meselesi"nin de ardında olduğunu kaydeden Rauf Bey, bu devletin Mütâreke'de "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" kanalıyla bazı tahriklerde bulunduklarını hatırladığını; ileride "İngilizler'in içimize girdikten sonra mezhep ihtilafı da çıkaracaklarını, halkı şiilik ve sünnilik olarak bölmeye gayret göstereceklerini" de vurgular. Savaş sırasında müthiş bir propaganda faaliyeti ile sömürgelerindeki İslâm ahaliyi Türkler'den soğutmaya çalıştıklarını da kaydeden, Hüseyin Rauf Bey, asıl korkularının Milli Mücadele'nin bu ülkelerde örnek teşkil etmesi olduğunu belirtir. Heyecanla haykırır:

> "... Her türlü istiklâl ve hürriyet fikirlerini ihata etmek isterlerse de, efendiler, necip milletimiz müstakil oldukça muvaffak olamayacaklardır... Şarklılar kendilerinin hâkimiyetini iddiaya başlamışlardır. Onun için milletimizi Şark ta rehber-i istiklâl ve hürriyet görüyorlar. Milletimizin bu emeline hatime vermedikçe Şark'ta müstemleke teşkilini ve Şark milletlerini uşak edemiyeceklerini ve tekmil menabileri üzerinde oturamayacaklarını tabii hissetmişlerdir..."([15])

Emir Ali-Ağa Han mektubunda, bu gidişi engelleyici bir

Levent Şahverdi Arşivi

gayret olduğunu belirten Rauf Bey, açıklamalarındaki esas noktaya gelir:

> "Bütün âlem-i İslâm'ın makamı Hilâfeti ve halifesidir düsturu esasisini kabul etmiş olan Milletler Meclisi'nde eğer halifeye bir mevkii vererek, yani Türk milleti üzerinde cismani bir kuvvet vererek idaresine müdahâle ettirmek kasdında ise; efendiler; küstâhlık etmeyin; o, sizin vazifeniz değildir demek bu Meclis'in, bu Hükumet'in hakkıdır. Vazifesini derhal yapar. Yok eğer biz ilân ettikten sonra halife, hilâfet, İslâm'ın halifesidir ve maneviyatla meşguldür dedikten sonra, eğer o Müslüman Hindliler demek istiyorlarsa veyahut diyorlarsa bunun bizim üzerimizdeki hakkı nedir? Derecesi ne ise, onu sormak istiyorlarsa, zannederim ki, o kısımda da bunlara hak vermek lâzımdır."([16])

Bu sözleriyle H. Rauf Bey, İngiliz maşaları ile samimi Türk dostu Güney Asya liderlerini ayırmakta; birincisini telin ederken ikincisini ise anlayışla karşılamaktadır. Rauf Bey'den sonra bir konuşma yapan ünlü tarihçi ve fikir adamı Yusuf Akçura'nın görüşlerinden sonra oturum kapanırken, 'hıyanet-i vataniye" kanun teklifi yasalaşmak üzere yeni celseye havale ediliyordu.

Güney Asya Müslümanları açısından durumu değerlendirebilmek için Cemiyet-ül Ulemânın 24 Aralık'ta Gaya'daki toplantı zabıtlarına bakmak kâfidir. Karşılama komitesinden Mevlana Abdül Rauf([17]), delegelere Urduca hitap ederek, bugün Haç'ın Hilâl'e meydan okuduğunu, Avrupa'nın Türkiye'yi yıkmak istediğini söyleyecektir. İslam'ı savunduğu için M. Kemâl Paşa'ya minnettardırlar. Fakat, Türkler'in zaferleri halifenin statüsü hakkında yeni meseleler de yaratmıştır. Abdül Rauf, halifenin seçimle gelebileceği gibi, azledilebileceğini de vurgular. Bir aileye ait olamıyacağı gibi, Osmanoğulları'nın tapulu malı da değildir. Yalnız, halifenin hem cismani, hem de ruhani gücü olmalıdır. Acaba Ankara'nın halifenin cismani gücünü iptal ettiği konusundaki haberler gerçek midir? Abdül Rauf'tan sonra

Levent Şahverdi Arşivi

konuşan başkan Mevlevi Şebbit Ahmet de dikkatleri "Hilal-Haç" çatışmasına çekecek ve bu uğurda Türkiye'nin sarf ettiği mesaiyi minnetle karşıladıklarını kaydedecektir. Niye bazı kimseler Türkler'i eleştirmeye kalkışıyorlar? Onlar da insandır; onlar da hata yapabilirler. Hem sonra Ankara, hilâfet konusunda kendilerinin de katılacağı bir konferans tertiplemeyi düşünmektedir. Şebbit Ahmet Ankara'nın halifenin cismani gücünü kısıtlamayacağından emindir. Bu görüşleri belirttiği konuşmasının sonunda İslâm'ı yeniden dirilten M. Kemâl Paşa'nın "Müceddid-i Hilâfet" olduğunu vurgular. İslamda din ve devlet meseleleri içiçe olduğu için Mevlana Şebbit Ahmet, İslâm'ın selametinin ancak bağımsız bir Hindistan'da sağlanabileceğini savunacaktır. 29'unda konuşan Seyyid Hüseyin Ahmed de başkan olarak, İslâm'ın Sevres'le gömülmeye çalışıldığını fakat M. Kemâl Paşa'nın düşmanların kötü emellerini boşa çıkardığını belirtecekti([18]). Hilâfet Meselesi'ne gelince, Ankara'ya itimatları tamdır; bazı propagandacılar Hilâfetçilerle Ankara'nın arasını açmaya çalışmaktadır. "Düşmanın oyununa gelinmemelidir." Cemiyet, bu görüşü bütün konferansın resmi bir karar statüsüne de yükseltecektir. Karardan sonra konuşan Mevlana Ahmet Seyyid, Ankara'nın savaştan yeni çıktığını ve dahili meseleleriyle boğuştuğunu hatırlatacaktır. Türkler, Hilâfet konusunda, İslâm âleminin düşüncelerini dikkate alacaklarını belirtmemişler midir? Hem sonra "cumhuriyet'le hilâfet telif edilebilir. Bu konuda Kur'an aydınlatıcıdır.

27 Aralık'ta da Hilâfet Konferansı Cocanada'da toplanacaktır([19]). Başkanlık konuşmasında Mevlana Şevket Ali, herzamanki akıcı üslubuyla "İstiklâl"in ne demek olduğunu vurgulayacaktır. Hindistan'ın bağımsızlığına engel olan, İslâm'ın en büyük düşmanı Britanya Hükumeti ve İngiliz milletidir. Hilâfetçiler olarak geçmişteki mücadelelerinin dökümünü çıkaran Şevket Ali, Hilâfet Meselesi'ne gelince Ankara'ya bir heyet göndereceklerini belirtecektir. Konu açılmışken, Ağa Han ile Emir Ali'ye hücum etmek istememektedir. Bu iki zatın da İslâm'a bağlılığı vardır ve "kendi yollarınca" dinlerine hizmet etmeye çalışmaktadırlar. Yalnız, bir hususu unutmamalıydılar: Ne

Levent Şahverdi Arşivi

kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, Hindistan'dan uzakta olanlar, Güney Asya Müslümanları'nın gerçek hissiyatını anlamadan "Hilâfet" gibi böylesine hassas bir konuda fikir beyan etmemelidirler." Şevket Ali, son derece nazik (hatta diplomatik) bu ikâzdan sonra; İslâm'ı kurtardığı için "Seyf-ül İslâm" Gazi M. Kemâl Paşa ve arkadaşlarının "cesaretleri, azimleri, kahramanlıkları ve başarıları" için tebrik edilmeleri gerektiğini; Güney Asya'daki Müslümanlar'ın da Ankara'daki gelişmelerin gerçek çehresini bilmeden fikir yürütmemelerini, sabırlı ve temkinli olmalarını ilave eder. Bu arada aşağıdaki telgrafın M. Kemâl Paşa'ya yollanması kabul edilir:

> " Hint Hilâfet Merkez Komitesi, zat-ı devletlerini, Hint Müslümanlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin selâmet ve terakkiyatı hususunda besledikleri temenniyat-ı halise ile edâ-yı kalbiyeleri hakkında temin. Cumhuriyet'in teşkilini terakkiyat-ı İslâmiye nokta-yı nazarından büyük bir hatve ad ve itibar eyler. Zat-ı devletlerinin piş-i nazarlarına şu ciheti de vaz' etmeye mütecasir oluruz ki, Hint Müslümanları namına varit olarak Cumhuriyetin teşkilini tasvip görünen herhangi (bir) telgrafı Hint Müslümanlarının hakiki nokta-yı nazarlarını arz eder farz eylememelidir. Bu nevi telgraflar keşidesine mütecasir olacaklar Hint Hilâfet Heyeti ve programı düşmanıdırlar. Hint Müslümanları Türk Cumhuriyetini ve Hilâfetin Cumhuriyet tarafından tanınan şeklini terakkiyat-ı İslâmiyenin ümidi olarak tanırlar ve Türkiye Cumhuriyeti'ne zarar verecek yahut onun terakkiyatına mani olacak mahiyette her türlü siyasi entrikalara muarızdırlar..."(20)

Konferans'ın 30 Aralık'taki üçüncü bileşiminde Türkiye'nin istiklâli, Trakya, İzmir ve Arabistan'ın Türkler'e bırakılmasının talep edilmesi karara bağlanır. Lausanne Andlaşması, bu talepleri yerine getirmiş, ama Arabistan konusunda herhangi bir hüküm getirmemiştir. İngilizler, kendilerine Lausanne'dan sonra, Hilâfet Hareketi'ne gerek kalmadığını söylemişlerdir. Ancak, bugün Arabistan yabancı hakimiyetindedir. Arabistan Halife'nin hakimiyetine bırakılmadıkça mücadeleleri devam edecektir. Bu arada

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan'daki istiklâl çabaları da sürdürülecektir. Dördüncü Konferans günü Hilâfetçiler, "Hind Misak-ı Millisi"ni kağıda dökeceklerdir. *"Swaraj"*ın başarısı Hindu-Müslüman işbirliğine bağlıdır.

"Mektup Olayı"nı genel bir çerçeve içerisinde değerlendirirsek, mesele bu çıkışın ardında bir "komplo"nun olup olmadığına dayanmaktadır ki, Ankara bu işin ardında — yukarıda da görüldüğü gibi — bir "İngiliz parmağı"nın varlığına inanmaktadır. Öte yandan, dönemi Hindistan açısından inceleyen Qureshi, mektubun İngiliz entrikasından değil de, Emir Ali ile Ağa Han'ın şahsi endişelerinden kaynaklandığını yazmaktadır(22). Ortada bir komplo varsa, hadiselerin gelişimi bize bunun şöyle cereyan ettiği intibaını vermektedir: Ankara'nın Halifeliği de kaldıracağı söylentileri duyulur, duyulmaz, aynı ikili yeniden atılırlar ve böyle bir kararda kendilerinin de — Güney Asya Müslümanları olarak — söz sahibi olmalarını isterler. Aslında böyle bir "vekâletleri"de yoktur. Öyleyse nedendir bu telaş? Güney Asya Müslümanları serinkanlı davranırken, onların adetâ panikle ortalara dökülmelerinin sırrı nedir? Bu müdahaleyi iyici tefsir edebilmek için, Türkiye'de biri Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ikincisi de Halife olmak üzere dünyevi ve uhrevi iktidarın ayrılmasından milletlerarası camiada hangi gücün yararlı çıkabileceğini düşünmek gerekmektedir? Acaba bu devlet, karar vericilerinin "dünyanın en büyük İslâm imparatorluğuna sahibiz" dediği İngiltere miydi? Ve acaba Emir Ali, Ağa Han, Şerif Hüseyin gibi "İngiliz yanlısı" Müslüman liderlerinin tayininde etkili olabileceği bir "Türk" Halifesi Londra'nın işine gelmez miydi? "İngiliz yanlısı" olduğu bilinen bir Halife, Ankara'nın İngiltere aleyhinde yorumlanabilecek dış politika kararlarında "fren" rolü oynayamaz mıydı? Ve yine aynı zatın İngiltere'ye Türk dahili siyasetine karışması için bir kapı aralanmasına katkıda bulunmayacağı söylenebilir miydi? Bu sorular ve beraberinde getirdiği kuşkular, bize ya meşhur mektubun ardında bir devletin — herhalde hangisinin olduğunu tahmin edebiliyorsunuzdur — olduğunu; ya da Emir Ali-Ağa Han ikilisinin "Kraldan fazla Kralcı" olduğunu düşündür müyor mu?

Levent Şahverdi Arşivi

II- Türkiye'de Hilâfet Neden ve Nasıl Kaldırıldı?

Okuyucu, yukarıda iktibaslar yaparak naklettiğimiz TBMM' nin Emir Ali-Ağa Han mektubunu tartışdığı gizli celsesinden sonra bu sorunun cevabını şimdiden vermek durumundadır. Ancak, Halifeliğin ilgasına giden vetireyi genel bir tarihi perspektife oturtmak herhalde yararlı olacaktır([22]).

Meseleyi en baştan ele alalım. Üzerinde çeşitli kitaplar yazıldığı için, ayrıntılarına inmiyoruz. Fakat, bugün "Milletlerarası Siyaset" anabilim dalına ait eserlerde muhtemelen İslâm'ın dünya politikasına, ya da devletlerarası ilişkilere yönelik tavrını, geliştirdiği yaklaşımı bulabilirsiniz([23]). Teoriye göre, dünya İslâm ülkelerinin olduğu "Dar-ül-İslâm" ile, ona düşman olanların oluşturduğu bir 'Dar-ül-Harb"a ayrılmıştır. Karşı kampın aleyhlerinde icraatta bulunacağı düşüncesiyle İslâm ülkeleri kendilerini saldırganlara karşı korumakla mükelleftirler. Demek ki, bir İslâm hükümdarı yurdunu müdafaa etmekle yükümlüdür. Ayrıca, eğer söz konusu devlet, gerçekten İslâmi akidelere uygun davranacaksa, Allah'ın kelâmını, kalıcı ve adil bir uluslararası düzen kurulabilmesi için, "Dar-ül-Harb"e tebliğ etmek; kurmuş olduğu bu nizamı onlara da benimsetmekle mesuldür. Tebliğ sorumluluğunu yerine getirirken, "Dar-ül-Harb' devletlerinin engelleriyle karşılaşırsa "cihad" edecek, "gaza' yapacaktır. Basit bir anlatıma irca edilecek olursa, İslâm devleti "tebliğ' vazifesini layıkı ile gerçekleştirebilmesi için güçlü bir orduya ihtiyacı vardır. Bu ordunun idamesi zinde bir ekonomiye dayanacaktır; bu da vergi kaynaklarının düzenli akışına bağlıdır. Vergilerin dış emelleri doyurabilmesi için halkın refah içinde olması; halkın da refah içinde olması için, sosyal, hukuki ve siyasi düzenin "adil" bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Adil bir içtima nizam, ancak "Şeriat"ın hükümranlığı ile sağlanabilir, "takva" ile ölçülür. İşte, İslâm devleti hayatiyetini yukarıda kısaca özetlediğimiz "dairevi" sisteme uymakla sağlamaktadır.

Teoriye bakılırsa, İslâm'da din ve devlet işleri birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. İslâm devletinin başı, hem ülkesinde dini

Levent Şahverdi Arşivi

koruyan bir "İmam", hem de sınırları gözeten bir "Emir-ül-Mümin"dir. Hıristiyanlıkta olduğu gibi "Kilise/Devlet" veya "Papa/İmparator" ayırımı yoktur. "Dini" ve "dünyevi" kuvvet ayrılığı ilkesi Batı siyasal felsefesinden ithal edilmiş terimlerdir. İsa, "Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeli" demişti. Oysa ki, Hz. Muhammed dini misyonunu yürütürken bir siyasi sistem de kurmak zorunda kalmıştı. Kaldı ki, zaten İslâm, Hıristiyanlığın aksine, ahlaki normların ötesinde toplum ilişkilerinin pek çok sahasında kıstaslar getirmişti([24]).

İslâm tarihinde yukarıda özetlediğimiz "dini" ve "dünyevi" görevleri uhdesine alan devlet başkanlarına 'Halife" denmektedir. Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusudur; bu anlamda herhangi birinin ona vekil veya halef olması söz konusu olmaz. Bu nedenle Halife, yönetmekle sorumlu olduğu toplumun siyasi ve sosyal meselelerinde Peygamber'in yerini alacaktı. Halife kendi ülkesinin idâresiyle görevli olduğu için, maddi otoriteye sahip bulunmak zorundadır. Batı'nın iktidarlar ayırımını İslâm Halifeliği'ne uyguladığımız zaman, buna "dini"den çok "dünyevi" bir gözle bakmak, daha az yanıltıcı olacaktır([25]). Demek ki, İslâm geleneğinde "Halife", yukarıda işaretlenen vecibeleri yerine getiren, ya da başka bir deyişle, şeriata uygun hükumet eden her devlet reisi için kullanılabilen bir tabir haline gelmiştir([26]). Nitekim, Osmanlı padişahları Yavuz Selim'den önce de çeşitli vesilelerle halife olarak anıldıkları gibi, Osmanlı Hilâfeti zamanında Hindistan'daki Babürlü hükümdarlarına yine "halife ' denildiği görülmektedir. Yine İslâm tarihine bakıldığında halifelik kurumunun ne "Hulefa-yı Reşidin" devri gibi iktidarının zirvesinde iken, ne de Osmanlılara geniş günlerinde Papalık gibi "dini" bir kişilik taşıyordu. Hele 1517'de Kahire'den İstanbul'a devrolunurken yeterli bir "dünyevi" otoriteden aciz bir hâle düşmüştü.

Osmanlılar Halifeliği aldıkları zaman zaten İslâm dünyasının en güçlü siyasi otoritesiydiler. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Anadolu ve Balkanlar'daki İslâm dünyasının pek büyük bir kısmına siyasi bakımdan hakim durumdaydılar. Osmanlılar bu siyasi üstünlükleri devam ettiği müddetçe ayrıca Halifeliğe dayanan bir nüfuz

Levent Şahverdi Arşivi

elde etmeye çalışmadılar; buna lüzum da yoktu. Yavuz Sultan Selim, "Hadim-ü Haremeynüş şerifeyn" ünvanı ile yetinmişti. Osmanlı hakimiyetinin uzanmadığı uzak Müslüman ülkelerinde — Uzakdoğu, Güney Asya, Afrika gibi — yabancı tehdidi altında bulundukları için zaten İslâm halifesine manevi bağlılık duyuyorlar, zaman zaman bu makamın kendilerini himâye etmesini istiyorlardı([27]).

Hilâfet politikasının Osmanlı siyasetinin başlıca unsurlarından biri haline gelmesi ilk defa Büyük Güçler tarafından Müslüman ve Müslüman olmayan teba'nın devlet aleyhine tahrik ve teşvik edilmeye başlandığı ve Babıali'nin bunlara karşı başka yollardan yeterli karşılık verme imkânı kalmadığı zamana rastlar. Giriş'te XIX. yüzyılın Avrupa'nın sanayileşmiş devletleri için bir sömürgecilik çağı olduğundan söz etmiştik. Büyük Güçler, aralarında İslâm memleketlerinin de olduğu dünyayı aralarında paylaşmaya soyunmuşlardı. Bu istiklâl mücadelesi sonucunda Osmanlı yegâne müstakil İslâm devleti olarak kalacak; ancak Ortadoğu'da birbirleriyle çakışan emelleri olan sömürgeciler Osmanlı'yı aralarında hemen parçalamak yerine içten çökertmeye çalışacaklardır. Bilindiği gibi, Osmanlı çok uluslu bir imparatorluktu. İslâmi akıdelere göre Osmanlılar, feth ettikleri "Dar-ül-Harb" ülkelerin gayrimüslim vatandaşlarını, dini hüviyetlerine göre kompartmanlaştırmışlardı. Buna 'Millet Sistemi" diyoruz. Her azınlığın kendine özgü dini, kültürel, idari ve ekonomik serbestisi mevcuttu. Büyük Güçler, nihai hedeflerine ulaşabilmek için, Osmanlı Devleti teokratiktir bahanesiyle görevlerinin bu çok milletli, çok dinli imparatorluktaki gayrimüslim azınlıkları himaye etmek olduğunu savunmaya başladılar. Kapitülasyonlar gibi yabancı ülke tüccarlarına tanınan imtiyazların ardına gizlenerek, Osmanlı Devleti'ne XIX. yüzyıldan itibaren, müdahale etmeye başladılar. Böylece, Avrupalı sömürgecilerin himâyesi altında Osmanlı azınlıkları ayrılıkçı cemiyetler kurdular, propagandalarını yaptılar; şiddete başvurdular, isyanlar, ihtilâller düzenlediler. Öte yandan Büyük Güçler, her hareketin neticesinde Osmanlı'dan himaye ettikleri azınlıkların ayrılıkçı hedeflerine yönelik ıslahat yapılmasında direttiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yolla Osmanlı'nın yıkılıp, yerine kendi yörüngelerinde peyk devletçiliklerin oluşacağını umuyorlardı([28]).

Bir yandan yabancı müdahalesi, diğer yandan iç isyanlar karşısında toprak bütünlüğünü muhafaza etmek zorunda kalan Osmanlılar, çeşitli reçetelere başvurdular. "Osmanlıcılık" deyip, muhtelif unsurları barıştırmaya çalıştılar. Islahat yaptılar, Meşrutiyet ilân ettiler, Meclis açtılar. Yalnız, nihai analizde bu çabalar fayda etmeyecek ve Birinci Dünya Savaşı'nda ihanetlerle karşı karşıya kalacaklardır. Düşman ordularının kendi tebası ile birleşerek ülkeyi işgal edişine şahit olacaklardır.

Gidişin tehlikesini kavrayan II. Abdülhamid, İslâm'ın birleştirici muhtevasından yararlanmak düşüncesiyle Hilâfet kurumuna ağırlık verecekti. Bu yolla Araplar gibi Türk olmayan imparatorluk unsurlarının saltanata sadakatlerini sağlamak istedi. Hilâfetin içe yönelik yararının yanısıra, Pan-İslamizm'den milletlerarası politikada da bazı faydalar teminine yöneldi. Başka bir deyişle, "din maskesi" altında Büyük Güçler'in Osmanlı içişlerine karışma kanalına karşı aynı metodu, bu yöntemin mucitlerine karşı oynamak istedi. Şöyle ki, yakın tarihte Osmanlı'nın kaybettiği topraklarda — Mısır, Kuzey Afrika, Balkanlar, Kafkasya — yaşayan Müslümanların Halife'nin manevi otoritesini tanımasında ısrar etti. Adına hutbe okutturdu; kadı ve müftülerin atamasını yaptı. Belki de "dini" otoritenin muhafazası, ona yeniden "dünyevi" boyutun da eklenmesine bir yatırım teşkil edecekti. Diğer yandan, İslâmcılık siyaseti daha uzak yörelerde de etkili olabilirdi. Bünyesinde İslâm ahaliyi barındıran İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletleri sömürgelerinde taciz etme tehdidini elinde bulundurmaya çalıştı. Bu uğurda "Hilâfet" müessesesine sarıldı. Öncelikle, İstanbul'u yegâne hilâfet merkezi yapmayı denedi. İslâm dünyasının dikkatini ve sadakatini bu şehre yöneltti. Hilâfet kurumunun sadece Osmanlı vatandaşlarını kapsayan bir merkez olmasının ötesinde ona "ülkeler aşırı" bir fonksiyon kazandırdı. Böylece, yabancı — Hıristiyan — tahakkümüne düşmüş İslâm sömürgelerinde "din" ve "devlet" kurumlarının ayrılığı meselesi ortaya çıktı. İngiliz sömürgesi Hindistan'da yaşayan bir Güney Asyalı Müslü-

Levent Şahverdi Arşivi

man, dünyevi otorite olarak karşısında İngiliz Genel Valisi'ni (ve onun üzerinde Londra'yı) görürken, uhrevi (veya dini) sadakat merkezi olarak yüzünü Halife'ye, yani Osmanlı padişahına (ve İstanbul'a) çevirdi. Böylece II. Abdülhamid, Hilâfet kurumunu Papalık'la karıştırarak, Osmanlı hükümdarında saltanat ve hilâfet farkı arama yanlışını yapan Avrupa'ya karşı bu ikiliği devletin dış menfaatleri doğrultusunda istismar etme yoluna gitti([29]). Padişah'ın hilâfeti kullanarak sömürgeleri üzerinde manevi nüfuz kurmasına ilk başta Büyük Güçler, özellikle İngiltere, karşı çıkmayacaktır. Çünkü, müstemlekeleri "Dar-ül-Harb" olmaktan kurtulmuştur. Hattâ, padişahla iyi geçindikleri takdirde hilâfet sömürgelerdeki İngiliz idaresini meşrulaştırıcı bir araç olabilirdi. Tabii, Osmanlı padişahına sadece manevi sahada sıkıştırılmakla birlikte böylesine bir "ülkeaşırı" güç tanımanın bazı sakıncaları da yok değildi. Ya "Padişah-Halife" zaten siyasi potansiyeli olan o gücünü siyasi arenada somut hedeflere yönlendirmeye çalışırsa, ne olurdu? Söz konusu riski almak gerekiyordu. Ne var ki, II. Abdülhamid, saltanatı boyunca bu konuda temkinli davranmış, İslâm alemindeki gücünün hep "manevi" yönünü vurgulamış, her an siyasi tehdit olabilecek diğer yönünü ihtiyatta tutmuştur. Bunu yapmakla, tehdidin her zaman varolabileceğini muhataplarına iletiyor; açıkçası hilafeti, Osmanlı Devleti'ne karşı Büyük Güçlerce yöneltilecek arzu edilmeyen davranışlara kalkan olabilecek bir "caydırıcı" etken şeklinde kullanıyordu, kullanmak istiyordu.

İttihadçılar'ın iktidara gelmesi ile de İslâmcılık cereyanı yürüdü([30]). Hele Büyük Savaş'a Osmanlı'nın girişi ile "cihad" ilan edilmesi, sömürge statüsündeki İslâm memleketlerinde "dünyevi" ve "uhrevi" sadakat merkezleri arasında nasıl seçim zorluklarına sebep olduğunu yukarıda görmüştük.

M. Kemâl Paşa ise Büyük Güçler'in azınlıkları kullanarak nasıl ülkeyi içerden fethetmeye çalıştıklarını görmüş ve çeşitli beyanatlarında ifade etmişti([31]): "Hariçteki devletler hem bir taraftan dahildeki unsurları, devlet ve memleketi tahrip etmeye.. teşvik ediyor, harekete getiriyor; bir taraftan da onların nam ve

Levent Şahverdi Arşivi

hesabına müdahale ediyor..."([32]) Osmanlı'yı yıkımın eşiğine getiren bu metodun, İslâm geleneğine göre azınlıklara imtiyazlar bahşeden Millet Sistemi'nin Büyük Güçlerce istismar edilmesinden kaynaklandığını düşünüyordu. Ona göre, güç veya "hakimiyet-i milliye" Türkler'de temerküz edilmeli; Avrupa'ya ve onun hamileri azınlıklara Müslüman-Türk ekseriyeti üzerinde hak tanınmamalıydı. İleride Büyük Güçler'in aynı metodu Müslümanlar üzerinde kullandığını göreceğiz. Bu kapıyı bir daha açılmamak üzere kapatmak tamamiyle laik bir düzene geçmek, bu arada hilâfeti dahi lağvetmekle mümkün olabilirdi. İslâm etkenini Milli Mücadele sırasında hem içte, hem de dışta mobilize etmesine rağmen M. Kemâl Paşa bu silahın geri tepebileceğine de inanıyordu. Başta İngilizler olmak üzere diğer Batı devletleri aynı tuzağı ona karşı kurabilirlerdi (ve kurmuşlardı). Ama, bu tehlikeli aracı elden çıkarabileceğine onları inandırabilirse, o zaman karşılıklı doğacak güven ortamında İngiltere ile daha rahat anlaşabilirdi([33]). Bunu daha 25 Eylül 1920'de Meclis kürsüsünden ifade etmişti bile:

> "Bu milletin zihniyetinde; mutlaka padişah ve halife olan zatın emrine bilâkaydüşart ve bilâtefekkür itaat etmek mecburiyetinde bulunduğundan dolayı bunu avucumuzda tutalım ve istediğimiz şeyleri kendimiz emredelim. Fakat, biz bu iş ile oynamazsak düşmanlarımız da görürler ki, İngilizler ve İngilizlerle çalışan düşmanlarımızın bütün ümitleri mahv olacaktır. Bundan dolayı bizim için eser-i za'f olacaktır."([34])

İki sene sonra da M. Kemâl Paşa, Meclis'te yaptığı bir başka konuşmasında II. Abdülhamid devrinde "ülkeaşırı" boyut kazanan Hilâfet müessesesinin kapsamının Türkiye ile sınırlandırıldığını belirtecektir. Hilâfet'in dayanağı olan TBMM'in bu görevini ne zamana kadar sürdüreceğine ilişkin işaretini de — belki yine dış güçleri muhatap alarak — vermekten çekinmeyecektir:

> "Bu Meclis, Türkiye Milletinin Meclisidir. Türkiye halkının Meclisidir. Bunun sıfatı, bunun salâhiyeti, yalnız Türkiye halkının yalnız Türkiye Milletinin,

Levent Şahverdi Arşivi

Devletinin hissiyatına, mukarrerâtına aittir. Bu Meclis kendisine, bütün âlemi islâmiyete şâmil bir kudret veremez efendiler. Binaenaleyh bu Meclisin Riyasetinde bulunacak zatın da olsa olsa temsil edeceği şey, yalnız Türkiye'ye ait olabilir. Bu mahdut bir şeydir. Halbuki Makamı Muallayı Hilâfet, bütün âlemi İslâma şâmil bir makamı mukaddestir. Türkiye Devletinin ve halkının bu noktadaki vazifei diniye ve vicdaniyesi diğer âlemi İslâmın dahi aynı güne gelmesine kadar bu Makamı Muallaya mesnet olmaktır. Bütün kudretiyle, bütün âlemi İslâm nazarında ve gayri İslâmı âlem nazarında masun bulundurmaktır. Yoksa kendi mevcudiyetini halifenin bir yedi iktidarına veremez, veremez efendiler ve vermeyecektir efendiler. Alemi İslâmda teşevvüş varmış veyahut olacakmış. Bu sözlerin hepsi yalandır, kim söylemişse yalan söylüyor."([35])

M. Kemâl Paşa, İslâm etkeninin Türkiye aleyhine nasıl dış politikada devreye sokulabileceğini Mekke Şerifi Emir Hüseyin'in 1916'da patlak veren isyanında görmüştü. Milli Mücadele'de İngiliz işgalcilerinin elinde kukla olarak gördüğü Padişah'ın hilâfetin gücünü nasıl Kuva-yı Milliye'yi boğmak için kullandığını yaşamıştı. Hakkında idam fetvası çıkarılmış, işgalci Yunan birlikleri "Hilâfet Ordusu" diye lanse edilmiş, aşiretler din kisvesi altında aleyhine kışkırtılmıştı. Hakimiyet-i Milliye, M. Kemâl Paşa'nın bu düşüncelerini "İngilizler'in İslâm Siyaseti" adlı makalede aynen şöyle tekrarlıyordu:

"... Türkleri, İslâm'ın istiklâli için döğüşen, yeni düşünceli ve İngilizler'in melânetini öğrenmiş bir millet diye imha etmek istiyorlar. Fakat, bunun Müslüman dünyasına fena tesiri olacağını bildiklerinden, buna güya İslâmiyet'i müdafaa eder gibi görünerek yaymak istiyorlar. Bunun için bir defa halifeyi ellerine almak, onu milletinden ayırmak esbâbını bulmak lâzımdı... Hilâfeti esaretten kurtarmak ve müstakil bir millet olarak yaşamak isteyen efrâd-ı milleti yine kendi cahil vatandaşlarına kırdırmak için Anzavur gibi mahluklar satın aldılar. Şimdi artık Türkiye

Levent Şahverdi Arşivi

Müslümanlarına karşı siyasetleri de bütün açıklığıyla meydana çıktı: Kabil olduğu yerde Müslümanların silâhını alıp Hıristiyanlara kırdırmak, Adana ve İzmir' de olduğu gibi. Kabil olmadığı yerde Çerkes, Kürt, Türk diye Müslüman kardeşleri birbirleri üzerine saldırtıp bu suretle de yine Müslümanları mümkün olduğu kadar kırdırmak ve en zayıf bir dakikalarında Yunan ordusunu üzerlerine götürüp son vazifelerini yapmak, Türkiye Müslümanlarını muzmahil eylemek... Halifemizi ellerine aldıktan sonra memleketimizdeki Müslümanların silahlarını tamamen ellerinden alacaklar, ticaret ve iktisadi işlerde Müslümanları tazyik edip malum vasıtalarıyla Müslümanları fakir ve âciz bir hale koyacaklar ve en sonunda Türkiye Müslümanlarına diyecekler ki: "Silâhınız yok, paranız yok, akıllı adamlarınız elimizde esir, halifeniz yine tamamen hüküm ve irademizdedir. Mektep, ilim, medeniyet esasen sizin dininize yakışmaz. Haydi bakalım, artık Salib'in idaresine geçtiniz. Bizim muharebelerimizde İngiliz bayrağının şerefi için kan dökeceksiniz. Lâzım gelirse Müslüman kardeşlerinizle de muharebe için sizi sevkedeceğiz. Memleketimizin madeni, petrolü, serveti, nesi varsa İngilizler işletecektir. Bunun yüksek ameleliğini bile siz yapamazsınız. Yalnız Rum ve Ermeni ustabaşılar nezaretinde sizi âdi amele olarak bu topraklarda yaşatırız. Arş."

Milletin ve İslâm'ın namus ve haysiyeti ile hakk-ı hayatı için haykıran Türkiye Müslümanlarını böylece muzmahil edebilirse Hindistan'a dönüp diyecek ki: "İşte halife elimizde, istiklâl dâvâsında olan bu Türkler birbirlerini parçaladılar. Sulh ve sükunu tesis için İngiltere gelip bu memleketi işgal etmeye mecbur oldu. Nasıl istiklâl dâvâsında bulunuyor ve birbirini parça parça eden Türkiye Müslümanları için beyhude isyan ediyorsunuz? İslâm için istiklâl bitmiştir ve İslâm İngiltere'nin taht-ı inkiyâdına girmiştir "([36])

Vahdettin, İngiliz zırhlısı ile kaçınca, bunu M.Kemâl Paşa "İngilizler'in dahi Vahidüddin ile alem-i İslâm üzerinde (artık) oyun oynamaya muvaffak olamayacaklarını"([37]) anladıklarını

Levent Şahverdi Arşivi

düşünecektir. Ne var ki, M. Kemâl Paşa İngiltere'nin ananevi siyasetinden böyle kolay kolay vazgeçmeyeceğini de biliyordu. Nitekim, halifelik üzerinde ileride etkili olmak arzusunda görünen İngilizler, İstanbul'da, İngiliz Muhipleri Cemiyeti vasıtasıyla bütün İslâm ülkelerinden gelecek temsilcilerin oluşturacağı bir "Meclis-i Hilâfet" ihdas etmeyi tasarlamamışlar mıydı?([38]) Ve yine, Cumhuriyete geçildikten sonra bile halifelik kurumu milli irade'nin üzerinde adetâ bir "Demokles'in Kılıcı" gibi tutmaya hazırlanmıyorlar mıydı? Curzon, Lausanne Barış Konferansı'nda "Müslüman azınlık" tabirinde neden ısrarlıydı? Musul Meselesi milletlerarası platformlarda tartışılırken, din maskesi altında Anadolu'da aşiretlerin ayaklanması tesadüf müydü? M. Kemâl Paşa, Osmanlı azınlıklarını İstanbul'a karşı "psikolojik savaşın piyonları" haline getiren güçlerin, aynı "Truva Atı"nı, bu defa hilâfet kapısından Ankara'ya sokmaya çalıştığını düşünmektedir.

Bu vesile ile "milletlerarası ilişkilerde mankenlerden faydalanmak sistemine rağbet dönemine son vermek, medeni alemin samimi dileğini teşkil etmelidir"([39]), diyen M. Kemâl Paşa'nın Meclis'in Halife'ye tâbi kılınmasını teklif eden azalardan, diyelim Şükrü Hoca'yı "vatana sadakatsizlikle" itham etmesi; din ve devlet ilişkilerinin ayrılamayacağını savunanlara da "hain" gözüyle bakması İngiltere'nin halifeliği kullanmasından duyduğu infial ve sıkıntının ifadesidir:

> "Hilâfet makamının muhafazasında, dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında olanlara verdiğim cevap: Ehl-i İslâm'ı bir hâlife heyulâsıyla hâlâ işgal ve iğfâl gayretinde bulunanlar bilhassa Türkiye'nin düşmanıdırlar."([40])

Demek ki, Hilâfet Meselesi, bu kurumun dış politikadaki tesiri üzerindeki tartışmaya dayanıp, düğümlenmişti. Bu konuda iki görüş çarpışıyordu. Bu görüşlerden ilki, M. Kemâl Paşa'nın yukarıda savunduğu gibi, Hilâfet'in yabancı güçlerce de kullanılabileceği kuşkusundan hareketle, artık "zararlı" bir niteliğe sahip olduğu şeklindedir. İkinci tavır ise asıl Halifeliğin ilgasının

Levent Şahverdi Arşivi

(veya dünyevi otoritesinden soyutlamanın) Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında İslâm ülkeleriyle aralarındaki bağları keserek, devletin dış itibarını zedeleyebileceği mahiyetindedir. Ünlü tarihçi Yusuf Akçura, Meclis'te yaptığı konuşmasında her iki düşünceyi de çok güzel özetlemişti:

> "... Hilâfet Türkler'in elinde bulundukça, Türkiye devletinin, TBMM'nin iktidarına, kuvvetine istinat ettikçe herhâlde bizim için müfid olacak bir müessesedir. Fakat efendiler; bu şartlar böyle olmak lâzım. Aksi takdirde bizim için ve bütün alem-i İslâm için müfid olabilecek müessese, bizim için de, bütün alem-i İslâm için de muzır olabilir."([41])

Şöyle ki, Yusuf Akçura'ya göre tarihte, "Emeviler ve Abbasiler, Ortadoğu'da hakim olabilmek için hilâfeti kendi siyasetlerine bir vasıta olarak kullanmışlardır." Oysa ki, aynı yöreyi — bir süre sonra egemenliklerine alan Türkler'in — gerek Selçuklular, gerek Osmanlılar'ın — buna ihtiyaçları yoktu. XVIII. yüzyıldan itibaren ise Rusya'nın cenuba doğru kayma tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa Orta Asya'daki Müslümanlardan yararlanmak istemişler ve Osmanlı'ya bu yolda telkinlerde bulunmuşlardır. İngiltere, yine XIX. asırda hilafetten istifade ederek "Hindistan istiklâlinin şuaatını söndürmüştür" Rusya ya ve İngiltere'ye karşı İslâmcılığı kullanmak aynı yüzyılın sonlarına doğru Almanya'nın aklına gelmiştir. Yusuf Akçura'nın ulaştığı netice, bu açıklamalarının ışığında şudur: "Hilâfet, eğer Türklerin elinde bir İslâm müessesesi olacak ise, o vakit bütün kuvvetimizle muhafaza etmeliyiz. Fakat bizim olmalıdır. Yoksa, aksi takdirde Fransa'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın, Almanya'nın istifadesine — Nitekim de olmuştur. Tarihte görüyoruz — yarar bir şekilde alem-i İslâm için bile muzır olacaktır, efendiler."([42])

Hilâfet'in Osmanlı'ya hiçbir yarar sağlamadığı düşüncesi yeni değildir. Meselâ daha 1911 yılında ünlü yazar Süleyman Nazif, "söz aramızda kalmak üzere " Ebuzziya Tevfik'e yazdığı bir mektupta Hilâfet'in "dört asırdan beri şevket-i milliyemizi

Levent Şahverdi Arşivi

kemirdiğini" belirtmektedir([43]).

> Biz halife olduktan sonra, her akşam selamlıktaki misafirleri iz'az ve i'tam etmek için haremdeki evlat ve ayalimi aç bırakan Anadolu'nun züğürt hanedanlarına benzedik. Asker ve memurlarımızın senede dört ay maaş alamadıkları zamanlarda bile surrei humayunun intizamı irsalatına itina ve şedaidi iklim mevasim altında çıplak gezen askerleri libase bedel, merakidi mübarekeye puşideler ihda olunur ve Yemen'deki asakiri mansureyi tahsis için sevk olunacak kuvayı imdadiyeye tahsis olunan vapurlara Çerkes Mehmet (paşa) Buhara hacılarını irkabederdi. Yani hilâfete Asya'dan, Cava ve Sumatra'dan hücum eden tufeylileri millet hesabına kendi gıda ve nafakamızla besledik. Eğer hilâfet kuvvet olsaydı, birkaç yüz milyon Katoliğin reisirrüseya ruhanisi olan Papa bugün (Vatikan) mahabesine tıkılmış bulunmazdı. Damarlarımdaki kan halis Türk kanıdır ve ben an ceddin Müslümanım. Hatta bu hususta diğer Osmanlı Türklerine biraz da tefevvuk, yani takaddüm iddia etmiye hakkım vardır. Çünkü Selçukilerle gelen Türklerin evlatlarındanım. Bununla beraber, kanıma ve imanıma yemin ederim ki, Cenubi Amerika'daki Patagonlar kadar vasati Asya'daki Türkler ve Şimali Afrika'daki Müslümanlar da bana yabancıdırlar. Ben öyle bir Türk ve Müslümanım ki, yalnız Osmanlı hissiyat ve menafiiyle muhakemei ef'al edebilirim. İttihad-ı İslama nasıl itimadolsun ki, 93'te derbarı hilâfeti saran Moskof ordusunun birlerce de efrakı Müslümandı. Ve bunlar Arafat dağında nasıl aşk ile şevk ile tekbir getirirlerse Şıpka Balkanında da öyle bir vecd ile ve heyecanla kurşun attılar. (İttihad-ı İslâm) Namık Kemal Bey denilen pek hayalperest bir sabiyyi edebinin dest-i dehasında eğilip bükülen bir oyuncaktan başka bir şey değildir. Fakat bu oyuncağa hala bir sanem, bir mabut nazarıyla bakılıyor. Ve bunun tehlikesini, zararını, faydasızlığını, hatta imkansızlığını iddia eden hamiyetle makbule ashabı, mabudı hakikiyi inkar etmiş kadar mustahakkı ta'yip ve tefrik oluyor..."([44])

Öte yandan, Hilâfet'in kaldırılışına çeyrek kala eski İttihatçılardan Lütfi Fikri Bey, *Tanin*'de bu makamdan "manevi hazi-

Levent Şahverdi Arşivi

ne" diye söz ediyordu. Abdülmecid Efendi görevinden çekilirse bu yüzyıllardır gerek memlekete gerekse İslâm dünyasına pek çok büyük hizmetlerde bulunmuş olan Osmanlı için de kötü olacaktı([45]). Aynı gazetede Hüseyin Cahit (Yalçın) da hilâfet elden çıkarsa, 5-10 milyon nüfuslu Türk devletinin de İslâm aleminde hiçbir önemi kalmayacağı üzerinde duracaktı([46]): "Hilâfet Türkler için kuvvettir. Halifeliği Türkiye hudutları dışına çıkarmak, intihardan farksızdır."

Hilâfetin Türkler'in ve TBMM'nin elinden çıkmakla asıl yabancıların oyuncağı olabileceği fikri de Sevres Andlaşması dolayısıyla Meclis'te konuşma yapan Burdur milletvekili Mehmet Akif Bey tarafından da dile getirilir:

> "....Bugün İstanbul'un uhde-i hamiyetine düşen en mühim vazife derhal BMM'nin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu Meclis'e ait olduğunu ilân etmektir. Bunun hilâfında hareket milletin hâlâsına sed çekmek, tefrika ve inkişama bâdi olmak, Makam-ı Hilâfet ve Saltanatı 'Papalık' gibi kuvva-yı maddiyeden mahrum ve gayrimeşru bir şekle sokarak ecnebilerin âmâline bâziçe derekesine indirmek demektir. Buna ise şeriat-ı garra-yı İslâmiye'nin katiyen müsaadesi yoktur. Kaldı ki, Müslümanlık nazarında pek büyük bir mevkii-i dinisi olan Makam-ı Muallâ-yı Hilâfeti vaz-ı meşruundan çıkarmaya hiçbir ferdin, hatta o makamı işgal eden zat-ı şahane'nin bile selâhiyeti olamaz... Maslahat-ı ümmetin muktezası ise 'icma-ı ümmet' mahiyetinde olan ve bir kuvve-i maddiyeye istinad eden BMM, evet ancak bu Meclis izhar etmek mevkiinde bulunuyor..."([47])

Hilâfet siyasetinden vazgeçmenin Türkler'i İslâm alemi nezdinde küçük düşüreceğine inananlardan bir grup, Suriye üzerinden Fransızlar'la andlaşma yapılmasına da karşı çıkarlar. Arap-İslâm milletini düşman yönetimi altında bırakarak çekilmenin doğru olmadığını savunan Karesi mebusu Basri Bey'e göre bu andlaşmaya imza koyarsak "Kıymetimiz gerek harice

Levent Şahverdi Arşivi

karşı ve gerek maateessüf ehemmiyet vermediğimiz alem-i İslam' a karşı küçülmüş olacak, tamamiyle sıfıra inecek."([48]) Basri Bey'e göre, aslında yapılması gereken şuydu:

> "... Eğer biz ötedenberi bu nazariye-i âliyeyi (Hilâfeti) takip etmiş, vicdanları bir ve müşterek olan İslâm alemiyle teşrik ve tevhid-i mesai, teşrik-i efal-ü âmâl etmiş olsaydık davamız daha büyük, daha muntazam, daha kudsi bir şekil alırdı. Halbuki biz dar bir muhit içerisinde, milliyet prensipleri etrafında çalışmaya kendimizi mecbur addettiğimiz için bugün koca İslâm aleminde ayrı ve münferit bir halde yaşıyoruz. İslâm'ın bayrağını asırlardan beri omuzlarında taşıyan Türk, İslâm aleminin manivelasına sahip bir yerdedir. Bu yerin cazibesi, bu yerin durağı bütün akvam-ı İslâmiye yi bize raptedebilirdi."([49])

Hilâfet Meselesi'ne ilişkin tartışma sonunda, Mete Tunçay' ın deyimiyle([50]), bir "risâle savaşı"na dökülür. Karahisar-ı sahip mebusu Şükrü (Çelikalay) Hoca, *Hilâfet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi* adlı bir broşürde([51]), 'Halife Meclis'in, Meclis Halife'nindir" diyerek İslâm alemi içindeki Türk'ün yerini belirler. İslâm hükumetleri, TBMM'ne müracaat ederlerse, kendilerine birer menşur verilmelidir([52]). Söz konusu risalenin cevaplandırılması yoluna gidilir. Sonuç; *Hilâfet ve Milli Hakimiyet* adlı bir derlemedir([53]). Şükrü Hocanın görüşlerini cevaplandırmak için hazırlanmış bir başka risâle de *Hakimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiye*'dir([54]).

Her iki tarafın görüşleri de sonuca bağlanmak üzere 3 Mart 1924 günü Meclis'e belki de son defa olarak yansıyacaktır. Konu, Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elliüç arkadaşının 'hilâfetin ilgasına ve hanedan-ı Osmani'nin Türkiye haricine çıkarılmasına dair teklif-i kanunisi"dir. Verilen teklifin girişinde, "makam-ı hilâfetin vücudu Türkiye'yi dahili, *harici* (italikler benim) siyasetinde iki başlı olmaktan kurtaramadı" deniliyordu([55]). Aynı teklifte şu ifadeye de rastlıyoruz: "Asırlardan beri Türk Milletinin sebeb-i felâketi ve ilâ nihaye fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğu'nun vasıta-yı inkırası olan Hanedan'ın

Levent Şahverdi Arşivi

hilâfet kisvesi altında Türkiye'nin mevcudiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecarib-i mütehamilâne ile katiyen sabit olmuştur."([56]) Hilâfet, zaten hükumet etmek demek olduğundan "zaman-ı hazır hükumat-ı İslâmiyesi'nin yanında ayrıca bir hilâfetin sebeb-i mevcudiyeti yoktur."

Görüşler başlayınca söz alan Rize mebusu Ekrem Bey, teklifi destekleyici mahiyetteki konuşmasında hilâfetin, dış politikada "hiçbir işe yaramadığını pek acı ve pek pahalıya oturtarak" anladıklarını ifade edecektir: "Irak ve Filistin cephelerinde Hind askerlerinin pek kanlı taarruzlarına bu isim hiçbir zaman mani olamamıştır."([57]). Karşılık olarak, hilâfetin dünya siyasetindeki yararına inanan Gümüşhane mebusu Zeki Bey, itirazla, "memleketimin siyaset-i hariciyesi namına hilâfetin ilgasını kabul ederek... bu müthiş kuvveti düşmanların... kucağına atmayalım" diyecektir([58]). Konuşması diğer mebusların müdahaleleriyle sık sık kesilen Zeki Bey, Teşkilat-ı Esasiye'nin kabul edildiğini ve değiştirilmesine gerek olmadığını kaydeder.

Teklif sahibi Şeyh Saffet Bey ise uzun açıklamasında hilâfetin hükumet etmek demek olduğunu tekrarla Cumhuriyetin aslen İslâm'ın meşveretine denk düştüğünü hatırlatır. Neticede ise şöyle toparlar: "... Madem ki, bugün hak ve âdil üzere icra-yı hükumet ancak Cumhuriyetle kaimdir ve idare-i hâzıramız da hamdolsun bir idare-i cumhuriyettir; hilâfetin mahiyeti aklen ve mantıken Büyük Millet Meclisi'nin şahs-ı manevisinde tamamiyle tecelli etmiş oluyor."([59])

Kastamonu milletvekili Halid Bey ise, meselenin dini cihetine itirazı olmadığını kaydeder. Onun endişesi siyasi (veya diplomatik) mahiyettedir. Milli Mücâdele'de vatanla birlikte hilâfeti kurtarmaya çıktıklarını ilan etmemişler midir? Yakın tarihlerinde hilâfetin hiçbir faydasını görmedik, diyenlere; cihad ilanına rağmen Arap ve Hindli müminlerden yardım almadıkları gibi, onları karşı cephelerde gördüklerini de itiraf edecektir. Yalnız, "son Yunan taarruzunda Yunanlılar, Eskişehir ve Afyon hattına geldikleri zaman işgâl altında bulunan yerler(de) garp vilâyâtını kurtarmak için tek bir nefer gönderebildi mi?"([60]) İslâm aleminin Türkler'e karşı gösterdiği muhabbetin sebebinin din kardeş-

Levent Şahverdi Arşivi

liğinin de ötesinde hilâfet kurumuna bağlılık olduğunda kimsenin kuşkusu var mıdır? Buna dayanarak Halid Bey, dışta yaratacağı tepkilerin önünü almak için "mülga" demenin hatalı olduğuna inandığını belirtti. Acaba, saltanatın kaldırılmasını sağlayan kanunda tavzih edildiği gibi "mündemiç" kelimesi üzerinde durulamaz; bu ibareye teklifte yer verilemez miydi?

Halid Bey'e cevaben Vasıf Bey, Meclis'tekilerin ruhunda "hissiyat-ı İslâmiye'nin zaten mündemiç" olduğundan bahisle, yine de idarede ikilik bırakılmaması hususunda ısrarlı davranmalarını salık verecektir. Halid Bey ve onun gibi düşünen arkadaşları nasıl "hilâfet namına Türk'ü boğazlamak için gelen orduları, neşredilen fetvaları" unutabiliyorlar?([61])

> "Dahili siyasetimizde muzır tehlike vârittir. Arkadaşlar, o muzır tehlike, Hilâfet'in ilgası değil, memleket felâket girvelerine düştüğü zaman düşmanla beraber olarak — bizi boğazlamak için — Yunan ordusu gibi hain bir orduyu Hilâfet ordusu diye gönderen Hâlife'nin ipkasıdır ve ancak bunu ilga etmekle memleketi bütün muzır tehlikelerden kurtarabiliriz arkadaşlar. Harici siyasetle suitesir yaparmış! Neye istinaden bunu söylüyorlar? Hilâfet eğer Zeki Bey'in dediği gibi ittihad-ı İslâm'ın müemmen bir düsturu ise ve eğer Zeki Bey'in zannettiği gibi Hilâfetle bütün İslâm ruhlarını ve kalplerini bir noktaya birleştirmek mümkün ise, arkadaşlar, size sorarım, mazi daha yakındır. Neşredilen cihad fetvasına rağmen Türk'ü Irakta, Çanakkale'de, Filistin'de boğazlayan Müslümanlardır. Arkadaşlar, varlığımıza bütün kudreti ile kasteden Britanya İmparatorluğu'nun en büyük noktayı istinâdı ve bizi yıkmak için sevk ettiği orduların en kuvvetli menbaları İslâm diyarları idi. Nerede o cihad fetvaları, nerede o Hilâfet'in harici siyasetindeki tesirleri, nerede o Hilâfet'in faydaları..."([62])

Vasıf Bey'e göre bu "çürük" siyaset terk edilmeli, kendi medeni ve çağdaş esaslarımıza dayanarak, mevcudiyetimizi kurtarmalıyız. Aksi takdirde, sonumuz hüsrandır: "Hilâfeti kurtara-

Levent Şahverdi Arşivi

cağız diye bir telkinât yaparken, Makam-ı Hilâfet düşman süngüsü ile bu milletin karşısına çıkmış ve bunu öldürmek ve bunu boğmak istemişti. Bu kadar muzır, bu kadar zehirli, bu kadar hain bir müesseseyi artık bugün ıpka etmek imkânı var mıdır?"([63])

Vasıf Bey'den sonra söz alan Adliye Vekili Seyyid Bey([64]), "İslâm tarihinde büyük bir inkılap yapıyoruz" girişi ile başladığı konuşmasında "Hilâfet Meselesi"nin dini değil, siyasi bir konu olduğunu, hükumet demek olduğunu, zamanın örfüne göre mahiyetinin değişebileceğini savunarak teklifi destekler. Hilâfet kurumunun dış münasebetlerdeki fonksiyonuna gelince şöyle konuşur:

> "... Müslümanların birbirine karşı yardımda bulunmaları lüzumlu dini bir görevdir. Bu dini ve içtimai dayanışma kaziyesidir. 'Müslümanlar, parçaları birbirine kenetlenmiş bir bina gibidir, bir diğerini tutarlar, birbirinden ayrılmazlar', meâlinde bir hadis vardır ki Müslümanlar arasındaki dayanışmanın lüzumluluk derecesini gösterir... Onun için Hind'in, Mısır'ın Afgan'ın, Türkistan'ın ve diğer İslâm dünyasının bize ve bizim onlara irtibatımız hep bu dini tesanütten doğmuştur. O zavallılar da kendilerini esaretten kurtarmak için medet umacakları bir yer ve bir el arıyorlar... İşte, bunun içindir ki, biz hilâfeti ilga etsek de etmesek de onlar daima ellerinden geldiği kadar bize yardım etmeye devam edeceklerdir ve etmeleri gerekir."([65])

Seyid Bey'in uzun açıklamalarından sonra kürsüye gelen Vekiller Heyeti Reisi İsmet Paşa, çürük nazariyelerin peşinden koşmamaları gerektiğini, Milli Mücadele'de Makam-ı Hilâfet'e istinaden herhangi bir kuvvet almadıklarını, bilâkis kötü tesirlerini gördüklerini ifâde eder. Bazıları İstanbul'un güya Hilâfet makamı olduğundan Türkler'e bırakıldığına inanmışlardır. İstanbul Türkler'in elinde kalmıştır. Bunun sebebi de, Makam-ı Hilâfet'in fetvasına karşı isyan edenlerin muzafferiyeti'dir. Hilâfet makamı yüzünden tarih boyunca İslâm milletlerinin "birbirini yediklerini" hatırlatan İsmet Paşa, hükümetinin dış

Levent Şahverdi Arşivi

siyasette, bugün bütün Müslümanlar'ın istiklâllerini temin etmelerini savunduğunu belirtir.

> "...Türkiye'ye tevcih olunan teveccühü bizzat Makam-ı Hilâfet'in Türkiye'deki mevcudiyetine değil, bizzat Türk milletinin mevcudiyetine ve İslâmiyet'e olan hidematına atfetmek lâzımdır. (Alkışlar) Türk milleti, Hilâfet Türkiye dahiline girmezden evvel dahi bütün İslâm milletleri arasında o derece muhterem idi, o derece muteber idi ve İslâmiyet'in müdafaası için kendisine Seyfülislâm denilmekte idi. Türk milleti, Seyfülislâm tabirini Hilâfet Türkler'e geçtikten sonra almadı. Türkler Müslüman olduğu zamandan beri, onu aldı. Binaenaleyh, nasıl ki, dünyada hakiki ve temiz Müslümanlar; hakiki ve temiz Müslümanlık için mücahedatta bulunan ve mücahedatta bulunmaya vaziyetleri müsaid olan Türkler'e şimdiye kadar atfı teveccüh etmişlerse bundan sonra da böyle olmasına mâni yoktur. Şimdiye kadar mevcud olan teveccüh ve merbutiyet bundan sonra da devam edecektir."([66])

İsmet Paşa, bundan böyle hilâfet bizdedir diyerek, diğer İslâm milletlerinin mukadderatına hükmetmeyeceklerini de açıklayacaktı. Türkiye dahili ve harici siyasetinde müstâkil olacağı gibi, aynı hakkı da diğer Müslümanlara da tanımaktadır. İsmet Paşa'nın bu görüşlerinden sonra tartışmalara nihâyet verilecek, oylamaya geçilecektir. Teklif kabul edilir. Böylece, "Halife hâl'edilmiştir. Hilâfet, Hükumet ve Cumhuriyet mânâ ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan hilâfet makamı mülgâdır" (Madde 1) ([67]).

Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*([68]) adlı eserinde Musul Sorunu'nun çözümlenmemiş olduğu bir sırada, Türkiye'nin İngiltere'ye karşı İslâm etkeninden yararlanmağa devam etmesi gerekmez miydi?" sorusuna cevap aramaktadır. Araştırmacı, halifeliğin kaldırılmasının "İslâm'ın Türkler'le Kürtler arasındaki tek bağ olduğunu, Türkler ise şimdi bunu kopardığına göre Kürtler de kendi geleceklerini düşünmek zorundadır" diyen Şeyh Said'in ayaklanmasında önemli rol oyna-

Levent Şahverdi Arşivi

dığı gibi, Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasını da zayıflattığını savunur. Milliyetçi düşünceye uzak olan Musul Kürtleri'nin, Türkiye'yi Irak'a tercih ettikleri söylenebiliyorsa da, bunun başlıca nedeni, Halife'ye yani İslâm'a olan bağlılıklarıydı. Musul Sorunu'nun çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada Halifeliğin kaldırılması, Kürkçüoğlu'na göre, sonuçta Türkiye'nin Musul tezine manevi bir darbe indirmişti. Yine Kürkçüoğlu'nun belirttiğine bakılırsa, İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, Halifeliğin kaldırıldığı yolundaki haberi hayretle karşılayıp, inanmakta güçlük çekmiş: "Türkler'in kendi bindikleri dalı kesmelerinin İngiltere için inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olmuş."([69]) Bu çerçeve içerisinde Kürkçüoğlu şöyle yazmaktadır:

> "...Mustafa Kemâl... Halifeliği, Musul Sorunu'nun henüz çözümlenmediği bir sırada kaldırırken, ya bu kararın Musul Sorunu bakımından sonuçlarını kestiremeyerek bir zaman seçimi yanlışı yapmıştır; ya da, tersine, bundan yararlanmayı düşünmüş de olabilir. Bu son noktayı şöyle açabiliriz: Türkiye, Musul'u almakla, yeniden Arap dünyasına uzanmış olacaktı. Musul'un stratejik önemi göz önünde tutulduğunda, böyle bir gelişmenin İngiltere bakımından endişe doğuracağı açıktır. İşte, Türkiye'nin, tam bu sırada, İslâm'la olan Halifelik bağını — ki bunu daha önce İngiltere'ye karşı kullanmıştı — kendiliğinden sona erdirmesi, anlamlı da olabilir. Türkiye, Musul'u başka nedenlerden dolayı istediğini ve İngiltere'ye karşı İslâm etkenini kullanmayı ise amaçlamadığını vurgulamak için, bu yola — hem de tam bu sırada — gitmiş de olabilir."([70])

Gerçekten de Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra milli gücün Türkiye'yi istiklâline kavuşturabileceğine yeterli olabileceğini idrak eden M. Kemâl Paşa; İslâm etkenine, milletlerarası münasebetlerde, eskisine kıyasla daha ihtiyatla yer verecektir. Gerçi bir süre sonra liderlerinin Avrupa'da ve Orta Asya'da vurulmasıyla "Asya Müslümanları Federasyonu" tarihe kavuşacaktır; ama M. Kemâl Paşa'nın da geride kalanlarla işbirliğine gitmesine gerek kalmamıştır. Sunusi zaten sahneden çekilmiş,

Levent Şahverdi Arşivi

Faysal'da selametini İngilizler'le iyi geçinmede aramaya başlamıştır. Lausanne yaklaşırken M. Kemâl Paşa, İttihadçılıkla ilgisi olmadığı, milli istiklâllerine milli güçleriyle kavuşacaklarını ve Batı'ya düşmanlıkta ısrar etmeyecekleri mesajlarını vermektedir. Türkiye'deki bu gelişmeler İngiltere'nin de gözönünden kaçmaz. Kürkçüoğlu'na göre, "Türkiye'nin İslâm'dan uzaklaşması, İngiltere için gerçekten rahatlatıcıydı. Bu gelişme, İngiltere'nin yaşamsal çıkarlarının sözkonusu olduğu bu bölgenin İngiltere yönünden güvenliğini arttırıyordu. Fakat, bu güvenliği daha fazla duyabilmesi için de Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması gerekiyordu."([71]) Büyükelçi Sir Ronald Linsday, Londra'ya gönderdiği raporda, "laik Türkiye'nin, Müslümanları, İngiliz İmparatorluğu için bir tehlike olmaktan çıkardığını" yazıyor ve böylece Türkiye'yle yakın ilişkilerin İngiltere'nin işine yarayacağını vurguluyordu([72]).

Hilâfet kaldırılmış, laikleşme başlamış, fakat — M. Kemâl Paşa'nın kıstaslarına göre — Türkiye'nin "tam istiklâline" kavuşmasına yönelik vetire tamamlanmamıştır. Eğer Türkiye "laik" bir toplum yapısına sahip olacaksa, o zaman Osmanlı yadigârı azınlık dini kurumları da Türkiye sınırları dışına çıkarılmalıdır. Yabancı basın, Yunan ve Ermeni patrikhaneleriyle, Musevi hahambaşılığının da, aynen Halifelikte olduğu gibi, ilga edileceğini ve Batı müdahalesini celbeden her türlü Osmanlı kalıntısı boyunduruktan kurtulunacağını beklemektedir. Muhabirler, Ankara'nın bu konuda ciddi hazırlıklar içinde olduğunu yazarlar. Pek çoğuna göre, bu, genel gidişin "mantıklı sonucudur." M. Kemâl Paşa'nın bu meseleyi bir an önce kesin çözüme ulaştırmada ısrarlı olduğu Ankara'dan edinilen haberler arasındadır([73]).

M. Kemâl Paşa, daha Samsun a çıkar çıkmaz, Milli Mücadele boyunca Türkiye'de yaşayan azınlıklara "muamele-i insaniyet-kârane" gösterilmesini Kuva-yı Milliye den istemiş([74]) bu konuda çeşitli yabancı gazetecilere, hattâ bu konuda endişe duyup kendisine müracaatta bulunan Papa ya gerekli güvenceyi vermekten çekinmemiştir([75]). "Yeni Türkiye Devleti nde azınlıkların konumu ne olacaktır?" sorusunun cevabı ise Misak-ı

Levent Şahverdi Arşivi

Milli'de verilmiştir: "Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan andlaşmalardaki esaslar çerçevesinde azınlıkların hukuku, etraftaki ülkelerde bulunan Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları şartıyla tarafımızdan garanti edilecektir."([76]) Aynı ifadeyi Sivas Kongresi Beyannamesi'nde de bulmak mümkündür. Ancak, burada "anasır-ı mezkureye hakimiyet-i itâsı kabul olunmayacağı" beyan olunmuştur([77]). M. Kemâl Paşa, Türkiye'nin türdeş bir Türk devleti olması için nüfus mübadelesini gerekli buluyordu. Hattâ M. Kemâl Paşa ya bakılırsa, "bir fesat ve hıyanet ocağı bulunan, memlekete tohm-u nifak ve şikak saçan, Hıristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refahı için mucib-i şeamet ve felâket olan" patrikhaneler de yurt dışına çıkarılmalıydı([78]). Hilâfet'in kaldırılmasından iki ay sonra *New York Herald* muhabirine bu kararlılığını bir kere daha tekrarlayacaktı. Ona göre, bu kurumlar asırlardan beri "muazzam imtiyazat" toplamışlar, bu ayrıcalıklarını da devletimiz aleyhine kullanmışlardı. Ermeniler başta olmak üzere bütün "milletler"in kilise ve okulları "tahrikat ocağı" idiler; "ihanet projelerine hizmet ettiler", "ecnebi anasının fiili muavenetiyle (ayrılıkçı/ihtilâlci) hayallerini hiz-i fiile isali için mütemadiyen entrikalarda bulunuyorlardır"([79]).

Lausanne Andlaşması'nın azınlıklara ilişkin maddelerinin Atatürk'ün yukarıdaki hassasiyetine ne derece karşılık teşkil ettiği herhalde tartışmalıdır.

III- Hilâfet'in İlgasının Güney Asya'daki Karşılanışı:

Halifeliğin kaldırıldığı haberi, dünyayı yerinden sıçratır. İngiliz basının deyimiyle, "bomba" gibi patlar. Fransız gazeteleri, Ankara'nın bu kararının Kuzey Afrika daki milliyetçilik hareketlerini pasifize edeceğini iddia ederler([80]). Bu amaçla olsa gerektir, Fransa (ve onu takiben de İtalya ve İngiltere) Hilâfet'e sahip çıkmak isterler. Mustafa Kemâl Paşa ile de görüşmüş tanınmış yazar Claude Farrere, son halife Abdülmecid'i Fransız nüfuzuna almak üzere Paris'e davet eder([81]). İtalyanlar, Paris'le Londra'nın ya Abdülmecid Efendi'yi "kuklalaştıracağından"; ya da kendi "adamları"nı — Şerif Hüseyin, Mısır Kralı Fuad ve-

Levent Şahverdi Arşivi

ya Fas Sultanı gibi — halifeliğe getireceğinden endişelidirler. Komploların dışında kalmaktansa, 'Latin medeniyetiyle haşırneşir olacak bir İslâm Papalığının İtalya ya daha yakışacağını" savunurlar[82]. İngiltere açısından ise, gazetelerin yorumu, Tac'ın sömürgelerindeki Müslüman direnişçilere ciddi bir darbe indirildiği şeklindedir[83]. Ancak, bazı İngiliz yayın organlarına bakılırsa, Ankara'nın halifeliği kaldırması Londra'nın aleyhine bir tepki yaratacaktır. Çünkü, İngiliz sömürgelerindeki cahil halk, aynen 1916'daki Şerif Hüseyin'in İsyanında olduğu gibi, Hilâfet'in ilgâsında da "İngiliz parmağı"ndan şüphelenecekler[84]; nefretle bir Hıristiyan devletin Müslümanlar'ın en mukaddes makamına müdahale etmesine ciddi infial göstereceklerdir[85]. Dahası, yeni halifenin ortaya çıkması için, İslâm alemi rakipler kavgası içine düşecek; bu da sömürgelere istikrarsızlık getirecektir[86].

Konumuz açısından önemli olan Hilâfetin kaldırılışının Güney Asya'da nasıl karşılandığıdır? O günlerde Hindistan'da bulunan gözlemciler, "Hilâfet Hareketi"nin bir anda çöktüğünü, Hindu-Müslüman işbirliğinin bittiğini ve Muhammed Ali ve arkadaşlarının hayal kırıklığının derinliğini aktarmaktadırlar. Bazı Müslümanlar Muhammed Ali kardeşlerin kendilerini yanılttığını ve kandırdığını dahi düşünmektedirler[87]. Muhammed Ali, elinde Türkiye'ye yollamak üzere topladığı — bir kaynağa göre— 1.500.000 Sterlin'le kalakalmıştır[88]. Önce, bu haberin bir İngiliz propagandası olduğunu sanarak, bekler. Ne zaman ki, teyid edici bilgiler gelir, o zaman Aligarh Camii'indeki vaazında Türklerin kendilerini "kirli mendil" gibi kullandıklarını belirterek, karardan duyduğu üzüntüyü dile getirir[89]. Muhammed Ali, eleştirilerinde yine de itidâlli davranır. İngiltere'nin İslâm milletleri arasında başgösterecek anlaşmazlıkları istismar edebileceği kuşkusu onu frenler[90]. Bir süre sonra "Hilâfet Komitesi" adına başkan Şevket Ali Ankara'ya telgraf çekerek bu kararını yeniden düşünmesini rica edecektir[91]. M.Kemâl Paşa ise cevabında Hilâfet'in hükmetmek demek olduğunu ve bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetinde müdahale fırsatı yaratacağını hatırlatarak, bu fitne kapısını bütünüyle kapattığını kay-

Levent Şahverdi Arşivi

dedecektir[92]: "...Halbuki, menfaat-i hakikiye (islamların) heyet-i içtimaiyelerinin hükumet-i müstakile teşkil etmelerini esas olarak kabul etmektedir. Müslüman milletler arasında rabıta-i maneviye ve hakikiye "innemel mü'minüne ihvetün" ayet-i celilesi mezmunundadır."[93] Hilâfetçiler, M. Kemâl'in bu cevabına rağmen, Ankara'ya bu meseleyi görüşmek üzere bir heyet göndermeyi teklif ederler. Ankara karşı çıkmaz. Ebu'l Kelâm Azad, Hilâfet delegesi olarak görevlendirilir. Ne var ki, İngilizler, onun, İslamcı bir yeraltı örgütünün üyesi olup, Hindistan'da anarşik olaylara karıştığı ve Milli Mücadele'de Afganistan' daki ajanları vasıtasıyla Türkiye ile temas kurduğu gerekçesiyle kendisine pasaport verilmesini reddedeceklerdir[94]. Son çare olarak Azad başta olmak üzere Hilâfetçiler, M. Kemâl Paşa'nın Halifeliği üzerine almasını teklif eder, bunu sevinçle kabulleneceklerini Ankara'ya telgrafla iletirler. Ayrıca, Türk Kızılay temsilcisi Antalya mebusu Rasih Bey, Hindistan'dan ayrılmadan Muhammed Ali ona ileride İş Bankası'na sermaye olarak kullanılacak son nakdi yardımı verirken aynı teklifi M. Kemâl Paşa ya iletmesini diler. Rasih Bey, dönüşünde bu isteği arzedince, M. Kemâl Paşa'nın karşılığı, artık bu meselenin gündeme gelebilmesinden bile rahatsızlığını dile getirecek şekilde pek serttir:

" Zatı âliniz ulemayi dindensiniz! Halifenin reisi devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında, kralları, imparatorları bulunan tebaanın, bana ial ettiğiniz arzu ve tekliflerini ben, nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna, o tebaanın, metbuları razı olur mu?! Halifenin emir ve nehyi ifa olunur. Beni halife yapmak isteyenler, emirlerimi infaza muktedir midirler? Binaenaleyh mevzuu, medlulü olmayan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?

Efendiler, açık ve kati söylemeliyim ki, ehli İslâmı bir halife heyulâsiyle hâlâ işgal ve iğfal gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak ehli İslâmın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna raptı hayal eylemek de, ancak ve ancak cehil ve gaflet eseri olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Etem ve Reşitlerin bütün yüz elliliklerin, mülga hilâfet ve salta-

Levent Şahverdi Arşivi

nat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizdeki hararetli sây ü gayretleri, din gayretiyle mi vukubulmaktadır? Hudutlarımıza, yapışık, merkezlerle hâlâ Türkiyeyi mahvetmek için Mukaddes İhtilâl namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri ile çılgınca aleyhimizde çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden, kara cahil ve koyu gafil olmak lâzımdır.

Ümemi İslâmiyeyi ve Türk milletini bu derekede farz etmek ve İslâm âleminin nezaheti vicdaniyesinden, nezaketi hulkiyesinden sefil ve caniyane maksatlar için istifade yolunda devam eylemek artık, o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır."([95])

Son Halife Abdülmecid Efendi yurt dışındaki son yıllarında([96]) kendisine biat etme konusunda İslâm âleminde fikir birliği olmadığını görecektir. Halifeliğin akıbetini tartışmak üzere İslâm ülkeleri arası bir konferansın toplanması teklifi Kahire, El-Ezher Üniversitesi'nden çıkar. Hazırlık çalışmalarının uzun sürmesi, daha doğrusu Hicaz'daki iç harp dolayısıyla bu toplantı 1926'ya ertelenir. Ancak, 13-19 Mayıs'ta biraraya gelenler gündemdeki değişikliği görünce çok şaşıracaklardır. Konferansın amacı; yeni Halife'yi seçmekten çıkmış, kurumun bugünkü şartlarda yeniden tesis edilmesinin mümkün olup olmadığını araştırmak şekline dökülmüştür. Neresinden bakılırsa bakılsın, konferansa "karamsar" bir hava hâkimdir ve yukarıdaki sorunun cevabı ilgili komisyonca "olumsuz" olarak verilecektir. İkinci bir Milletlerarası Hilâfet Konferansı da toplanmaz. İlkine katılanların yegâne tarih önünde tesellisi hilâfet konusunda son sözü söylemeleridir([97]). Güney Asya Müslümanları — Cemiyet ül Ulema, Bütün Hindistan Müslümanları Birliği ve Hilâfet Komitesi — toptan Konferans'ı boykot etmişlerdir. Kahire'de Güney Asya'yı temsilen sadece Hindistan Hükumeti'nin bir "gözlemcisi" vardır. Güney Asya Müslümanları'nın Türkler'e burukluğundan istifade Ürdündeki Haşimi Krallığı "Mukaddes Emanetler" in iadesini ister. Ne var ki, Güney Asya Müslümanları adına Cemiyet-ül Ulema bu isteğin caiz olmadığını ilân etmekten

Levent Şahverdi Arşivi

çekinmeyecektir[98]). Gözlemcilere bakılırsa Güney Asya Müslümanları'nın tavrı Hilâfet'in Haşimilere de, Suud'lara da geçmesine engel olmuştur[99]). İlginçtir, Güney Asya Müslümanları 1924'ten sonra boy gösteren Türk asıllı olmayan halife adaylarının hiçbirini bu makama lâyık görmediklerini belirtmişlerdir. Hilâfet'in kaldırılmasından sonra da Türkiye'yi dış politika meselelerinde milletlerarası camiada desteklemeye devam etmişlerdir. Mesela, Musul Meselesi'nde Türk tezini savunmuşlardır. Bütün Hindistan Müslümanları Birliği nin 1925 Aralık'ında Aligarh'da yaptığı toplantıda İngiltere'nin Musul'u Türkiye'den koparmak tasavvuru kınanacaktır. Cinnah'ın insiyatifi ve Mevlana Abdül Bari'nin de desteklediği kararda Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Musul Raporu kınanacak, İngiltere nin bu toprağı Türkiye'ye teslimi istenecektir. Eğer Musul, İngiltere ile Türkiye arasında silahlı bir çatışmaya sebep olursa, Güney Asya Müslümanları'nın tepkisinin şiddetli olacağı, kontrol edilemeyeceği ve Hindistan'daki İngiliz idaresini ciddi bir felakete sürükleyebileceği "tehdidi"de 5 numaralı karar metninde yer alan hususlar arasındadır[100]).

Mevlânâ Muhammed Ali ve Hilâfetçi arkadaşları açısından "Halifelik" Ankara'nın çok dışında bir açıdan değerlendiriliyordu. Onlar, önce "ittihad-ı İslâm", sonra bağımsızlık, diyorlardı. Bunu da bu safhalarla savunmaya mahkumdular. Çünkü, "azınlık" kompleksini yaşıyorlardı. Güney Asya'da Hindulara kıyasla nüfusça az oldukları için Hindistan'ın İngiliz idaresinden çıkması onların "istiklâli" demek olmayabilirdi. Bu açıdan İslâm (ve dolayısıyla Hilâfet) onların ayrı bir millet olarak kabul edilmelerinin müşahhas sembolüydü. Ayrıca ve belki de daha önemlisi, Batı'da bir süre yaşayan, Avrupa tarihini inceleyen Şark entellektüelleri olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim ayrılıkçılarının metodlarının onları devletin bünyesinden koparmaya muktedir olduğunu görmüşler ki; bu esasları taklit etmek istiyorlardı. Arzuları; Osmanlı Türkünü Güney Asya'da, aynen bir İngiltere'nin, Fransa'nın Osmanlı azınlıklarının üzerindeki nüfuzu gibi tesis etmek, Müslümanlar nezdinde hâkim kılmaktı. İslâm unsuru ile kurulacak bu köprünün, onları "kendi" bağım-

Levent Şahverdi Arşivi

sızlıklarına götüreceğine inanıyorlardı. Kısacası; Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Sırplar, hattâ Siyonistler için yaptığını; Türkler'in Güney Asya'da Müslümanlar için tekrarlamasını istiyorlardı. Zaten bu düşünceden hareketle değil midir ki, her Hilâfet ya da Müslümanlar Birliği'nin toplantılarında, kongrelerinde Türkiye ile ilgili kararlarla özyönetim istekleri paralel bir ilerleme içindeydiler. Ve, işte İslâm etkeninin Hilâfetin ilgâsı ile aradan çekilmesine duydukları infiâl; din ve devlet işlerinin ayrılmazlığını ısrarla savunmaları bunun içindi. İstiklâl yolunda önemli bir desteği kaybetmişlerdi.

Güney Asya Müslümanları'nın Türkiye'ye tevcih etmek istedikleri görevi Mustafa Kemâl Paşa, zaten senelerdir ölüm-kalım savaşlarıyla yıpranmış, Türkler'in üzerine yıkmak istemiyordu. "Türkiye halkının omuzlarına tahmil edilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzım gelmez miydi?"([101]) diyen Mustafa Kemâl Paşa, *"Nutuk"*da, devamla şu sözleri kaydediyordu:

> "Millet, buna razı olmaz! Türkiye halkı bu kadar azim bir mesuliyeti, bu kadar gayrimantıki bir vazifeyi deruhte edemez. Milletimiz, asırlarca, bu vâhi nokta-yı nazardan hareket ettirildi. Fakat, ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için, ne kadar insan telef oldu. bunu biliyor musunuz?"([102]).

Tarihe karışmış bunca fedakarlığa rağmen, Birinci Cihan Harbi'nde "Arap İhaneti"ni bizzat yaşamış bir zamanların "Yıldırım Orduları Kumandanı" Mustafa Kemâl Paşa, İslâm adına milletçe verdiklerinin bazı Müslümanlarca nankörlükle karşılandığından hareketle olsa gerektir, hislerini şöyle belirtir: "Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur... Kendimizi, cihanın hakimi zannetmek gafleti, artık devam etmemelidir."([103]) Hilâfet kurumunu ellerinde tutarak, diğer İslâm

Levent Şahverdi Arşivi

ülkeleri üzerinde bir tür hâkimiyet kesbetmeye hakları olmadığına da inanıyordu, Mustafa Kemâl Paşa.

Güney Asya Müslümanları zamanla Mustafa Kemâl Paşa nın bu görüşünün onun açısından ne kadar meşru temellere dayandığını anlayacaklardır. Halifeliğin kaldırılmasından sonra Hindistan'a giden Halide Edip (Adıvar) Hanım, ünlü Hilâfetçilerden Dr. Ensari'nin konuğu olur. Birlikte ülkeyi turlarlar. Her şehirde içten sevgi tezâhürleriyle karşılaşan Halide Edip Hanım, Güney Asya Müslümanları'na "laikliği" anlatır. Bir keresinde Dr. Ensari dayanamaz, Halide Hanım'ın konuşması bittikten sonra, 'Güney Asya Müslümanları'nın size tevcih ettikleri şerefi reddettikten sonra, bütün dünyamız kafamıza yıkıldı. Ne inanabiliyor, ne düşünebiliyorduk" diyerek o günleri hatırlar. Yalnız, malum hayal kırıklığına rağmen, Dr. Ensari ve Hilâfet Komitesi'nden arkadaşları artık mantıklı düşünebilmektedirler. Bayan Adıvar'ın 1963 yılında Lahor'da neşrettiği kitabına yazdığı önsözde şu mânâlı satırları bulmak mümkündür:

> "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan Müslüman uyrukları açıkça ve insafsızca hiyanet içindeydiler... Bu davranışları en mutaassıp Pan İslâmcı Türk'ü bile onlarla işbirliği yapılma imkânının kalmadığına inandırabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştı; onun Türk olmayan Müslüman tebası ya aradıklarını ya da müstahaklarını buldular. Ve böylece, halifeliğin kaldırılmasının mantıklı bir siyaset olduğunu artık itiraf edebiliriz. Hilâfet, gerçi, Türkler'e bir ölçüde prestij kazandırıyordu; ama aynı zamanda onları bencil dostlarının kaypaklığı ile kıskanç düşmanlarının gazabı ile başbaşa bırakıyordu."([104])

Dr. Ensari'nin bu görüşü ileride Güney Asya Müslümanlarınca paylaşılacaktır. *Moslem Chronicle*'ın 22 Haziran (1928) tarihli sayısında çıkan "M. Kemâl Paşa: Yeni Türkiye'nin Kurucusu" adlı övücü yazıda Hilâfet'in kaldırılışındaki dış endişeler vurgulanıyor, Osmanlı dönemindeki azınlıklar meselesinin getirdiği müdahaleler anlatılıyor ve özetle "Artık, din, Büyük Güçlerce Türkiye'nin iç işlerine karışma bahanesiyle kullanılamayacak"

Levent Şahverdi Arşivi

deniyordu([105]). Hilâfetçiler'den Mevlânâ Ebu'l Kelam Azad Lahor'da yayınlanan *Zemindar* adlı gazetede 1924 baharında "Türkiye Cumhuriyeti ve Hilâfet Meselesi" ile ilgili bir seri makaleye imzasını atar. Bu tefrikadaki görüşleri, bundan dört yıl önce "Mesele-yi Hilâfet" adı altında Urduca yayınladığı tavrının, milletlerarası şartlar tazyikiyle evrimini göstermek açısından önemlidir([106]). Azad 1924'teki yaklaşımı ile M. Kemâl Paşa'nın hilâfetin ilgasını benimsemektedir: "En güçlü İslâm hükumeti zaten otomatik olarak hilâfeti kapsar" demektedir([107]). O günden sonra Azad, ileride göreceğimiz gibi İkbâl'in (dolayısıyla Efgani ve Abduh'ın) İslâm enternasyonalinin, ancak müstakil İslâm devletleri birliği ile ulaşılabileceğine inanmaya başlar. Ancak, nedense Hilâfet in ilgasıyla, Azad geleceğini Pakistan'da değil; Hindistan'da arayacaktır. Hind milliyetçiliğinin ne İslâm ne Hindu; fakat ikisinin "sentezi" olduğunu düşünür. Güney Asya'nın yekpâre bir bütün olarak bağımsızlığını savunur. İstiklâlden sonra ise bu kıtada yeni bir kültürel oluşuma ihtiyaç duyulacağını yazar. Müstâkil Hindistan ona göre Atatürk inkılaplarının uygulandığı, "laik ve demokratik" bir ülke olmalıdır. Bu ülkede İslâm'ın da ayrı ve müstesna bir yeri olduğunu da gözardı etmeyecektir([108]).

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'deki inkılaplar Hindu olsun, Müslim olsun, Güney Asyalıların dikkatini çeker. Kıyafet inkılabını yorumlayan *The Light* (Türkçesi: Nur) adlı dergi, İslâm'ın milli bir kıyafete sahip olmadığını, şalvar da, pantolon da, şapka da sarık da giyilebileceğini yazar. Dergiye göre M. Kemâl Paşa, bu getirdiği yeniliklerle yüzlerce yıldır bünyesine yabancı mikropların dadandığı İslâm'a daha dinamik, daha çağdaş, daha sağlıklı bir yapı kazandırmıştır. Eğer İslam, ebediyete kadar sürecek bir din ise, doğrusu budur([109]). Atatürk inkılapları hakkında benzeri yaklaşımlarda bulunanlar arasında İkbâl de vardır. Aşağıda hilâfetin ilgası üzerine beyanlarını okuyacağınız İkbâl, ölüm döşeğinde bile yeni Türkiye'deki değişimlerin İslâm'a aykırı olmadığını savunacaktır. İkbal a göre, Türkler 'Tevhid'e ve Peygamber'in, Allah'ın son resulü olduğuna inandıkları sürece, Şeriatı nasıl yorumlarlarsa yorum-

Levent Şahverdi Arşivi

lasınlar, İslâm'ın dairesinden çıkamazlardı. Ona göre, pragmatik görüş İslâmiyet'le tam bir uyum içinde idi. Aynı şekilde, İslâm dininin hiçbir ulusal sınırı olmadığı ve bir kültür olarak, belli bir kıyafeti veya yazı harfi olmadığı için, Türklerin Avrupa kıyafetini ve Latin harflerini benimsemeleri, İslâm'dan uzaklaşmaları olarak değerlendirilmemeliydi. Dahası, dört kadınla evlenme yasağı da İslâm'a aykırı değildi; çünkü, bir İslâm ülkesinin Devlet Başkanı, sosyal şartların gerektirmesi halinde vacip olan bazı kanunları iptal edebilir veya kaldırabilirdi. Din adamları veya ulemanın durumuna gelince, İkbal'a göre, Müslüman Devlet Başkanı ve onun tayin ettiği temsilciler dini tebliğ etme veya fetva verme hakkına sahiptirler. Yine, bir İslâm devletinde din ve devlet işleriyle ilgili resmi daire ve kurumların birbirinden ayırılması, Avrupa'daki Devlet-Kilise ayırımıyla karıştırılmamalıydı. Çünkü İslâm devletinde daire ve kurumların ayırımı, yalnız idari bir işlem iken Avrupa daki ayırım ruh ile madde arasındaki farklılıktan ileri geliyordu. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nde din işleri için ayrı bir Başkanlığın kurulması, İslâm'ın, halkın hayatından çıkarıldığı anlamına gelmemeliydi. İkbal, Türkiye'de medeni kanunların değiştirilmesini de savundu ve bunun, genç ve coşkulu bir lider kadrosunun şiddetli değişim ve reform isteğinden ileri geldiğine işaret etti. Ona göre, böyle bir durumla başka Müslüman ülkelerde de karşılaşılabilirdi ve bu sebeple, kendisi, eski İslami kanunların çağın tecrübelerinin ışığında değiştirilmesi gerektiğini vurguladı. İşte bu şartlar altında, İkbal, İslâm Hukukunun, geleceğin bütün Müslüman kuşakların durumlarına uyabilmesi ve ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için "İctihad" kapılarının aralanmasında ve şeriatın çağdaş hukuk anlayışına göre yeniden düzenlenmesinde ısrar etti([110]).

İkbâl'in bu fikirlerinin oluşmasında Türkiye'deki gelişmelerin olduğu kadar Güney Asya'daki şartların da etkili olduğu söylenebilir. Şöyle ki, 1930'lu yılların sonuna doğru Pandit Jawahır Lal Nehru, Türkiye'nin artık laik bir Cumhuriyet hüviyetine büründüğünü, milliyetçilik kavramını benimsedikten sonra Müslüman hüviyetini kaybettiğini ileri sürecektir. Bu iddiası

Levent Şahverdi Arşivi

ile de Güney Asya'daki Müslümanların "laikleşerek", ayrılıkçılığı terk edip, Hind milliyetçi hareketine katılmalarına dayanak arıyordu. İkbâl, Nehru'nun bu, ona göre "tuzağını" keşfetmiş ve Azad'ın aksine güçlü cevaplarla karşısına çıkarak, Hinduların arasında erime demek olacak bu stratejiyi reddetmişti. Bugün Hindistan'daki Müslümanlar'ın durumu, İkbâl'in ve onun gibi düşünen "İslâm ayrılıkçılarının" ne kadar haklı olduklarını göstermektedir. Şimdi, tekrar, önemi dolayısıyla, İkbâl'i tanıyıp, hilâfet'in kaldırılışı konusundaki görüşlerini ele alalım.

1877'de Pencap'ta Siyalkot'da doğan Alleme Dr. Muhammed İkbâl([111]), İslâmi okullarda yetiştikten sonra Batı'ya geçerek, İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde okudu; Münih'te doktora yaptı, Londra'daki öğrenimiyle de avukatlık belgesi aldı. İslâm kültürüne hâkim, bu ince ruhlu, mutasavvıf şair; Batı'nın bilim, teknik ve medeniyetine de taraftardı. "Doğu-Batı Sentezi"in en güçlü temsilcilerinden olan İkbâl, İslâm dünyasının ahlâk kurallarından, ananelerinden, fedakarlık etmeden; medeni ve ileri bir toplum yaratma gayretiyle de tanınmaktadır. Bu yanıyla bize Mehmed Akif'i hatırlatan ünlü şair için *Safahat* yazarı, "Asrımızın Celâleddin Rumi'si" diyerek İkbâl'i takdirden kendini alamamıştır. Eserlerinden de görüleceği gibi, İkbâl heyecanlı bir Mevlânâ hayranıdır. "Pir ve Mürid" adlı şiirinde, "mürid-i Hindi" bizzat kendisi, "pir-i Rumi"de Hz. Mevlânâ'dır. İkbâl'deki Mevlânâ sevgisi aynı coşkuyla Güney Asya Müslüman liderlerinin de kalplerine sinmiştir. Belki de hepsinin adının başında gururla taşıdıkları "Mevlânâ" sıfatı bu inançtan kaynaklanmaktadır.

Her Güney Asya Müslümanı gibi, İkbâl'in kalbi de Türkler'e sevgi ve saygı, hattâ takdirle çarpmaktadır. İtalyanlar 1911'de Trablusgarb'e saldırınca, "Huzur-i Risâlet-meâb min" (Hz. Peygamber'in Huzurunda) adlı bir şiir kaleme alır. Dünyadan göçtükten sonra Peygamber'in huzuruna çıkınca, Hz. Muhammed in, "Dünyadan bize ne hediye getirdin?" sorusuna, gayet veciz bir ifadeyle temsili olarak şu cevabı arzedecektir: "... Size sunmak üzere bir şişe getirdim; onun içindeki cennette bile bulunmaz: Orada ümmetinin yüzüsuyu aksetmektedir. Trablus şehitle-

Levent Şahverdi Arşivi

rinin kanı, bu şişededir." Bir yıl sonra Balkan saldırısı olur. İkbâl bu sefer, Edirne müdafii Şükrü Paşa için şiirlerine can verir: "Avrupa'da Hak ile Bâtıl arasında mücadele başladığında Hak hançere el atmak zorunda kaldı. Haçın tozu, Hilâl'in etrafında halkalandı. Edirne kalesinde Şükrü Paşa kuşatıldı..."([112]) İkbâl, Lahor'da ilk defa 1923'te yayınlanan *Peyam-ı Maşrık* (Şark'tan Haber) adlı kitabında, bir şiirini Mustafa Kemâl Paşa'ya ithâf eder. *Darb-i Kelim* adlı eserinde de "Türkiye, o ilk İslâm ülkesi idi ki: düşmandan kendini en zayıf anında kurtarmış, hasmının belini kırmıştı. Ortaçağ artığı bazı düşüncelerden de kendini sıyırmıştı." Mustafa Kemâl Paşa, , İkbâl'in gözünde, İslâm aleminin en müstesna komutan ve kahramanıydı. İslâm, dinamizmini, onunla bulmuştu. Bu, bütün İslâm milletlerine örnek olmalıydı([113]).

İkbâl, hilâfeti ilga ettiler diye patırtı koparan Güney Asyalı dindaşlarının karşısına dikilir. "Türkleri Müslüman dünyasından dışlama ve onları yalnızlığa itme gayretlerini görüyorum" diyen İkbâl'in kanısına göre, "Bu kadar büyük bir yalan bugüne kadar söylenmemiştir. Bu kötü propagandaya kapılanlar İslâm hukuk tarihinden bihaberdirler([114]). 1929'da yayınlanan *İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden İnşası* adlı eserinde Ankara'nın Hilâfet ile ilgili kararını "içtihad" şeklinde tefsir edecektir([115]). 3 Mart 1924 tarihli kararda "Hilâfet, Hükumet ve Cumhuriyetin mânâ ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan" tabiri geçtiğini göz önünde tutarak, Türkiye'nin içtihadının halifeliği halk reyiyle seçilen Meclis'e meczetmekte olduğunu, bunun da şeriata uygunluğunu savunur. "Şahsen, Türkiye'nin bu görüşünün sağlıklı olduğuna inanıyorum... Cumhuriyet, İslâm'ın ruhuna uygun olduğu gibi aynı zamanda İslâm dünyasında başgösteren yeni akımların — milliyetçiliği kastediyor — ışığında reddedilmeyecek bir ihtiyaçtır."([116])

İkbâl, "millet-din" münasebetlerinde Cemâleddin Efgani ve Ziya Gökalp'in düşüncelerinden ve özellikle Mustafa Kemâl Paşa'nın icraatından etkilenmiştir([117]). Milletin İslâm birliğine yönelik vetirenin ilk adımı, ilk durağı olduğunu kabul eder. Vatan ve millet sevgisi, bağlılığı da İslâm'a aykırı prensipler

Levent Şahverdi Arşivi

değildir ki! İkbâl'e göre, yalnız başına kişi, bir hiçtir; milletine bağlandığı ölçüde ümmetine kavuşur. Birbirleriyle içiçe daireler gibi görülmelidir, milletle ümmet fikri... Bu yaklaşımıyla İkbâl, milliyetçilikle Pan-İslamizmi birbiriyle telif edilemez unsurlar olarak gösterenlere karşı çıkıyor ve millet ile din arasında bir senteze varıyordu. Yalnız, bu çerçeve içerisinde İkbâl in reddettiği milliyetçilik, Batı Avrupa'da XX. yüzyılda başgösteren ırkçı, militarist, Sosyal Darwinci, "asabiyetçilikti". Bu tür saldırgan ırkçılık Batı'ya mahsustu ve bu kıtayı Birinci Dünya Savaşı na sürükleyen manevi bir motor rolünü oynamıştı. Oysa ki, onun gönlündeki milliyetçilik, kültür esasına dayanıyordu; en önemli unsuru da İslâm'dı.

Demek ki, İkbâl milletlerarası planda İslâmizmin etkili olabilmesinin ilk şartının Müslüman milletlerin istiklallerine, ya da başka bir deyişle, "hakimiyet-i milliye"lerine sahip çıkmaları olduğuna inanıyordu. Çağdaş İslâm dünyasının gelişebileceği, yüceleceği yol buydu: "Şimdi, her Müslüman millet kendine dönmeli, geçici de olsa kendini düşünmelidir. Tâ ki, güçlü bir Cumhuriyetler ailesi vücuda getirinceye kadar..."([118]) Ancak, böylece bir İslâm Devletleri Birliğine veya onun tabiriyle, "İslâm Milletler Cemiyeti"ne varılabilirdi. İkbâl e göre bu yolda en uzun mesafeyi Mustafa Kemâl Türkiye'si katetmiştir. Türkler sadece sömürgeci bağlardan değil, Ortaçağ ilkelerinden de koparark maddi ve manevi bağımsızlığa ulaşmışlardır([119]).

Bu konularda fikir paralelliğini göstermek ve İslâm entegrasyonunun müessesesi İslâm Konferansı Teşkilatı na zemin teşkil eden felsefe olması açısından Atatürk'ten bir-iki referansı aynen vermekte yarar vardır:

> "Müslümanlar muhafaza-i mevcudiyet ve temin-i istiklâl için sarf-ı mesai ediyorlar. Bütün bu İslâm parçalarının mazhar-ı istiklâl olmaları âlem-i İslâm için ne büyük bahtiyarlık olur. Bunun husulü de âlem-i İslam' ın vaziyetinin ne kadar râsin olacağını şimdiden tasavvur etmekle pek büyük saadet hissediyorum... '([120])
>
> "... Avrupa'da, Asya'da, Afrika da ve sair kıtalarda

Levent Şahverdi Arşivi

yaşayan İslâm heyet-i içtimaiyeleri, istikbalde, herhangi bir gün, irade ve arzularını istimâl ve tatbike iktidar ve serbesti kesbederlerse; o zaman lüzumlu ve faydalı görürlerse, asrın icabatına muvafık bir suretle birtakım itilâf ve ittihat noktaları bulabilirler..."([121])

İkbâl, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde esasen milli hakimiyetin, İslâm'ın hakimiyetine tekabül edeceğini düşünüyordu. Ama, meselâ Hindistan gibi Müslümanlar'ın azınlık oluşturduğu kıtalarda "self-determinasyon" arayışları mutlaka dini tabana dayanmalı ve o zemin üzerinde müstâkil siyasi üniteler tesis edilmeliydi([122]). Hindu denizinde boğulmak istemeyen Güney Asya Müslümanları için istiklâl, İslâm'ın birleştirici fonksiyonundan yararlanarak yeni ve ayrı bir devlet kurmak olmalıydı. Hilâfetçiler'in savunduğu ve bütün Hindistan'ı kapsayacak "Moğol Milliyetçiliği"nden vazgeçiliyor; Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu Bengal ve Kuzey Batı Hindistan'da bir devlet kurma fikrine geliniyordu. Türkiye'nin Hilâfeti ilga etmesi bu geçişi bizzat tahrik etmese bile hızlandırmıştır. 1924 dönemecinde artık Hindu-Müslüman kader birliği tabiatıyla son durağına gelmişti. Gerek Gandi, gerekse Muhammed Ali bu yol ayrımını kabullenmek zorundaydılar. Zaten her iki liderin de etkileri kendi cemaatlerinde azalmaktaydı. Güney Asya'da — İngilizler'in körüklediği — iç savaşa engel olamamaktaydılar. Gelişmeler her iki lideri de geleceğin inşasında tâli bir mevkiiye sevkediyor, Cinnah ve Nehru gibi yeniler devreye giriyordu([123]). Nasıl Türkiye'de M. Kemâl Paşa'nın önünde bir II. Abdülhamid tecrübesi varsa, Güney Asya'da da Cinnah'ın önünde Muhammed Ali, Nehru'nun da önünde Gandi gerçeği duruyordu, önerdikleri reçeteleri, hataları ve sevapları ile... Cinnah, Hilâfet Hareketi'nin Müslümanlar'ın geleceğinde yeri olmadığına inandığı Hinduların da katıldığı "karma" bir misyonla yola çıktığı için pek benimsememişti. Bu nedenle "işbirliğinden sakınma"dan soğuk durmuş, hattâ Müslümanlar açısından bu davayı sürüklemenin uzun dönemde getireceği sakıncalardan kuşku duymuştu. Çünkü, Cinnah bu işbirliğinin cemaatindeki İslâm hüviyetini rencide edeceğini düşünüyordu. Ona göre, Pakistan Güney Asya da ancak İslâm ayrılıkçılığının başarıyla hedefine varması sonucu

Levent Şahverdi Arşivi

kurulabilirdi. Güney Asya'da fiilen "İki Millet" vardır ve bu kıtada "İttihad-ı anasır" diyerek Osmanlıcılığa kalkışmak hiçbir çözüm getirmeyecekti. İngiliz öncesi (Türk-) İslâm düzenine yeni oluşuma vesile olmak daha doğruydu. Milletini, Hindulardan ayıran, ona "benlik şuuru", kısacası "kimliğini" veren kıstas "İslam"dı. Cinnah'ın İslâmcılığı ise romantik Muhammed Ali ve Ulema'dan arkadaşlarının enternasyonalizmi değil, Pakistan Devleti'nin kültür temeli ve harcı, İkbâl'in altını çizdiği gibi Güney Asya Müslümanlarının "milli" özelliğiydi.

Bu çerçeve içinde incelendiğinde Hilâfet, sembolik gücüyle de olsa, manevi bir destek mahiyetinde de olsa sömürgeleşmiş bir toplumda bağımsızlık fikrinin girmesini sağlamış, bu yolda belli bir dinamizm — veya uzmanların deyimiyle "sosyal hareketlilik" — kazandırmış; milli hedeflere ulaşmada adetâ bir yay rolünü oynamıştı. Kaaid-i Azam başarılı mücadelesini bu temel üzerinde yükseltebilmişti. Bu yolun doğal evrimi, Pakistan'ın İslâm Konferansı Teşkilatı'nda yerini müstakil bir devlet olarak almasıydı. Öte yandan Hindular, İngilizlere karşı sürdürdükleri mücadele sonucunda Hindistan'ı kuracaklar, laikliği seçecekler ve Asya Uyanışı'nı "Bağlantısızlık" Hareketi içinde sürdüreceklerdi([124]).

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1) IOR, L/PS/10/855, P. 8162. Lausanne'a giden yolda Müslüman hassasiyeti için, bkz.: IOR, L/PS/10/1031: **Near East: Turkey, Greece, Lausanne Conference 1921-1923.**

2) SM, IM, VII, s. 238-244.

3) Aynı eser, s. 187-199.

4) Emir Ali için, bkz.: K.K. Aziz, **Ameer Ali: His Life and Work** (Lahor, 1968); Syed Razı Wasti (der.), **Memoirs and Other Writings of Syed Ameer Ali** (Lahor, 1968).

5) TBMM GCZ, C. III, s. 178.

6) Mesela, bkz.: 27. XI. 1918, 6. VI. 1919, 2. VIII. 1919.

7) M.Y. Abbasi, "Ameer Ali's Advocacy of the Turkish Cause and the Reaction of the British Government," **Pakistan Journal of History and Culture**, C. V/2 (Temmuz-Aralık 1984), s. 49-54.

8) Harry J. Grennwall, **His Highness the Agha Khan: Imam of the Ismailis** (Londra, 1952), IX. bölüm.

9) Stanley Jackson, **The Aga Khan: Prince, Prophet and Sportsman** (Londra, 1952), s. 36 ve kendi otobiyografisi, **World Enough and Time: The Memoirs of Aga Khan** (Londra, 1954), s. 150-151. Siyonistler için bkz.: benim **Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914** (İstanbul, 1982).

10) Greenwall, a.g.e., s. 65.

11) UL (C) **Crewe Papers**, I/19/3.

12) Türkçesi için, bkz.: **Tanin**, 5. XII. 1923. İngilizcesi için, B. N. Şimşir der.), **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, CI: 1922-1924 (Ankara, 1981), belge no: 134, s. 320-322.

13) TBMM GCZ, IV, s. 315.

14) Aynı yerde, s. 316.

15) Aynı yerde, s. 317-319.

Levent Şahverdi Arşivi

16) Aynı yerde, s. 320.
17) SM, IM, VII, s. 202-205.
18) Aynı eser, s. 232-236.
19) Aynı eser, s. 205-231.
20) **Vatan**, 18 Kanun-ı evvel 1339, zikredilen yer: M. Tuncay, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931** (Ankara, 1981), s. 76-77.
21) M.N. Qureshi, **The Khilafat Movement, 1919-1924**, Londra Üniversitesi, 1973, s. 201.
22) Hilâfetin kaldırılmasına ilişkin kaynaklar, nedense bu vetiredeki "dış faktör" konusuna pek girmemişlerdir: S. Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, 1924-1928** (Ankara, t.y.); S. Albayrak, **Şeriattan Laikliğe** (İstanbul, 1977); M. Goloğlu, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?** (Ankara, 1973); G. Jaesche (çev.: H. Örs), **Yeni Türkiye'de İslâmlık** (Ankara, 1972); Ö. Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik** (Ankara, 1981); N. Öktem, **Hilâfetin Sonu** (İzmir 1981).
23) M. Abu Zahra (çev.: C. Karaağaçlı), **İslam'da Savaş Kavramı** (İstanbul, 1976); M. Hamidullah, **Muslim Conduct of State** (Lahor, 1961); M. Khadduri (der.), **Islam and International Relations** (New York, 1965); aynı yazarın **The Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar** (Baltimore, 1966); A. Özel, **İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı** (İstanbul, 1982).
24) A.J. Toynbee, **Bir Devletin Yeniden Doğuşu** (İstanbul, 1971), s. 192-193.
25) A.J. Toynbee, a.g.e., s. 193.
26) E. Güngör, **İslâm'ın Bugünkü Meseleleri** (İstanbul, 4. baskı, 1986), s. 172.
27) Güngör, a.g.e., s. 158.
28) Daha geniş bilgi için, bkz.: benim **Ermeni Meselesi 1914-1923** (İstanbul, 1986), I. bölüm.
29) A.J. Toynbee, **Survey of International Affairs of 1925**, C. I (Londra, 1927), s. 33.
30) Meşrutiyet döneminde "İslamcılık" cereyanı için, bkz.: İ. Kara (der.), **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi** C. I (İstanbul, 1986) ve C. II (İstanbul, 1987); T.Z. Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı** (İstanbul, 1962).
31) Öke, **Ermeni...**, s. 218-223.

Levent Şahverdi Arşivi

32) Zikredilen yer: Öke, **Ermeni...**, s. 221.
33) **Nutuk'a** bakılırsa, M. Kemâl Paşa'nın hilâfeti kaldırmaya başından kararlı olduğu, saltanat ile hilâfetin teorik olarak birbirinden ayrılamayacağını, ayrıldığında hilâfetin fiilen öldürüldüğünü gayet iyi bildiği, fakat gerek iç ve gerekse dış sebeplerle bu operasyonu iki aşamada gerçekleştirmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bkz.: **Nutuk**, C. II, s. 56, 683, 691, 698.
34) TBMM GCZ, I, s. 136.
35) Aynı yerde, III, s. 1051.
36) 20. IV. 1920. Zikredilen yer: M. Kaplan/İnci Enginün/B. Emil/ N. Birinci/A. Uçman (der.), **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl**, C. I (Ankara, 1981), s. 268-271.
37) TBMM GCZ, III, s. 1044.
38) T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. II (İstanbul, 1986), s. 16-17.
39) **Nutuk**, II, s. 694.
40) Aynı eser, s. 850.
41) TBMM GCZ, IV, s. 323-324.
42) Aynı yerde.
43) Zikredilen yer: S. Akgün, "Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Halifelik Örgütünün Yetersizliği", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV (Ankara, 1983), s. 63.
44) Akgün, a.g.m., s. 64.
45) Akgün, a.g.e., s. 138.
46) 11. XI. 1923. Zikredilen yer: Akgün, a.g.e., s. 139.
47) TBMM GCZ, 11, s. 338.
49) Aynı yerde, s. 337.
50) Tuncay, a.g.e., s. 64.
51) Ankara, 1923.
52) Tunaya, **İslamcılık...**, s. 154.
53) Ankara, 1924.
54) Ankara, 1924. Bu aradan daha önceleri basılmış bir risâleyi de – konuyla ilgisi olması açısından – zikretmekte yarar var: White (çev.: H. Adem), **Hilâfet Siyaseti ve Türklük Siyaseti** (İstanbul, 1331/1915). Eserin İttihadçılar'ın savunduğu görüşlere yakın olması ve içinde Siyonistlerle ilgili bir bahis olması (bkz.: s. 75-79) herhâlde ilginçtir.
55) TBMM ZC, C: VII, Devre: II, İç: I (Ankara, 1968), s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

56) Aynı yerde.
57) Aynı yerde, s. 30.
58) Aynı yerde, s. 31.
59) Aynı yerde, s. 35
60) Aynı yerde, s. 36.
61) Aynı yerde, s. 37.
62) Aynı yerde, s. 37-38.
63) Aynı yerde, s. 39-40.
64) Kişiliği, özgeçmişi ve konuşması için, bkz.: Kara (der.), a.g.e., C I, s. 177-239.
65) Kara, a.g.e., s. 200.
66) TBMM ZC, C. VII, s. 64.
67) Aynı yerde, s. 28.
68) Ankara, 1978.
69) Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 309-310.
70) Aynı eser, s. 306.
71) Aynı eser, s. 308.
72) Aynı eser, s. 307.
73) Şimşir (der.), **Dış Basında...**, s. 423, 614, 686 vd., 722, 780.
74) Gn.Kur., **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, C. XXX/79 (Mayıs 1981), belge no: 1745.
75) ATTB, s. 371-372.
76) Zikredilen yer: Öke, a.g.e., s. 223.
77) ATTB, s. 90.
78) ASD, III, s. 57.
79) ASD, V, s. 104-106.
80) Şimşir, a.g.e., s. 400.
81) Aynı eser, s. 469.
82) Aynı eser, s. 529.
83) Aynı eser, s. 397-421.
84) Aynı eser, s. 467.
85) Aynı eser, s. 595-596.
86) Aynı eser, s. 559.
87) Aynı eser, s. 620.
88) Aynı eser, s. 421.
89) Aynı eser, s. 591; daha ağır bir ifâde için, bkz.: s. 732 vd.
90) Sadıq, a.g.e., s. 120.
91) Qureshi, **The Khilafat...**, s. 229.
92) Şimşir, a.g.e., s. 738.
93) Aynı eser, s. XVIII.
94) Aynı eser, s. 763, 766, 785.

Levent Şahverdi Arşivi

95) **Nutuk**, II, s. 851.
96) Salih Kerâmet Nigar, **Halife II. Abdülmecid** (İstanbul, 1964)
97) A.J. Toynbee, **Survey...**, s. 81-91.
98) IOR, L/PS/10/855,
99) Claire Price, "The Caliphate of Islâm," **Current History** (New York Times), C. XIV/6 (Eylül 1921), s. 981-985.
100) Syed Sharifuddin Pirzada (der.), **Fondations of Pakistan: All-India Muslim League Documents: 1906-1947**, C. II (Karaçi, 1970), s. 39, 71.
101) **Nutuk**, II, s. 709.
102) Aynı eser, s. 710-711.
103) Aynı eser, s. 712.
104) **Conflict of the East and West in Turkey**, s. VIII - XI.
105) CAA, Dolap no: 6, Kutu no: 56-3, Dosya no: 65-1, Fihrist no: 36/2.
106) **Mesele-i Hilâfet** kitabındaki fikirler için, bkz.: P. Hardy, **The Muslims of British India**, s. 190-197 ve Aziz Ahmad, **Studies in Islamic Culture in the Indian Environment** (Oxford, 1944) s. 66-68.
107) Prof.Dr. Sufia Ahmad'ın 10 Kasım 1984'deki TV konuşmasından özetle.
108) M. Shakir, **Khilafat to Partition: A Survey of Major Political Trends Among Indian Muslims During 1919-1947** (Delhi, 2. baskı, 1983), s. 142, 165.
109) CAA, Dolap no: 6, Kutu, no: 56-4, Dosya no: 65-1, Fihrist no: 60/1, 16. IX. - 1. X. 1925.
110) Allame'nin oğlu Cavid Iqbal'in İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi'nde "İkbâl ve Türkiye'nin İmajı" adlı konferans'tan özetle, 28.IV.1987.
111) İkbâl hakkında, bkz.: Abul Hasan Ali Nadwi, **Glory of Iqbal** (Lahor, 1977); Ali Şeriati (çev.: E. Kılıçtutan), **Biz ve İkbal** (İstanbul, 1984); R. Tunç, **Muhammed İkbal** (İstanbul, 1984). İkbal'in kendi eserlerinin tercümelerini de Türkiye'de bulmak mümkündür. Bkz.: **Cavidnâme** (çev.: Annemarie Schimmel), Ankara, 1958; **Cavid'e Hitab** (çev.: H. P. Hatemi), İstanbul, 1965; **Cebrail'in Kanadı** (çev.: Y.S. Karaca), İstanbul, 1983; **Doğu'dan Esintiler** (çev.: A.Asrar), İstanbul, 1981; **Esrar ve Rumuz** (çev.: A N. Tarlan), İstanbul, 1964; **İkbâl'den Şiirler** (çev.: A.N. Tarlan), İstanbul, 1971; **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu** (çev.: A. Asrar), İstanbul, 1984; **Külliyât-ı İkbâl** (çev.. C. İkbâl), Lahor, 1978; **Şark'tan Haber** (çev.: A.N. Tarlan), İstanbul, 1963; **Yeni**

Levent Şahverdi Arşivi

Gülşen-i Raz (çev.: A.N. Tarlan), İstanbul, t.y.; **Yolcu-Ey Şark Kavimleri - Kölelik Kitabı** (çev.: A.N. Tarlan), İstanbul, 1976.

112) Balkan Savaşları sırasında Türkiye'ye yardım kampanyası için toplanan büyük bir kalabalığa hitaben emperyalizm çağındaki Müslümanların dertlerini dile getiren ünlü "Şikve" şiirini okur. "Daima sana hamd edenlerden biraz da sitem dinle!" diyerek Allah'a sorar: "... Senin yüce adın için kim kılıcına sarıldı? / Dünyanın bozulan nizamını kim yeniden düzeltti? / Senin adına kıyametler koparan sadece bizdik / Bazen karalarda, bazen denizlerde harp ederdik / Bazen Afrika'nın ateş gibi yanan çöllerinde / Bazen Avrupa'nın kiliselerinde ezan sesini yükseltmiştik / Koskoca kralların nazarımızda hiç bir değeri yoktu / Kılıçların gölgesinde biz Kelime-i tevhid okurduk." Türkler'in İslâm'a katkılarını imâ ederek ve bizzat kendi yanık sesiyle okuduğu bu mısraları dinleyenler, ellerinden gelen son imkânlarıyla bu yardım kampanyasına iştirak etmişlerdir. Kul Sadi, **Doğu'nun Uyanışı: İkbâl** (İstanbul, 1985).

113) A. Karahan, **Dr. M. İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler** (İstanbul, 1977) ve aynı yazarın "Dr. M. İkbâl'in Türkiye ve Atatürk Hayranlığı", İÜEF, **Doğumunun 10. Yılında Atatürk'e Armağan** (İstanbul, 1981), s. 79-88.

114) Masud ul-Hasan, **Life of Iqbal: General Account of His Life** (Lahor t.y.), C. II, s. 62.

115) **The Reconstruction of Religious Thought in Islam** (Lahor, 1982), s. 153.

116) Aynı eser, s. 157.

117) Sharif al Mujahid, "Muslim Nationalism: Iqbal's Synthesis of Pan-İslam and Nationalism", **The American Journal of Islamic Social Sciences**, C. II/1 (Temmuz, 1985), s. 29-40.

118) Iqbal, **The Reconstruction...**, s. 159.

119) Aynı eser, s. 162.

120) **Nutuk**, III, belge no: 220.

121) **Nutuk**, II, s. 713-714.

122) Rıaz Hussain, **The Politics of Iqbal** (Lahor, 1977), s. 27.

123) Cinnah için, bkz.: G. Allana (çev.: A.E. Uysal), **Bir Milletin Yaratıcısı Cinnah** (Ankara, 1982). Nehru hakkında en iyi biyografi M. Brecher'indir. **Nehru: A Political Biography** (Londra, 1959).

124) Yol ayrımı ve Hindistan'la Pakistan'ın kuruluşu için, daha geniş bilgi aşağıdaki eserlerde bulunabilir. Abdul Hamid, **Muslim Seperatism in India: A Brief Survey 1858-1947** (Oxford, 1967):

Levent Şahverdi Arşivi

Abdul Waheed Khan, **India Wins Freedom: The Other Side** (Karaçi, 1961); R.N. Aggarwala, **Indian National Movement 1885-1947** (New Delhi, 1971); J. Ahmad (der.) **Historic Documents of the Muslim Freedom Movement** (Lahor, 1970); U. Kaura, **Muslims and Indian Nationalism: The Emergence of the Demand for India's Partition 1928-1940** (New Delhi, 1977); B.N. Pandey (der.), **The Indian Nationalist Movement 1885-1947: Select Documents** (Hong Kong, 1979); aynı yazarın **The Break-up of British India** (Delhi, 1981); C.H.Philips/M. Doreen (der.), **The Partition of India: Policies and Perspectives, 1935-1947** (Londra, 1970); C.H. Philips/H.L. Singh/B.N Pandey (der.), **The Evolution of India and Pakistan 1858 to 1947: Select Documents** (Oxford, 1962); R. Symonds, **The Making of Pakistan** (Londra, 1950); J.S.M. Zafar, **Founders of Pakistan** (Lahor, 1968), Kuruluşlarından sonra her iki ülkenin de dış politikaları için, bkz.: S.M. Burke, **Mainsprings of Indian and Pakistani Foreign Policies** (Minneapolis, 1974) ve T.G.P. Spear; **India, Pakistan and the West** (New York, 1967).

Levent Şahverdi Arşivi

SONSÖZ

"Şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, ulusların uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki, terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklere ve bütün mânilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbâle ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır."

M.Kemâl Atatürk, 1933

I- Güney Asya Müslümanları'nın Milli Mücâdele'ye Katkıları:

Araştırmamızın başında Hind tarih tezinin Hilâfet Hareketi'nin bir bağımsızlık savaşı cereyanı olmadığını, aksine İngilizlerce Müslüman halkı aldatarak, Hindular'ın istiklâl davasını sekteye uğratmak üzere kullanıldığını iddia ettiğini; bu görüşü Türkiye'den de paylaşanlar olduğunu belirtmiştik. Meselâ, Berkes'e bakılırsa, Mevlânâ Muhammed Ali bir "düşün zavallısı"dır. Üstelik, Muhammed Ali'nin, yine Berkes'e göre, Türkiye'de muadilleri vardır. Bunlar, İngiliz emperyal çıkarları için halkı "uydurma bir hilâfet otoritesi altında uyutarak bağımsızlık mücâdelelerini sekteye uğratırlar." Velhasıl, bunları tanımak, kınamak; bugün için de geçerlidir ve gereklidir([1]). Aslında, bu tahlilin ne derece doğru olduğunu okuyucu şu anda cevaplandırmak durumundadır. Yine de, konuyu toparlamak açısından, özet bir tekrarda yarar vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

İlkin, "komplo" meselesine eğilelim. Emir Ali-Ağa Han mektubunun ardında bir İngiliz parmağı varsa, bu tezgâhı Güney Asya'daki Türkiye dostluklarının samimiyetinden şüphe edemeyeceğimiz Müslümanlarla —Muhammed Ali ve Hilâfetçi arkadaşları ile— özdeşleştirmek ne ölçüde doğrudur? Oysa ki, "Mektup olayı", TBMM'ne geldiğinde İsmet Paşa bu ayırıma özen göstermişti.

> "Hind Hilâfet Komitesi var... Bu adamlar onlardan değildir. Ağa Han ve Emir Ali Londra'da İngiliz Hükumeti'nin ve İngiliz sarayı ailesinin en yakın adamları ve sadık İngiliz tebaasıdır. Bunların İngiliz Hükumeti programı haricinde bir vaziyet almaları mutasavver ve mesbuk değildir. Bizim davamız esnasında Hint Hilâfet Komitesi lehimize neşriyat yapıyordu. Açık bilmek ve söylemek lâzım gelirse, Hint Hilâfet Komitesi âlem-i İslâm'da mevki-i mahsusu olan Türklerin davasını takip ediyormuş manzarasiyle kendi memleketinde, Hindistan'da kuvve-i ihtilâliyesini ve kuvve-i müdafaasını muhafaza ediyor. Kendi nokta-i nazarından Hint Müslümanları, Hind Hilâfet Komitesi etrafında toplanarak "muhtariyet" için onlar hilâfeti ellerinde vasıta ittihaz etmişlerdir ve Hindistan'da bulunan Hint hilâfet davasını samimi olarak müdafaa ediyorlar. Bu adamların dahi Ağa Han ve Emir Ali'nin bunlarla münasebeti yoktur."([2])

Aynı ayırımı Rauf Bey'de gözetmişti. İşte, 8 Aralık 1923 tarihli gizli celsede konuşan Rauf Bey'in Muhammed Ali ve Hilâfetçiler hakkındaki yorumu:

> "Hindular ve Müslimlerin ittihadına doğru giderken tarafeynin birbirine kuvvetle muavenet etmek mecburiyetinde bulunan Hindular ve Müslimlerin hilâfetin âlem-i İslâm nazarında olan mevki-i ihtiramından kendi lehlerinde istifade etmeyi bittabi düşünürler. Bunların o hem dini nokta-yı nazarından, hem de Hindistan Hintlilerindir diye açtıkları bayrak nokta-yı nazarından iki menfaati telif ederek çalışmalarında harici siyasetimizde bize de menfaat mutasavverdir ve görülmüştür. Onlar

Levent Şahverdi Arşivi

da dahili siyasetlerinde muvaffak olurlarsa İngilizce koca bir silâh olduğu için bizim de memnun olmamız icabeder."([3])

Güney Asya Müslümanları'nın organize ettiği "Hilâfet Hareketi"nin İngilizlerce icat ve teşvik olunduğuna dair iddiayı ele alalım: Bu sayfalarda Hilâfet hareketinin felsefi tohumlarının daha XIX. yüzyılda atıldığını, arkalarında İngilizler'in değil de, II. Abdülhamid'le güç kazanan İstanbul menşeili Pan-İslâm davasının olduğunu, Hind Müslümanları'nın bu teşebbüsü İngiliz sömürgecilerine karşı bir direniş tabanı şeklinde görüp, tatbike soktuklarını birlikte okumuştuk. İngiltere, bu hareketi "tahrik" etmek şöyle dursun, "tahrip" etmek istiyordu. Berkes'in tezinin aksine istiklâl bayrağını dalgalandırmaya azimli Müslüman ihtilâlcilerini pasif direnişte ısrar eden Hindularla frenlemeye çalıştı. Hilâfet Hareketi'nin ardında İngiliz parmağının olduğu uydurması bu kompleksi tazmin etmeye çalışan Hind tarihçiliğinin uydurmasıdır ve Berkes'in de bu "yanıltıcı ' okula katıldığı anlaşılmaktadır.

Hind Hilâfet Hareketi'nin Türkiye'nin içişlerine karışmak amacıyla İngilizlerce kullanıldığı meselesine gelince, burada da Berkes, adresi şaşırmıştır. İngilizler Emir Ali-Ağa Han'ı kendi emellerine hizmet ettiriyorlardı, Muhammed Ali ve arkadaşlarını değil. İngilizler, eğer Hilâfet Meselesi'ne bulaşmışlarsa, bunu Muhammed Ali ve arkadaşlarının kanalıyla yapmak hiç işlerine gelmezdi. Çünkü, Güney Asya Müslümanları 'Türk" asıllı bir halife üzerinde duruyorlardı. Türk taraftarı bir halife, Londra için daha tehlikeli olurdu. İngiltere açısından bir Şerif Hüseyin, bir Mısır Kralı Fuad işlerine daha yarardı. İngiltere, hilâfete müdahale iddialarını 1924'lerde reddetmiştir. Bu belgeleri okuyanlar, nerede ise Londra'nın bu davaya hiç müdahale etmediğini sanabilirler. Ancak, unutulan bir şey vardır ki, o da bu safhada olayın gidişine müdahale etmenin İngiltere'nin işine gelmediğidir. Başka bir deyişle, Şerif Hüseyin ve Fuad gibi kendi taraftarı adaylar ortalığa döküldükçe Londra meseleye neden karışsındı ki!

Güney Asya Müslümanları'nın "Milli Mücâdele"ye katkısı

Levent Şahverdi Arşivi

ne ölçüde gerçekleşmiştir? İlkin, maddi yardımdan bahsettik. İkinci olarak, dünya ve bilhassa İslâm kamuoyunda Türkiye'ye manevi desteğe temas ettik.

Mustafa Kemâl Paşa'nın İslâm kamuoyuna verdiği değeri, "Halife" Vahdettin'in firarından sonra Meclis kürsüsünden yaptığı açıklamalardan aynen okuyalım:

> "... Türkiye'nin bir vazifesi Makam-ı Hilâfeti kurtarmaktır. Bu bizim için dava-yı mahsustur. Bunu Makam-ı Hilâfet olarak nihayetine kadar göstermek ve onun kurtarılmasına çalışmak bizim için hayırlı bir davadır. Bizim için bu dava âlem-i İslâm nazarında fevkalâde takviye eden bir meseledir. Bunu sarsmak doğru değildir."
>
> "İkincisi yine menfi olarak düşündüğümüz zaman makamı hilâfet henüz haizi tesir ve nüfuz olmadığımız ve düşmanların tesirinin haizi nüfuz olduğu bir mıntıkadadır. Halifeyi hapsetmek onu tanımamak bu adamların ellerindedir. İsterlerse yapabilirler. Fakat bu tarzı hareketleri bizim aleyhimize değildir. Belki bizi cihan nazarında mağdur ve mazlum gösterecek ve davamızı haklı gösterecek kendi aleyhlerine bir takım harekâttır. Binaenaleyh bunları yapacakları itibariyle hiçbir vakit tevahhuş etmemelidir. Bu itibarla intihap edeceğimiz halifenin orada kalmasını davamız noktai nazarından muvafak gibi ad ediyorum.
>
> Üçüncüsü bizim cihan nazarında en büyük kudret ve kuvvetimiz yeni şekil ve mahiyetimizdir. Efendiler yani Makamı Hilâfet tahtı esarette olabilir. Halife taşıyan, İngilizlere iltica edebilir ve onlarla beraber kaçabilir. Efendiler her şeyi yapabilir. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisinin tarzı idaresini, siyasetini, kudretini katiyen sarsamazlar. (Alkışlar) Binaenaleyh aman halifeyi kaçıracaklar, esir edecekler, şöyle olacak, böyle olacak diye biz telaş edecek değiliz. Telaş edecek bütün âlemi İslâm olmak lâzım gelir. Onlar da telaş etsinler. Onlar da bizimle beraber çalışsınlar ki, Makamı Hilâfeti kurtaralım ve serbest olarak bütün cihana

Levent Şahverdi Arşivi

şâmil bir halifeyi oraya oturtalım. Onlar da ancak bu suretle bize muavenette bulunurlarsa...

Bir de halifenin Anadolu'ya bu günlerde getirilmesi mevzubahis olmamak lâzım gelir. Biz murahhaslarımızı dünya nazarında sulh için Lozan'a göndermişiz ve sulh talep ediyoruz ve sulhun olacağına da ümitvar bulunuyoruz. Binaenaleyh yeni bir hadise ve çok ehemmiyet verir gibi hiç bir hadise olmamak lâzım gelir. Sulh yapalım diyoruz. Şayet sulh olmazsa, muharebe yapmak mecburiyeti olursa o zaman belki halifenin düşman tahtı tesirinde ben duramam deyip buraya gelmesi ve bizimle beraber burada nazarı dikkati celbederek mücadeleye devam olunması bizim için bir kudret olabilir. Yoksa gelmesi ve getirtilmesi meselesi değildir. Bizi duçarı zaaf eden bir meseledir. Sonra arkadaşlar evvel ve ahir arz ettim. Tekrar edeyim, bütün zihniyetlerin tenevvür etmesi için tekrara lüzum görüyorum. Türkiye halkı bilâkaydüşart hâkimiyetine sahip olmuştur. Hâkimiyet, hiçbir renkte hiçbir şekilde hiçbir manâ ve delâlette iştirak kabul etmez. Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatında bir müşareket sahibi olamaz. Efendiler millet buna katiyen müsaade edemez ve bunu teklif edecek hiçbir Millet Vekili olduğuna kani değilim. (Alkışlar) Binaenaleyh bütün harekâtımız bütün mukadderatımız bu noktai nazardan olabilir. Başka türlü imkânı katisi yoktur. (Fetvai şerif okunsun sadaları)"([4]).

Güney Asya Müslümanları'nın bir başka katkısı da Türkiye'ye Sevres'i dikte ettirmeye çalışan İngiltere'ye yaptıkları baskılarda yatar. Milli Mücâdele sırasında Hindistan da nasıl Türkiye lehine seslerini yükselttikleri, Türkler'e kendi kaderlerini tayin hakkı verilmezse nasıl sömürgede ayaklanacaklarının tehdidini savunduklarını, bu şantajın da nasıl belli ölçüler içinde "kuvveden fiile çıktığını", Hindistan'daki İngiliz otoritelerini nasıl telâşa düşürdüklerini okuduk. Bugün gerek Pakistan gerekse İngiliz Devlet ve Hindistan Müstemleke Nezareti arşivlerindeki belgeler bu desteğin mahiyetine şahadet etmektedirler.

Muhammed Ali ve arkadaşlarının Milli Mücadele'ye asıl

Levent Şahverdi Arşivi

katkıları "yapmadıklarıyla" ölçülmelidir. Mustafa Kemâl Paşa, Anadolu'da Kuva-yı Milliye'yi örgütleyip, İngiltere'nin Ortadoğu planlarını boşa çıkarmaya başlayınca Lloyd George, Sevres'i Türklere kabul ettirebilmek için "Hind-Müslüman sipahilerine" değil de, "Yunan efsunlarına" güvenmek zorunda kalmıştı. Yunanlılar derslerini alınca, Türk cephesine efsunlara alternatif olarak sürülebilecek Hindistan birlikleri yoktu. Sürse idi, Hind Müslümanları savaşır mıydı? Tarih, spekülatif bir ilim olmadığı için bunun cevabını veremiyoruz. Vermemeliyiz. Ancak, iki şeyi gayet iyi biliyoruz. Bunlardan ilki, bizzat Lloyd George'un bu hesabı yaptığı ve Hindlilere güvenemediğini; ikincisi de Mustafa Kemâl Paşa'ya Muhammed Ali'nin "Müslümanlar bir daha size karşı dövüşmeyecektir" teminatını... Yine bu çerçeve içinde Hilâfet Hareketi'nin Milli Mücadele'ye bir başka katkısını da "yaptırmadıklarıyla" ölçebiliriz. Diğer sebeplerin varlığını reddetmiyoruz; ancak, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın hasımı İngiltere, bu savaş sonunda Türklere dikte ettirilmesine M. Kemâl Paşa'nın karşı çıktığı Sevres'i zorla kabul ettirebilmek için silahlı bir çatışmayı göze alamamasında Güney Asya'daki Hilâfet Hareketi'nin yarattığı kavga da rol oynamamış mıdır?

Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkan *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* adlı eserinde de Sonyel, kısmen de olsa temas ettiği "Hilâfet Hareketi"nde aynı sonuçlara ulaştığını ifade etmektedir:

> "Türk ulusal akımının ilk dönemde üstünlük kazanarak yayılmasında, Müslümanlık ve Hindistan Müslümanlarının yarattıkları hilâfet akımı da bir ölçüde etkin olmuştur. Bu akım, Türk tezini dünya kamuoyuna duyurmakla kalmamış, Türk ulusuna ve dolayısıyla ulusal akıma en dar günlerinde maddi ve manevi yardımda bulunmaktan geri kalmamıştır.
>
> Türk milliyetçileri, halifelik akımı ve Müslümanlığın kendi tezleri ve İtilâf devletlerinin Yakın ve Ortadoğu politikaları açısından önem taşıdığının uzun süredir bilincine varmışlardı. Müslümanlığı kendi çıkarları yararına kullanıyor; ulusal mücadelenin ilk günlerinde,

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum ve Sivas'ta çeşitli İslâm ülkelerinden gelecek temsilcilerin katılacağı kongreler düzenlemeye; İslâm ülkelerine dayanan bildirgeler yayınlamaya; Azerbaycan, Afganistan, Arabistan ve Hindistan'a bildiriler göndermeye başlıyorlardı. Sirenayka'da Senusi kardeşliğinin sabık lideri Şeyh Ahmet es-Şerif es-Senusi de Mustafa Kemâl'e hizmet öneriyor; bu önerisi kabul edilerek İslâm ülkelerindeki halkın dinsel duygularını İtilâf devletlerine karşı ayaklandırmakla görevlendiriyordu.

Türk ulusal akımının önderleri, Müslüman ülkelere yalnız bildirge ve diğer propaganda malzemesi göndermekle kalmıyor; Türkiye hesabına çalışacak ajan ve temsilciler de gönderiyorlardı. Böylece, Heyet-i Temsiliye, dış ilişkilerinde halifelik akımına ve tüm Müslüman ülkelerin yardımına güveniyor; genel bir İslâm ayaklanması olasılığını gözönünde tutuyordu."([5])

Güney Asya Müslümanları ile Türk milletinin 1924'ten sonra kendi kaderlerini tayinde çizdiği yollar farklıdır. Her iki ülkenin liderleri, çeşitli dış ve iç etkenlerin tesiriyle, milletlerini doğru buldukları istikamete götürürler; onları ayrı hassasiyetlere doğru kanalize ederler. Geçmişteki olayları, neden şöyle değil de, böyle bir mecraya aktı diye sorgulamak tarihçinin görevi değildir. Yalnız, burada iki noktaya dikkat çekmek istiyorum. Atatürk, "Tarih yazmak, yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikatler şaşırtıcı bir mahiyet alır" demişti. Ne kadar haklı olduğunu "Hilâfet Hareketi" incelemesi vesilesiyle bir kere daha anlıyoruz. Arşive inmeden, ilk kaynaklara gitmeden yapılan araştırmalar; komplo teorileriyle izah edilmeye çalışan tarihi incelemeler ne kadar eksik, hatalı ve yanıltıcı olabiliyormuş. İkinci olarak ise bir kadirşinaslık görevinin layıki ile yerine getirilemeyişinden duyduğum üzüntüyü bu fırsatla ifâde etmek istiyorum. Evet, Milli Mücadele Türk askerinin süngüsü; kadın, çocuk, yaşlı bilumum Türk milletinin fedakârlığı ve esasta M. Kemâl Atatürk'ün dehasıyla kazanıldı. Ama, bu "ateşten gömleği" giydiğimiz devrede Bolşevik Rusya'nın Türkiye'ye yardımı üzerinde onca kitap, makale yazılırken, neden pek çok tarihçimizin aklına biraz da Güney Asya Müslümanları'nın

Levent Şahverdi Arşivi

maddi-manevi desteğini araştırmak gelmedi; ona şaşıyorum. Milli Mücadelede meyvesini veren ve Hilâfet Hareketi diye bilinen bu sevgi ve dayanışmanın tohumlarının II. Abdülhamid döneminde atılıp, İttihad ve Terakki zamanında da yeşerdiği hususları mı kalemleri tutmakta ve vicdanları susturmaktadır? Sebeplerini hâlâ anlamakta güçlük çektiğimiz dahili-siyasi sebeplerle tarihi çarpıtmak ve bugünü dahi uluslararası siyasette yegane dostumuz olduğunu çeşitli vesilelerle vurguladığımız kardeş Pakistan'ı kuranların fedakârlıklarını küçümsemek, hatta onların bu iyi niyetlerini komplo teorileriyle karalamak bilime de aykırı değil midir? Bu infialle insanın tarihçi hüviyetinden çıkıp "Roller değişik olsaydı, siz Güney Asya Müslümanlarının Türkiye için yaptıklarını, Pakistan için yapar mıydınız?" demesi gelmiyor mu?

II- Türk'ün Milli Hakimiyet Davasının Güney Asya'daki Akisleri:

Öte yandan, Hind-Berkes tezine katılırsak, o zaman Güney Asya Müslümanları'nın, Hilâfet Hareketi ile Türk davasını desteklemelerinin kendi istiklâl ve hürriyet mücadelelerini sekteye vurdurduğunu da kabullenmemiz icap edecektir. Komplo teorisyenleri nedense madalyonun bu yüzünü görmemişlerdir. Bayur dahi aynı tuzağa düşer. Eğer Türkiye irtibatı enerji israfı ve hedef saptırması ise, Türk Milli Mücadelesi bu kıtada geniş akisler yarattı demek, çelişki değil midir? Bayur, Hilâfet Hareketi'nden bahsederken bu akımın İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumunda değişiklik yapmadığını; fakat Türk Kurtuluş Savaşı'nın Hind halkının İngilizler'e kafa tutmasına sebep olduğunu yazmaktadır: "Türk Kurtuluş Savaşı olmasaydı bu olayların bir kısmı ya hiç gerçekleşmezdi ya da olandan pek ufak çapta gelişirdi. İngiliz İmparatorluğu'nun yıpranması da o kez az olurdu"(6). Eğer olaylar, Bayur'ın ileri sürdüğü gibi, birbirleriyle geçişliliği olmayan iki ayrı kompartmanda gelişseydi, İngiltere nin Güney Asya'daki idaresinin dünyanın öbür ucunda gerçekleşen Türk zaferinden etkilendiği söylenebilir miydi? O günlerde cereyan eden olaylar, aralarında paralellikler kurularak, incelen-

Levent Şahverdi Arşivi

diğinde görülecektir ki; Türkler'in mahalli liderlerle irtibatta bulunduğu ve işbirliği idaresi, şartların elverdiği yörelerde — Irak, Suriye — İngiliz idaresi, şartların elverdiği veçhile yumuşamış; ama diğer (uzak) yörelerde — Filistin, Mısır, hatta Güneydoğu Asya — değişmemiştir. İngiltere gibi güçlü bir denizaşırı devletin idaresindeki ülkelerin taleplerine ve başkaldırı şantajlarına karşı daha ilk aşamada duyarlı olabilmesi, o yörelerdeki milliyetçilerin dış gelişimlerden etkilenebileceklerini sömürgecilerine anlatabilmeleri ve onları ikna edebilmelerine bağlıydı. Güney Asya'da da Müslümanlar İngiltere'nin bu hassasiyetini çok iyi yakalamış ve istifade etmişlerdir. "İstanbul'da bir Türk hapşırsa, Lahor'da bir Müslüman nezle olur" hassasiyetini İngilizler idrak edince, İslâmcılık tehdit olmaya başlamış; bunu kendi lehlerine hem Türkler, hem de Güney Asya'daki Müslümanlar büyük bir hoşnutlukla ortak düşmanlarına karşı kullanmışlardır. Demek ki, Müslümanlar, kendi açılarından, bir ucu İstanbul'daki Halife'ye dayanan "İslamcılık" levyesinin, Güney Asya üzerindeki istibdadı kaldıracağını sezinlemişlerdir. Bu sebeple Hilâfet Hareketi, sadece romantik bir idealizm değil; istiklâl ve hürriyet mücadelesinin rasyonel bir mücadele metodudur. Nasıl? Onu da aşağıda görelim:

Tekrarlıyoruz: Güney Asya'da Müslümanlar coğrafi, mahalli, sınıfsal, hatta dil ve ırk farklılaşmalarıyla son derece bölünmüş bir kitleyi oluşturuyorlardı. Türdeş bir topluluk değillerdi. Sömürgeci İngiltere'de, ananevi "Böl/Yönet" prensibi ile, bu ayrımları perçinlemeyi, hattâ geliştirmeyi bilecektir. Bu itibarla, İslâm, bu kitlenin yegâne ortak paydasıydı. Minault, eğer İngilizlere karşı Hindularla birlikte ortak bir cephe teşkil edilecekse, bunun için ilk önce Müslümanların biraraya gelmesi gerektiğini yazmıştı. Emperyalizme karşı mücadelede Hindu taburunun yanına Müslüman taburu gelecekse, ikincinin takımlarını, birliklerini, mangalarını oluşturması lâzımdı. Bu nedenle, diyor, Minault, İslâmi şuurun uyanması Hind milliyetçiliği ile çelişmemekte, bilakis onu takviye etmekte, Hindu-Müslüman işbirliğini de mümkün kılmaktadır([7]). İslâm'ın gerek İngilizlere, gerekse Hinduizm'e karşı birliği sağlamada en önemli etken olduğu

Levent Şahverdi Arşivi

meydandadır. Nasıl Türkler, milliyetlerini, Osmanlı döneminde bir yandan azınlıkların, diğer yandan da Batı'nın tasallutları ile tanımışlarsa, Güney Asya Müslümanları da — Atatürk'ün Türkler için söylediği gibi — "ne olduklarını, onlardan (Hindu, Sih) ayrı ve onlara yabancı bir millet olduklarını sopa ile içlerinden kovularak anladılar." Nitekim İkbâl, "Bizimle dünyadaki diğer milletler arasında milliyet kavramı hususunda fark vardır. Bizim milliyetimizin kıstası veya belirleyicisi ortak bir dil veya vatan değildir. Biz, belli bir hayat görüşüne, tarihi bir geleneğe inandığımız ve kısacası Muhammed'in kurduğu bir topluluğa üye olduğumuz için bir milletiz" demişti([8]). Bu milletin sembolleri de Camii, Kur'an ve Halife değil miydi?

İkinci olarak ise İslâm, felsefesinin sosyal muhtevası dolayısıyla, Güney Asya'daki Müslümanlara hareketlilik (veya dinamizm) kazandıran ve siyasi hedeflere — hürriyet ve istiklâl — yönlendiren bir motor rolünü de oynayacaktır. 1912'de *Hilâl*'de yazan Mevlânâ Ebu'l Kelâm Azad, siyasetin dinin ruhuna nüfuz etmesi gerektiğini yazıyordu. Ona göre, İslâm, Müslümanlara siyasi hayatın yolunu açacak, eğitimlerini düzene sokacak ve maneviyatlarını yükseltecektir: "Avrupa'da binlerce kalbin tek bir ritmle atmasına sebep olan sihirli kelime millet'dir; fakat Müslümanlar arasında 'Allah'tır, 'İslam'dır."([9]) İslam'ın bu vasfının muhalefete ne ölçüde güçlü bir dürtü kazandırabileceğini, Jön Türkler'in II. Abdülhamid'e karşı Kuva-yı Milliye'yi örgütleyişinde olsun, görmüştük. Güney Asya'da da, İslâmcılık, ülke fethetmeye yönelik bir akım değil, Hıristiyan emperyalistlerle, onların yerli işbirlikçileri Hindu milliyetçiliğine karşı bir "direniş ideolojisi"dir. Bu özelliğiyle, "her iki hareket", — ittihad-ı İslâm ve milliyetçilik — aynen E. Güngör'ün altını çizdiği gibi, "bu başlangıç yıllarında Batı'ya tepki olarak ortaya çıktığı için, milliyetçilikle ittihad-ı İslâm fikri veya Hilâfet siyasetinin birbiriyle çatışmadan, hatta birbirini destekleyecek şekilde cereyan ettiği görülmektedir."([10]) Sadıq ise bu iki akımın birbiriyle tamamen imtizaç ederek, içiçe geçtiğini —çakıştığını — savunmaktadır([11]).

Yukarıda belirttiğimiz her iki özelliği ile İslâmcılık, Güney

Levent Şahverdi Arşivi

Asya'da İkbâl'in deyimiyle "İslam milliyetçiliğine" dönüşmüştür. Bu "milliyetçiliğin" motifi, mücadelenin de dayanak noktası "Hilâfet" olacaktır. Osmanlı Devleti, hilâfetin merkezidir. Osmanlı Devleti, dünyada yegâne müstâkil İslâm devletidir. Üzerinde baskılar vardır ve yıkımı beklenmektedir. Osmanlı'nın yıkılışı ile Hilâfet de, İslâm da tabii ölüme terk edilecektir. Ayrıca, Güney Asya Müslümanları, İngiliz sömürgecilerine karşı mücadelelerini, içinde bulundukları zaaf sebebiyle, yalnız başlarına sürdürebileceklerine inanmamaktadırlar. Bu itibarla, yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı ve Hilâfet Güney Asya Müslümanları'nın istiklâl davasında yegâne sığınaklarıdır. Hilâfet elden giderse — ya da Osmanlı Türkiyesi çökerse — artık kendileri için hayat şansı kalmayacaktır. Bunun için Osmanlı parçalanmamalı, ayakta kalmalı, Halifeliği elinde tutmalıdır. Güçlü İngiliz baskısında siyasi hedeflere karşı mücadele edemeyecekleri için, bu davalarını "dini" hüviyet içinde kamufle ederek sürdürmek zorundadırlar. İngilizler'e, halifeliğin kaderiyle ilgilenmek her Müslüman için dinlerinin emrettiği bir "vefa borcudur" diyerek, hürriyet kavgalarını yaşatmaya çalışmaktadırlar. Söz konusu niteliğiyle, "Hilâfet Hareketi ', bir "dolaylı savaş" metodudur. Nasıl İslâmcılıkla milliyetçilik aynı kalıba dökülmüşse, Güney Asya Müslümanları için, Hilâfet Meselesi ile sürdürülen Türk davası ile kendi istiklâl mücadeleleri de içiçe geçmiştir. Osmanlı döneminde Hilâfete sahip çıkarak dava sürdürülür; ama M. Kemâl Paşa'nın Milli Mücadelesi başarıya ulaşınca, bu defa Güney Asya Müslümanları kendi mücadelelerinin evriminde ikinci safhaya idrak ederler. Bu defa, Efgani'nin İslâm ittihadı teorisine uygun olarak, önce millet olmanın gerekliliğine kavuşup, daha sonra, yine İkbâl'in savunduğu gibi, İslâm devletlerinin biraraya gelmesiyle oluşacak "ittihad"a yönelirler. Tabii bu mücadelenin doğal gelişiminde Anadolu'daki gelişmelerin tesiri olmuştur(22). Türkler'in milli hakimiyetlerini içte ve dışta kurmalarıyla, artık Güney Asya Müslümanları kendi ülkelerindeki hürriyet ve istiklâl taleplerinde daha açık sözlü olabilmişler, İngilizler'den isteklerini daha gür ifade etmeye başlamışlardır.

Hilâfet Hareketi'nde Güney Asya Müslümanları'nın hürriyet davası ile Türk'ün Milli Mücadelesi'nin içiçe olduğundan bahset-

Levent Şahverdi Arşivi

tik. Aslında bu "birliktelik" Güney Asya Müslümanları açısından hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü, Güney Asya'da İslâm, hep Türklük'le eşanlamlı olarak kullanılagelmiştir. İşte, bu sebeple değil midir ki, Türk olmayan Müslüman prensleri bile, Hind tarihinde, "Truşka"lar olarak anılmaktadırlar. Güney Asya'da İslâm, Türk'le yayılmış ve benimsenmiştir. Babürlüler, hem Türk'ü, hem de İslâm'ı temsil ediyorlardı. İngiltere'nin Hıristiyan sömürgeci idaresinden kurtulma savaşının ileri bir safhasında Güney Asya'da Müslüman demek Pakistanlı, "Müslüman Hindistan" demekse "Pakistan" demek olacaktır... Babür'ün ülkesinde yüzyıllar sonra İslâm'ı iktidar edenlerle Türk ün eşitliği veya aynılığı İslâm unsuru ile sağlanıyor ve bu iki milleti, tek bir millet haline getiriyordu. Bazı Pakistanlılar'ın gururla vurguladığı gibi, biz iki vatanlı "bir" milletiz!

Türk'ün Milli Mücadelesi ve özellikle M. Kemâl Atatürk'ün başarıları, Güney Asya'da emperyalizme karşı ilk "Asya Uyanışı"nın örneği olarak halen anılmaktadır. Bu mücadele sadece aynı cendereden geçen milliyetçi liderlere ilham kaynağı olmamış, aynı zamanda edebi eserlerde de akis bularak ölümsüzleşmiştir([13]). Okuyucularımıza Bengladeşli şair Şehadet Ahmed'in 1938'de Atatürk'ün ölümü üzerine yazdığı satırlarla veda etmek istiyorum:

"Seni hiç gözlerimle görmedim,
Sadece duydum ismini.
Eşsiz ve asil şöhretinle,
Kırdın esaret zincirini,
Kurtardın en sonunda,
O yüce milletini.

Hatıran ebedidir Atatürk
Sen yaşıyorsun,
Değil sadece Türkler'in
Bütün Asyalıların, inan,
Kalbinde parlıyorsun.

Bu şiir dünyasında sana
Takdirlerimi sunuyorum.
Elvedâ diyerek,
İki damla gözyaşı sunuyorum."

Levent Şahverdi Arşivi

SONSÖZ'ÜN NOTLARI

1) N. Berkes, **Atatürk ve Devrimler** (İstanbul, 1982), s. 191-193.
2) TBMM GCZ, IV, s. 315.
3) Aynı yerde, s. 320.
4) Aynı yerde, III, s. 1051.
5) Ankara, 1973, s. 183, 188-189. Benzeri bir ifâde için, bkz.: Ö. Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926** (Ankara, 1978), s. 82.
6) Y.H. Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri** (Ankara, 1974), s. 369.
7) G. Minault, **The Khilafat Movement** (Bombay, 1982), s. 3.
8) Zikredilen yer: L. Karaman, **Religion and Political Mobilization: The Indian Khilafat Movement, 1919-1924**, henüz yayınlanmamış Master tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1988, II. bölüm.
9) Zikridelen yer: P. Hardy, **The Muslims of British India** (Cambridge, 1972), s. 179-80.
10) **İslam'ın Bugünkü Meseleleri** (İstanbul, 4. baskı, 1986), s. 155.
11) M. Sadıq, **The Turkish Revolution and the Indian Freedom Movement** (Delhi, 1983), s. 78.
12) Abdül Bari'nin de aynı fikre katılması hakkında, bkz.: Afzal Iqbal, **Life and Times of Mohamed Ali** (Lahor, t.y.), s. 293.
13) Ghulam Husain Zulfikar, "Urdu Literature and the Turks", **Journal of the Research Society of Pakistan**, C. XXIV/1 (Ocak 1987), s. 39-47.
14) (Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu) **Bildiriler ve Tartışmalar** (Ankara, 1983) içinde Hanif Fauq ("Atatürkve Pakistan") ile Haque Haqqı'nın ("Atatürk Devrimi ve Hindistan") tebliğleri (s. 603-661) özellikle kayda değer. Ayrıca; M. Ender (der.), **Ağlayan Dünya** (İstanbul, 1964); S. Ahmed, "Bengladeş'te Bengoli dilinde mevcut bulunan M. Kemâl Atatürk'le ilgili kaynakların Analizi," **I. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri** (Samsun, 1985), s. 79-88.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I
ARŞİV MATERYALİ

A. TÜRK ARŞİVLERİ

I) **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi** (CAA), Ankara:

a) 6/56-4/65-1/60-1.
b) 6/56-3/65-1/36-2.
c) 6/56-1/65-1/15-9.
d) 6/54-3/65-3/1-62 (1-48, 49).
e) 3/22-2/56-1/3-12.
f) 6/63-2/68-1/3-4.

II) **Dışişleri Bakanlığı, Hazine-i Evrak** (DBHE), İstanbul:

a) Siyasi III: 286/9.

B. İNGİLİZ ARŞİVLERİ

I) **Public Record Office** (PRO), Londra:

a) Foreign Office (FO): General Correspondence: 406.
b) Foreign Office (FO): Political Intelligence: 371.

II) **India Office Records and Library** (IOR), Londra:

a) L/Political Security/10/851: Turkey: Treaty of Peace 1918-1920.
b) L/PS/10/852: Turkey: Treaty of Peace: proposed revision.
c) L/PS/10/854: 1923.
d) L/PS/10/855: Turkey: Treaty of Lausanne 1923-1924.
e) L/PS/10/1031: Near East: Turkey, Greece: Lausanne Conference 1921-1923.

Levent Şahverdi Arşivi

III) University Library, Cambridge UL (C):

a) Crewe Papers

C. PAKİSTAN MİLLİ ARŞİVİ (PMA), Islamabad:

a) All-India Muslim League Records 1906-1947: 35 mikrofilm rulosu.

D. AMERİKAN ARŞİVLERİ, Washington, D.C.:

a) National Archives Microfilm Collections (NAMC), no: 353/21: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929.

II
RESMİ YAYINLAR, BASILI BELGELER, DİPLOMATİK YAZIŞMALAR, ANDLAŞMALAR, TUTANAKLAR VE DİĞERLERİ

Ahmad, Jamil-ud-din (der.); **Historic Documents of the Muslim Freedom Movement** (Lahor, 1970).

Atatürk, M.K.: **Nutuk** (İstanbul, 1961), 3 C.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,(1906-1938 (Ankara, 1983, 3C.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV (Ankara, 1964).

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları, C. V (Ankara, 1972).

Atatürk'ün Milli Dış Politikası 1919-1938 (Ankara, 1982), 2 C.

Documents on British Foreign Policy, I. seri, C. XVII (Londra 1947).

Gn. kur.; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, C. XXX/79 (Mayıs 1981).

Muhammad, Shan (der.); **The Indian Muslims: A Documentary Record** (New Delhi, 1980-1983), 7 C.

Pandey, B.N. (der.); **The Indian Nationalist Movement 1885-1947: Select Documents** (Hong Kong, 1979).

Philips, C.H./H.L. Singh/B.N. Pandey (der.); **The Evolution of India and Pakistan 1858-1947: Select Documents** (Oxford, 1962).

Pirzada, Syed Sharifuddin (der.); **Foundations of Pakistan, All-India Muslim League: Documents, 1906-1947** (Karaçi, 1969-1970), 2 C.

Şimşir, B.N. (der.); **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, C. I: 1922-1924 (Ankara, 1981).

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM Zabıt Ceridleri.
TBMM Gizli Celse Zabıtları (Ankara, 1985), 4 C.

III
GENEL ESERLER

Abbasi, M. Yusuf; "Ameer Ali's Advocacy of the Turkish Cause and the Reaction of the British Government", **Pakistan Journal of History and Culture**, C.V./2 (Temmuz - Aralık 1984)

———; Imperialist Challenge to Muslims of South Asia, in the Nineteenth Century and Their Response (Tebliğ, İslâmabad, 1986).

Abdul Majid, Syed H.R.; **England and the Moslem World**, (York, 1912).

Afgani, C./Abduh, M. (çev.: İ. Aydın); **Urvetu'l Vuska: Büyük Kurtuluş Mücadelesi**, (İstanbul, 1987).

Aggarwala, R.N.; **Indian National Movement (1885-1947)**, (New Delhi, 1971).

Ağaoğlu, Ahmet; **İngiltere ve Hindistan**, (İstanbul, 1929).

Ahmad, Aziz; **Studies in Islamic Culture in the Indian Environment**, (Oxford, 1964).

———; **Islamic Modernism India and Pakistan 1857-1964**, (London, 1967).

———; **An Intellectual History of Islam in India**, (Chicago, 1969).

Ahmad, Feroz; "1914-1915 Yıllarında İstanbul'da Hint Milliyetçi Devrimcileri", **Yapıt** no: 6, (Ağustos-Eylül 1984).

Ahmad, J. (der.); **Historic Documents of the Muslim Freedom Movement**, (Lahor, 1970).

Ahmed, Sufia; "Bengladeş'te Bengoli Dilinde Mevcut Bulunan M. Kemâl Atatürk'le İlgili Kaynakların Analizi," **I. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri** (Samsun, 1985).

Akgün, S.; "Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Halifelik Örgütünün Yersizliği", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV (Ankara, 1983).

———; **Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik 1924-1928** (Ankara, t.y.).

Albayrak, Sadık; **Şeriatten Laikliğe**, (İstanbul, 1977).

Albiruni, A.H.; **Maker of Pakistan and Modern Muslim India**, (Lahor, 1950).

Allana, G. (çev.: A.E. Uysal); **Bir Milletin Yaratıcısı Cinnah**, (Ankara, 1982).

Antonova, A.Koka, Bongard G. - Levin, Kotovsky, G.; (Rusçadan çev. Katharine Judelson), **A History of India**, (Moskova, 1979).

Levent Şahverdi Arşivi

Aybars, E.; **İstiklal Mahkemeleri**, (Ankara, 1975).
Ayyubi, Akmal; "A Proposal for Research on Indo-Turkish Relations" **Belleten**, CXLVI (Ankara, Ocak 1982).
Azad, Mavlana Abdul Kalam; **India Wins Freedom: An Autobiographical Narrative**, (Bombay, 3. baskı, 1964).
Aziz, K.K.; **Ameer Ali: His Life and Work**, (Lahor, 1968).
Aziz, M.A.; **A History of Pakistan**, (Lahor, 1979).
Basham, L. Arthur (der.); **A Cultural History of India**, (Oxford, 1975).
———; **The Wonder That Was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Subcontinent before the coming of the Muslims**, (London, 1979).
Bayur, Y.H.; **Hindistan Tarihi**, C. I, (Ankara, 1946).
———; **XX. Yüzyılda Türkçülüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, (Ankara, 1974).
Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (İstanbul, 1978).
———; **Atatürk ve Devrimler**, (İstanbul, 1982).
Bhattacharya, Sachchidananda; **Dictionary of Indian History**, (Connecticut, 1977).
Bilhan, S.; **Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim, Bilim, Sanat**, (Ankara, 1988)
Binyon, Laurence; **Akbar**, (New York, 1939).
Bondurant, Joan Valerie; **Conquest of Violence: The Gandhian Philosophy of Conflict**, (California, 1967).
Brecher, M.; **Nehru: A Political Biography**, (Londra, 1959).
Brown, E.C.; **Har Dayal: Hindu Revolutionary and Rationalist**, (y.y., 1975).
Burke, S.M.; **Mainsprings of Indian and Pakistani Foreign Policies**, (Minneapolis, 1974).
Chond, Tara; **İnfluence of Islam on Indian Culture**, (Lahore, 1963).
Cohn, Bernard, S.; **India: The Social Anthropology of a Civilization**, (New Jersey, 1971).
Das, M.N.; **Indian National Congress Versus the British**, Vol. 1 (1885-1918), (Delhi, 1978).
Dilks, David; **Curzon in India**, (New York, 1970).
Dockrill, M.L./Goold, J.D.; **Peace Without Promise: Britain and the Peace Conference, 1919-1923**, (Londra, 1981).
Doğrul, Ö.R.; **Hindistan'da İstiklâl Mücahidleri**, (İstanbul, 1340-42).
Dutt, P.R.; **India Today**, (Bombay, 1949).

Levent Şahverdi Arşivi

Farah, Caeser; "The Islamic Caliphate and the Great Powers 1904-1914", Uluslararası IV. Türk-Arap İlişkileri Konferansı'nda verdiği tebliğ, (İstanbul, Boğaziçi Üniv., 7-9 Eylül 1987).
Farmer, B.H.; **An Introduction To South Asia**, (Londra, 1983).
Fatimi, S.O.; **Pakistan Movement and Kemalist Revolution: A Comparative Study**, (İslamabad, t.y.).
Fanq, Hanifi; "Atatürk ve Pakistan", (Türkiye İş Bankası) **Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiriler ve Tartışmalar**, (Ankara,1983)
Fischer, Louis; (çev.: M. Harmancı), **Gandi**, (İstanbul, 1983).
Gandi, M.K.; **Story of My Experiences with Truth**, (Ahmedabad, 1976).
Gascoigne, Bamber; **The Great Moghuls**, (New York, 1971).
Ghose, Sankar; **Political Ideas and Movements in India**, (Bombay, 1975).
———; **The Western Impact on Indian Politics (1885-1919)**, (Calcutta, 1967).
Goloğlu, Mahmut; **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?** (Ankara, 1973).
Gökalp, Ziya; (Haz.: M. Cunbur); **Yeni Hayat/Doğru Yol**, (Ankara, 1981).
Greenwall, Harry, J.; **His Highness the Agha Khan: Imam of the Ismailis**, Londra, 1952).
Grover, B.L. (ed.by); **A Documentary Study of British Policy Towards Indian Nationalism 1885-1909**; (Delhi, 1967).
Gupta, K. Brijen; **Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background to the Foundation of British Power in India**; (London, 1966).
Güngör, Erol; **İslâm'ın Bugünkü Meseleleri**, (İstanbul, 4. baskı, 1986).
Habib, İrfan; **An Atlas of the Mughal Empire**, (New York, 1982).
Halid, H.; **The Diary of a Turk**, (Londra, 1903).
Hamid, Abdül; **Muslim Separatism in India A Brief Survey 1858-1947**, (O.U.P., 1967).
Haqqi, S. Haque, "Atatürk Devrimi ve Hindistan", (T. İş Bankası) **Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiriler ve Tartışmalar**, (Ankara, 1983).
Hambly, Gavin; **Cities of Mughul India**, (New Delhi, 1977).
Hamidullah, M.; **Muslim Conduct of State**, (Lahor, 1961)
Hardy, Peter; **The Muslims of British India**, (New York, 1972).
Hanioğlu, M.Ş.; **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük - 1889-1902**, (İstanbul, G.I, 1985)
Harris, Elizabeth; "How M. Kemâl Formed His Army", **Current History**, C. XVII/2, (Ekim, 1922).

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan, Masud-ul; **Life of Iqbal: General Account of His Life,** (Lahor, t.y.), C.II.

Hasan, Mushirul; **Nationalism and Communal Politics in India,** (Delhi, 1979).

———; (ed.); **Muslims and the Congress, Select Correspondence of Dr.M.A. Ansari 1912-1935,** (New Delhi, 1979).

Hilâfet ve Milli Hakimiyet, (Ankara, 1339)

Holt, P.M./Lambton, Ann K.S./Lewis, B. (der.); **The Cambridge History of Islam,** (Cambridge, 1970).

Husain, S. Abid; **The Destiny of Indian Muslims,** (London, 1965).

Hussain, M. Hadi; **Syed Ahmed Khan Pioneer of Muslim Resurgence (Lahore, 1970).**

Hussain, Riaz; **The Politics of Iqbal,** (Lahor, 1977).

Iqbal, Afzal; **The Life and Times of Mohammad Ali,** (Lahor, t.y.).

———; **Câvidname,** Çev.: Annamarie Schimmel, (Ankara, 1958)

———; **Şark'tan Haber,** çev.. A.N. Tarlan, (İstanbul, 1963).

———; **Esrar ve Rumuz,** çev.: A.N. Tarlan, (İstanbul, 1964).

———; **Câvid'e Hitab,** çev.: H.P. Hâtemi, (İstanbul, 1965).

İkbâl, Muhammed; **Yeni Gülşen-i Râz,** çev.: A.N. Tarlan, (İstanbul, t.y.).

———; **İkbâl'den Şiirler,** çev.: A.N. Tarlan, (İstanbul, 1971).

———; **Yolcu-Ey Şark Kavimleri - Kölelik Kitabı,** çev.: A.N. Tarlan, (İstanbul, 1976).

———; **Külliyât-ı İkbâl,** çev.: C. İkbâl, (Lahor, 1978).

———; **Doğu'dan Esintiler,** çev.: A. Asrar, (İstanbul, 1981).

———; **The Reconstruction of Religious Thought in Islam,** (Lahor, 1982).

———; **Cebrail'in Kanadı,** (çev.: Y.S. Karaca), (İstanbul, 1983).

———; **İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu,** (çev.: A. Asrar), (İstanbul, 1984).

İkram, Sheikh, Mohamad; ed. by Ainslie, T., **Muslim Civilization in India,** (New York, 1964).

———; **Modern Muslim India and the Birth of Pakistan (1858-1951),** (Lahore, 1970).

Jackson, Stanley; **The Aga Khan: Prince, Prophet and Sportsman,** (Londra, 1952).

Jaeschke, G.: **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri,** çev.: C. Köprülü, (Ankara, 1971).

———; **Yeni Türkiye'de İslâmlık,** (Ankara, 1972).

Jain, M.S.; **The Aligarh Movement (Its Origin and Development 1858-1906),** (Agra, 1965).

Kabir, Humayun; **The Indian Heritage** (New York, 1970).

Levent Şahverdi Arşivi

Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B., Birinci, N., Uçman, A., (der.); **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemâl**, C. I, (Ankara, 1981).

Kara, İsmail (der.); **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi**, C.I. (İstanbul, 1986), C. II (İstanbul, 1987).

Karahan, Abdülkadir; **Dr. M. İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler**, (İstanbul, 1977).

———; "Dr. M. İkbâl'in Türkiye ve Atatürk Hayranlığı", **İÜEF, Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan**, (İstanbul, 1981).

Karal, E.Z.; **Osmanlı Tarihi**, C. VIII: I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907, (Ankara, 1983).

Kvara, Uma; **Muslims and Indian Nationalism, The Emergence of the Demand for Indian's Partition 1928-40**, (New Delhi, 1977).

Khadduri, M. (der.); **Islam and International Relations**, (New York, 1965).

———; **The Islamic Law of Nations: Shaybani's Siyar**, (Baltimore, 1966).

Khan, Abdulwaheed; **India Wins Freedom The Other Side**, (Karachi, 1961).

Khan, Aga; **World Enough and Time: The Memories of Aga Khan**, (Londra, 1954).

Khan, Muid un-din Ahmad; **A Bibliographical Introduction to Modern Islamic Development In India and Pakistan 1700-1955** (Appendix to the Journal of the Asiatic Society of Pakistan), (Dacca, 1959).

Khan, S Ali; **Two Nation Theory**, (Karaçi, 1985).

Kıdwai, Shaikh, M.; **The Future of the Muslim Empire Turkey**, Central Islamic Society, No: 12.

Kıdwai, Hüseyin; **İslâm'a Çekilen Kılınç: Alemdaran-ı İslâmı Müdafaa**, (Londra, 1919).

Koloğlu, O.; **Abdülhamit Gerçeği**, (İstanbul, 1987).

Kürkçüoğlu, Ömer; **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918**, (Ankara, 1982).

———; **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, (Ankara, 1978).

Laiklik, C. I, Milli Tesanüt Birliği Yayını (İstanbul, 1954).

Landau, J.M.; **The Hejaz Railway and the Muslim Pilgramage: A Case of Ottoman Political Propaganda**, (Detroit, 1971).

Malik, Hafeez; **Sir Sayyid Ahmad Khan and Muslim Modernization** in India and Pakistan, (New York, 1980).

Majumdar, Ramesh Chandra; **Historiography in Modern India**, (Bombay, 1970).

Levent Şahverdi Arşivi

———; **The History and Culture of the Indian People**, (Bombay, 1951-77).

———; (ed.); **The History and Culture of the Indian People, Struggle for Freedom**, (Bombay, 1969).

Masselos, Jim; **Nationalism on the Indian sub-Continent: an Introductory History**, (Melbourne, 1972).

Mathur, Y.B.; **Growth of Muslim Politics in India**, (Delhi, 1979).

Mehrotra, S.R.; **The Emergence of the Indian National Congress**, (Delhi, 1971).

Minault, Gail; **The Khilafat Movement**, (Bombay, 1982).

Mission, Ramakrishna; **Institute of Culture, The Cultural Heritage of India**, (Kalküta, 1953-1979)

Mohammad, Shan (ed.); **Writings and Speeches of Sir Syed Ahmad Khan**, (Bombay, 1972).

Mujahid, Al Sharif; "Muslim Nationalism: Iqbal's Synthesis of Pan-Islam and Nationalism," **The American Journal of Islamic Social Sciences**, C. II/I, (1985).

Mujeeb, M.; **The Indian Muslims**, (Londra, 1967).

Nadwi, Abul Hasan Ali; **Glory of Iqbal**, (Lahor, 1977)

Nath Sen, Surendra; **Eighteen Fifty-Seven**, (Delhi, 1958).

Nehru, Jawaharlal; **The Discovery of India**, (Kalküta, 1948)

Nigar, Salih Kerâmet; **Halife II. Abdülmecid**, (İstanbul, 1964).

Nizami, Khaliq Ahmad; **Some aspects of religion and politics in India during the thirteenth century**, (Delhi, 1974)

Nuza, Fehmi; "Cemal Paşa'yı Kimler Öldürttü?", **Türk Kültürü**, XXI/243, Temmuz, 1983).

Oran, B.; **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, (Ankara, 1988).

Ozankaya, Ö.; **Atatürk ve Laiklik**, (Ankara, 1981).

Öke, M.K.; "The Lausanne Conference 1919-1923 Themes and Sources in Archives of Great Britain", **Pakistan Journal of Social Sciences**, C. VII, 1 ve 2 (1982).

———; **Syionizm ve Filistin Sorunu 1880-1914**, (İstanbul, 1982).

———; **Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926)**, **(İstanbul, 1987).**

———; "İngiliz Belgelerinde Türkçülük 1916-1918", **Türk Yurdu**, C. VIII/1, (Şubat, 1987).

———; **Ermeni Meselesi 1914-1924**, (İstanbul, 1986).

Öklem, N.; **Hilâfetin Sonu**, İzmir, 1981).

Özbaran, Salih; Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: XVI. yy'da Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri", **İÜEF, Tarih Dergisi**, (İstanbul, 1978).

Levent Şahverdi Arşivi

Özel, A.; **İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı**, (İstanbul, 1982).

Pandey, Bishwa Nath; **The Break-up of British India**, (Delhi, 1981).

———; (der.); **The Indian Nationalist Movement 1885-1947: Select Documents**, (Hong Kong, 1979)

Philips, Cyril Henry, Doreen Mary (ed.by); **The Partition of India: Policies and Perspectives**, 1935-1947, (London, 1970).

Philips, C.H., Singh, H.L., Pandey, B.N. (ed.by); **The Evolution of India and Pakistan 1858 to 1947: Select Documents** (Oxford, 1962).

Price, Claire; "The Caliphate of Islam", **Current History**, (New York Times), C. XIV/6 (Eylül 1921).

Pirzada, Syed Sharifuddin (der.); **Foundations of Pakistan: All-India Muslim League Documents: 1906-1947, C. II**, (Karaçi, 1970).

Oureshi, I.H.; **The Community of the Indo-Pakistan Subcontinent** (610-1947), (Karachi, 1977 (2nd)).

Oureshi, M.N.; **Mohammed Ali's Khilafat Delegations to Europe, February-October 1920**, (Karaçi, 1980).

Pekin, Fuat; "Atatürk ve Lyautney", **Belleten**, C. XX/80 (Ekim, 1956).

Rahman, M.; **From Consultation to Confrontation: A Study of the Muslim League in British-Indian Politics**, (Londra, 1970).

Ramakrishna Mission, **Institute of Culture; The Cultural Heritage of India**, (Calcutta, 1953-79, 2nd rev., 5 vols.).

Rapson, E.J.; **Cambridge History of India**, (Cambridge, 1922-53, 5 vols.).

Raychoudhardy, S.C.; **History of Modern India**, (Delhi, 1980).

Rumbold, Sir Algernon; **Watershed in India 1914-1922**, (Londra, 1979).

Sadık, Mohammad; **The Turkish Revolution and the Indian Freedom Movement**, (Delhi, 1983).

Sadi, Kul; **Doğunun Uyanışı: İkbâl**, (İstanbul, 1985).

Saray, M.; **Afganistan ve Türkler**, (İstanbul, 1987).

Sankar, Jadunath; **A Short History of Aurangzib, 1618-1707.**

Sen, Siba P. (ed.by); **Historians and Historiograhy in Modern India**, (Calcutta, 1973).

Serdoğlu, M.; **Mustafa Sagir**, (İstanbul, 1963).

Sharma, Shripad; **The Crescent in India: A Study in Medieval History.**

Sırma, İ.S.; **II. Abdülhamit'in İslâm Birliği Siyaseti**, (İstanbul, 1985).

Simith, V.A., Spear, Percival (ed.by); **The Oxford History of India**, (London, 1981).

Sonyel, S.R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, (Ankara, 1973).

Spear, Percival; **India: A Modern History**, (Ann Harbor, 1961)

———; **India, Pakistan and the West**, (New York, 1967).

Levent Şahverdi Arşivi

——; **Modern India,** (t.y.)
——; **The Oxford History of Modern India 1740-1975** (Delhi, 2. baskı, 1983).
Symonds, Richard; **The Making of Pakistan,** (London, 1950).
Şeriatli, Ali; **Biz ve İkbâl,** çev.: E. Kılıçtan, (İstanbul, 1984).
Şimşir, B.N. (der.); **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, C. I: 1922-1924,** (Ankara, 1981).
Taunk, B.M.; **Non-co-operation Movement in Indian Politics, (1919-1924), A Historical Study,** (Delhi, 1978).
T.C. Gn. Kur.; **Türk İstiklâl Harbi: C. VII: İdari Faaliyetler,** (Ankara, 1975).
Thadani, R.U. (der.); **The Historical State Trial of the Ali Brother and Five Other,** (Karaçi, 1921).
Toynbee, A.J.; **Bir Devletin Yeniden Doğuşu,** (İstanbul, 1971).
——; **Survey of International Affairs of 1925, C. I,** (Londra, 1927)
Trumpeter, U.; **Germany and the Ottoman Empire 1914-1918,** (Princeton, 1968).
Tunaya, T.Z.; **İslamcılık Cereyanı,** (İstanbul, 1962).
——; **Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II,** (İstanbul, 1968).
Tunç, R.; **Muhammed İkbâl,** (İstanbul, 1984).
Tunçay, Mete; **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931,** (Ankara, 1981).
Wasti Syed Razı (der.); **Memories an Other Writings of Syed Ameer Ali,** (Lahore, 1968).
White (prof.) (çev.) Habil Adem; **Hilâfet Siyaseti ve Türklük Siyaseti,** (Dersaadet, 13310'
Wilks, David; **Curzon in India,** (London, Vol. I 1969; Vol. II, 1979).
Welseley, Hong; (Sir Lt. Col.) (der.); **The Cambridge History of India,** (Vol. III: Turks and Afgans, 1928), (Vol. IV: The Mughul Period, 1937).
Wolpert, Stanley, A.; **A New History of India,** (New York, 1982).
Yurtaydın, H.G.; **İslâm Tarihi Dersleri,** (Ankara, 2. baskı, 1982).
Zafar, Javait Safdar Mahmood; **Founders of Pakistan,** (Lahore, 1968).
Zahra, M. Abu; (çev.: C. Karaağaçlı); **İslam'da Savaş Kavramı,** (İstanbul, 1976).
Zakaria, Rafiq; **Rise of Muslim in Indian Politics. (An analysis of Developments from 1885 to 1906),** (Bombay, 1970).
Zulfikar, Ghulam Husain; "Urdu Literature and the Turks" **Journal of the Research Society of Pakistan, C. XXIV/1,** (Ocak, 1987)

Levent Şahverdi Arşivi

IV
GAZETE VE DERGİLER

Current History (New York).
Daily Telgraph (Londra).
Hakimiyet-i Milliye (Ankara).
İkdam (İstanbul).
Sebilürreşad (İstanbul).
Tanin (İstanbul).
Tercüman (İstanbul).

V
TEZLER

Karaman, Lütfullah; **Religion and Political Mobilization: The Indian Khilafat Movement 1919-1924**, Boğaziçi Üniversitesi, Master, 1988.

Qureshi, M. Naeem; **The Khilafat Movement 1919-1924**, Londra Üniversitesi, Doktora, 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

XX. yüzyılın başlarında gerek Güney Asya'daki Müslüman, gerekse Osmanlı Türkiyesi'ndeki Türk, dıştan himâye gören unsurların tazyiki altında bir zamanlar "millet-i hâkime" olduğu ülkede-ülkesinde çeşitli cefa ve eziyetlere katlanmaktadır. Türkiye'de Müslüman olmayan "anasır" iktisadi gücü ele geçirmiş, siyasi emeller peşinde koşmakta, Türkiye topraklarını parçalamaya hazırlanmaktadır. Gazneliler'den beri Güney Asya'nın efendisi olmuş Müslüman ise Güney Asya'da, sömürgeci idare ile işbirliğinde Osmanlı azınlıklarını aratmayan Hinduların becerikli köşekapmacası sonucu vatanında "ikinci sınıf vatandaşlığa" itilmekte, benliğini ve kültürünü kaybetme noktasına doğru süratle sürüklenmektedir. İlginç olan, her iki kıtada da bu gelişmelere yol açan "dış faktör" aynıdır: İngiltere!..

Britanya İmparatorluğu XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri Hindistan'ın resmen işgâlcisidir, Osmanlı İmparatorluğu'nun ise can düşmanı... Devletlerarası rekabet müsaade etse, Londra, Osmanlı'yı da "Hindistanlaştırmak arzusundadır.

Böylece, Güney Asyalı Müslüman ile Anadolu'daki Müslüman Türk, bu dönemde aynı istiklal ve hürriyet davasının mücahitleri olurlar. Bu mücadeleleri sırasında karşılıklı ilişkiler kurulur, her iki kıtadaki gelişmeler, birbirlerinin davalarını etkiler ve bu içiçelik, paralellik tarihin akışını değiştirir.

İşte bu konu, ilk kez, gün ışığına çıkmamış arşiv belgeleriyle bu eserde işlenmektedir.

ISBN 975-17-0235-6
2235.—TL.

Levent Şahverdi Arşivi